Sociálne a politické analýzy
2010, 4,2
http://sapa.ff.upjs.sk
ISSN 1337 5555

OBSAH:

Teoreticko – metodologický seriál:

RITOMSKÝ, Alojz: *Projektovanie výskumu – záverečné práce. Metodologická inovácia na Slovensku* 1

Teoreticko – analytické štúdie:

SZYJKO, Cezary Tomasz: *Crisis and Context* 16

Empirické štúdie a analýzy:

KOPRLOVÁ Jana, KOPRLA Miroslav*: Analýza vývoja a štruktúry procesov stárnutia obyvateľov Slovenskej republiky – špecifikácia pre kraje* 28

BINDEROVÁ Silvia, BOLFÍKOVÁ Eva: *Spokojnosť pacientov a zákonných zástupcov s prácou zamestnancov nemocníc s ohľadom na problém etiky a morálky I.* 93

Štúdie z kvalifikačných prác:

NACHAJOVÁ Alena*: Analýza kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom samosprávnom kraji I.* 126

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Sociálne a politické analýzy
2010, 4, 2, s. 1-15
http://sapa.ff.upjs.sk
ISSN 1337 5555

Projektovanie výskumu – záverečnej práce Metodologická inovácia na Slovensku

Alojz Ritomský

Univerzita Komenského v Bratislave
Fakulta sociálnych ekonomických vied
Ústav aplikovanej psychológie

Tento článok bol vytvorený riešením projektu *"Globálne a lokálne procesy na Slovensku: rozvoj spoločenských inovácií v podmienkach internacionalizácie Európskej únie"*, ITMS 26240120017, na základe podpory operačného programu *Výskum a vývoj* financovaného z *Európskeho fondu regionálneho rozvoja.*

Abstrakt

U nás na Slovensku, podobne v ďalších stredo- a východoeurópskych krajinách v spoločenských vedách takmer päťdesiat rokov sa empirická výskumná štúdia skladá z dvoch hlavných častí: teoretickej a empirickej časti. Vedome, či nevedome je postavená na koncepcii lineárneho vzťahu medzi teóriou a empíriou. Z toho plynie, že výskumník nezačne svoju činnosť projektovaním výskumu ale „spracovaním" *teoretickej časti* štúdie. Toto predurčuje diametrálne odlišnú kvalitu projektu výskumu, výskumu samotného, ako aj kvalitu výslednej štúdie. Okrem spomínaných krajín sa už mnohé desaťročia vo svete takto nepostupuje. To, že my stále používame „starý" systém, nám prináša množstvo problémov.

Cieľom tohto príspevku je ukázať pozíciu projektu vo výskumnom procese, načrtnúť štruktúru procesu projektovania ako aj štruktúru projektu ako produktu, tak, ako sa už dávno používajú v modernom vedeckom svete.

Keywords: metodologická inovácia, projektovanie, projekt výskumu, lineárny a reťazový model vzťahu teórie a empírie.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Úvod

Cesta od určenia témy vedeckej práce až po jej úspešné zavŕšenie je plná otázok, problémov a rozhodnutí. Metodológia má svoje miesto v každej fáze tohto procesu. Dejiny ukazujú, že najväčšia pozornosť a najväčší stupeň rozvinutosti sa dosahuje vo fáze tvorby nových vedeckých poznatkov. Menej energie, niekedy dokonca minimum pozornosti sa venuje metodológii a logike tvorby výsledného textu, ktorý tieto nové poznatky fixuje. Platí to v súčasnom vedeckom bádaní všeobecne. V našom príspevku venujeme pozornosť nielen metodologickým problémom vedeckého bádania ako procesu, ale aj ako produktu. Zamýšľame sa aj nad vzťahom logiky tohto procesu a logiky produktu. Otázkou je, do akej miery sú tieto logiky konzistentné s hodnotiacimi kritériami produktu vedeckého poznania. Téma predstavuje širokú škálu problémov. My sa sústreďujeme predovšetkým na najfrekventovanejší typ vedeckých prác a to na práce založené na empirickom výskume.

1. Vedecká práca

Úvodom zhrňme, čo sa o vedeckej práci ako produktu bežne píše. Vedecká štúdia v najširšom zmysle slova je výsledkom riešenia konkrétnej vedeckej úlohy, vedeckého problému. Obsahuje pôvodné výsledky vedeckej práce. Ukazuje schopnosť bádateľa samostatne tvorivým spôsobom vedecky pracovať.

Vo vedeckej práci autor podáva obraz o svojich schopnostiach a zručnostiach, o úrovni svojich znalostí a osvojení tvorivého vedeckého spôsobu myslenia a vyjadrovania. Prezentáciou a diseminácíou výsledkov bádania preukazuje mieru schopnosti, kompetencie byť samostatne vedecky a tvorivo činný v oblasti vedeckého bádania, výskumu alebo vývoja a uchádza sa o akceptáciu zo strany vedeckej a odbornej obce. Je preto celkom prirodzené, že sa vystavuje kritickej reflexii vedeckej a odbornej verejnosti.

1.1. Typy vedeckej práce

Tvorivé poznávanie rozmanitých bádateľských problémov generuje veľkú rozmanitosť foriem a typov vedeckej práce. Medzi najpodstatnejšie môžeme zaradiť tieto typy:

- výskumná (teoreticko-empirická) kvantitatívna alebo kvalitatívna štúdia,
- kritická, systematická prehľadová štúdia výskumov,
- teoretická štúdia,
- kritická, systematická prehľadová štúdia teórií,
- metodologická štúdia,
- historická štúdia,

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- iný typ.

Najfrekventovanejším typom vedeckej práce v sociálnych vedách je výskumná štúdia. Našu pozornosť upriamime na tento typ vedeckej práce. Nazdávame sa, že viaceré poznatky o ňom môžu byť inšpiratívne aj pre úvahy o iných typoch.

1.2. Výskumná štúdia ako typ vedeckej práce

Sociálnovedné disciplíny bez ohľadu na ich rozmanitosť majú tri základné konštitutívne komponenty (roviny): teoretická rovina (T), empirická rovina (E) a predmetná rovina (P). Je to samozrejme len hrubý pohľad. Ale je, podľa nášho súdu, veľmi potrebný. Nám bude slúžiť ako určité východisko ďalších úvah. Nie je tu priestor pre široké konceptuálne analýzy. Nazdávame sa, že obsah a zmysel týchto komponentov je do značnej miery všeobecne akceptovaný. Vzťahy medzi nimi sú však často chápané veľmi problematicky. Bežne sa, napríklad hovorí o aplikácii teórie v praxi bez toho, že by sa riešila nezanedbateľná otázka (úloha, problém) miesta empirickej roviny, empirických znalostí a ich sprostredkovateľskej úlohy smerom k praxi a pod.

Myšlienkový pohyb medzi uvedenými rovinami možno vyjadriť formou určitých cyklov vedeckého bádania. Takých cyklov existuje veľký počet. Cyklus je zložený z viacerých možných elementárnych segmentov. Ukážme si ich.

Lineárny pohyb myšlienok („od … k …“):

- od T k E - operacionalizácia teoretických pojmov, empirická interpretácia teoretických pojmov,
- od E k T - korešpondencia medzi empirickými a teoretickými pojmami, teoretická interpretácia empirických faktov,
- od E k P - empirické, zmyslové (na teórii založené) poznanie skutočnosti ,
- od P k E - empiricky systematizovaná praktická skúsenosť.

Oscilácia myšlienok („medzi …“):

- medzi T a E - korešpondencia medzi teoretickou a empirickou rovinou poznania,
- medzi P a E – oscilácia medzi empirickými poznatkami a praktickou činnosťou.

1.3. Teória a empíria

Neraz sa vzťah medzi teóriou a empíriou pokladá za triviálny. Ako by to bol vzťah jednoduchý a zrejmý pre každého. Rozlišujeme dve situácie, dva modely, ktoré zobrazujú vzťah teórie a empírie.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

1.3.1 Lineárny a reťazový vzťah teórie a empírie

Prvý model - *lineárny model* vzťahu teórie a empírie zobrazuje vzťah ako vzťah jednosmerný. V tejto situácii sa pokúšame teoretické poznatky, poznatky všeobecné a abstraktné, uplatniť v empirickom poznávaní. Proces uplatnenia vôbec nie je jednoduchý, naopak bežne, ak teoretické poznatky sú veľmi slabo sýtené od začiatku ich vznikania hľadiskom empírie, adekvátny proces aplikácie je neobyčajne komplikovaný.

M. Disman (2002, s. 75-78) a mnohí ďalší chápu kvantitatívny výskum ako testovanie hypotéz. Disman dodáva, že preto "je schopný riešiť len určitú kategóriu problémov" (s. 77). Pre produkciu znalostí je v tomto rámci dominantná metóda založená na lineárnom modely vzťahu teórie a empírie s týmito krokmi:

- teória
- hypotézy
- pozorovanie
- prijaté/zamietnuté hypotézy.

Druhý model - *reťazový model* vzťahu teórie a empírie zobrazuje vzťah ako vzťah obojsmerný, cyklický. Teória a empíria sa vzájomne podmieňujú a do seba prenikajú. Aplikácia teoretických znalostí v spoločenskom živote je oveľa jednoduchšia a produktívnejšia, než v predchádzajúcom prípade. Teoretická interpretácia faktov, aj empirická interpretácia teórií majú v tomto rámci väčší priestor pre uplatnenie. Reťazový model predstavuje širší konceptuálny rámec než lineárny model. Budeme o ňom nižšie hovoriť podrobnejšie.

Sociálne vedy sú teoreticko-empirické vedy. Ich referenčný rámec ohraničuje vzájomný vzťah teórií a faktov. Jedna zložka predpokladá druhú. V tomto rámci základný vzťah, vzájomný vzťah, dovoľuje vidieť obidve zložky ako relatívne samostatné. Aj vedecká práca sa môže do istej miery sústrediť len na teoretickú, alebo len na empirickú oblasť. Hovoríme o teoretickom poznaní (bádaní), alebo o empirickom poznaní (výskume), hovoríme o teoretickom a empirickom myslení vedca. Referenčný rámec sa dekomponuje na dva partikulárne rámce: na teoreticko-*empirický* a na empiricko-*teoretický* rámec. Budeme postupne charakterizovať a rozoberať jeden i druhý rámec.

1.3.2. Výskum a rozvíjanie teórie

Pre bádateľa-teoretika majú najväčšiu hodnotu teoretické poznatky, teórie spoločenských javov a procesov. Túži po poznaní podstaty a robí preto všetko, aby sa získaním obrazu podstaty priblížil k pravde o spoločenských javoch. Bezprostredne pracuje a kladie svoje výsledky pred vedeckú komunitu. Výsledky teoretického bádania *potrebuje* aj spoločnosť, aj keď inak ako potrebuje výsledky práce praktického odborníka.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Metodologická reflexia konkrétnych spoločenskovedných teórií (teórií ako produktov poznania, aj samotného procesu vznikania a formovania teórie) je súčasťou bádateľskej práce. Čo je v súvislosti s teóriami obzvlášť komplikujúce, to je skutočnosť, že ak bádateľ analyzuje teoretické texty, ktoré prezentujú len hotovú podobu teórie, nemôže dospieť k jej úplnému pochopeniu. Musí analyzovať aj jej temporálnu stránku (proces vznikania a formovania teórie)!

Každé poznanie, aj vedecké, je nevyhnutným zjednodušovaním. Bádateľ zjednodušuje vedome. Skúmané javy sú bežne tak zložité, že existujúcimi metódami si inak nevieme o nich vytvoriť jasnú predstavu. Často si situáciu zjednodušíme metódou abstrakcie. Pre teoretické poznávanie je typické uplatňovanie metódy idealizácie. Nie odhliadanie, ale vyzdvihovanie, niekedy až radikálne "upravovanie" (v myslení) určitých stránok skúmaných javov. Obdobné je aj teoretické modelovanie.

Proces teoretického poznania síce vyrastá z empirického poznania, bezprostredne však operuje s mysleným obrazom skutočného objektu, vytvára ideálne (idealizované) objekty, teoretické modely a nimi operuje. To si vyžaduje prísnu myšlienkovú sebareflexiu, sebakontrolu!

V pozadí ideálnych objektov sa nachádzajú fakty, empirické (faktuálne) objekty.
V ideálnom (idealizovanom) obraze prostredníctvom tohto pozadia zostávajú "stopy" skutočného. Ide o to, koľko tých stôp zostáva v teoretických textoch, resp. do akej miery možno v nich vyčítať empirické pozadie, a možno sa pýtať ďalej, s akými empirickými faktami má takýto skonštruovaný myšlienkový obraz spojenie? Existujú teoretické texty, v ktorých je empirický obsah explicitne bohatý (prípadne by bolo možné sa k nemu dopátrať), sú však aj také myšlienkové teoretické konštrukcie, v ktorých je empirický obsah veľmi skromný.

Produktmi teoretického myslenia, poznania sú idealizované objekty, vzťahy medzi nimi, teoretické modely, teoretické hypotézy, teoretické zákony a vedecké teórie s rôznym stupňom empirického obsahu .

Ak leží výskumný problém v teoretickej rovine, výskum začína a končí teóriou (v tejto časti máme na mysli aj všeobecné, aj špecifické vedecké teórie chápané vyššie uvedeným spôsobom). Problém je tu problémom s teóriou. Vynára sa v procese kritickej analýzy doteraz platnej teórie. Skúmanie teórie sa deje s pozície nových empirických poznatkov, alebo z pozície nových, prípadne modifikovaných teoretických pojmov, alebo z obidvoch súčasne. Cieľom môže byť podpora teórie novou evidenciou, alebo oslabenie dôveryhodnosti teórie. Výskum sa projektuje so zreteľom na tento cieľ. Kľúčovú úlohu tu hrajú hypotézy, ich dekompozícia a nové empirické poznatky. Výskum končí teóriou v tom zmysle, že v jeho závere je obsiahnutý jeho výsledok, ktorý hodnotí teóriu ako naďalej problematickú, alebo ako teóriu, ktorá v empirickej skúške obstála.

Vedecká teória musí byť vyvrátiteľná (falzifikovateľná), byť v súlade zo všetkými známymi faktami, vysvetľovať fakty čo najjednoduchším spôsobom, byť lepšia než predchádzajúca (stará) teória. Riešenie problému s teóriou môže vyústiť do jej falsifikácie.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

1.3.3. Empirický výskum

Proces empirického vedeckého poznania je nutne založený na určitých teoretických východiskách. Poznanie je empirické, lebo je založené na *priamom kontakte* s predmetnou skutočnosťou, na rozdiel od teoretického poznania, ktoré - ako sme sa už pokúsili ukázať - operuje bezprostredne s ideálnymi objektmi, ktoré sprostredkujú spojenie teoretických poznatkov cez javové formy s predmetnou skutočnosťou. Medzi teóriou a empíriou vo vede existuje v každom prípade vnútorný vzťah.

V empirickom poznávaní, podľa toho, či odhliada od niektorých vlastností javov, niektorých vzťahov medzi javmi, alebo kauzálnymi súvislosťami medzi javmi, sa hovorí o klasifikačnej, vzťahovej alebo kauzálnej abstrakcii.

Klasifikácia je opisný typ empirického poznania. Klasifikačná analýza je postup delenia, rozklad určitého celku na časti tak, že skúmame jeho jednotlivé vlastnosti javov a z nich tvoríme triedy, ktorých prvky sú podobné, zhodné, ekvivalentné. Klasifikačná syntéza je zhŕňanie jednotlivých javov, spájanie javov do tried javov z hľadiska ich podobnosti a hľadanie miesta jednotlivých javov v určitom celku (v určitej oblasti). Empirická klasifikácia môže prerásť do empirickej typológie, kedy výskumník mnohé javy toho istého druhu zobrazí ako jeden všeobecný (empirický) typ javov. Sem patria také produkty štatistickej analýzy javov, ako sú agregované údaje vo forme rôznych štatistických tabuliek a grafov a štatistické ukazovatele typu modus, medián, či priemerná hodnota a pod. Keď výskumník hovorí, že robí vzťahovú (relačnú) analýzu, skúma vzťahy koincidencie medzi javmi, vlastnosťami, funkčné a štatistické závislosti. Používa pritom často štatistické metódy, ako napríklad štatistickú metódu regresnej analýzy, korelačné koeficienty, metódy multivariačnej analýzy dát a pod.

Kauzálnu analýzu robí experimentátor. Identifikuje príčinné vzťahy medzi javmi, respektíve vlastnosťami sociálnych javov, pričom empirické údaje čerpá z dobre naplánovaných a zrealizovaných experimentov.

Ak leží výskumný problém primárne v empirickej rovine, výskum začína a končí opisom empirických faktov a vzťahov medzi nimi, ich vysvetlením. Teoretická zložka do výskumu vstupuje s väčšou alebo menšou úlohou. Ale vstupuje vždy. Teoretické východisko obsahuje vedúcu myšlienku, ktorá podstatným spôsobom určuje proces empirického skúmania. Východiskom môže byť deskriptívna alebo explanačná teória. Rozlišujeme v tejto súvislosti rozličné štýly vedeckého myslenia. Do úvahy prichádza v tomto prípade viacero typov problémov a cieľov. Napĺňanie cieľov si vyžaduje klasifikačnú, vzťahovú alebo kauzálnu analýzu a syntézu. S tým súvisia rôzne prívlastky výskumov. Reč je o exploračnom, korelačnom a experimentálnom výskume.

1. Exploračný výskum . Hľadáme fakty, ktoré relevantným spôsobom poskytnú empirický obraz o problémovej oblasti. Nároky na teóriu nemusia byť v tomto prípade veľké. Často sa v takejto situácii nie je možné oprieť o žiadnu hypotézu. Ale teoretické poznatky majú viesť výskumníka aj pri explorácii predmetnej oblasti. Inak by práca s faktami bola čisto

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

náhodilá. Získaný empirický materiál výskumník podrobí klasifikačnej, prípadne vzťahovej analýze. V optimálnom prípade z nej vygeneruje určité, zatiaľ veľmi málo zdôvodnené hypotézy. Tie môžu byť pre teoretické poznanie podnetné. Výsledky - empirické poznatky majú prevažne deskriptívny charakter, ak výskumník nepracuje s teoretickými predpokladmi, ktoré by umožnili teoretickú interpretáciu (explanáciu) faktov.

2. Korelačný výskum. Sú tu viaceré možné situácie. Ak má výskumník k dispozícii teoretické poznatky o vzťahoch medzi premennými, buduje si vzťahový rámec, hypotetický model, ktorý tieto vzťahy vymedzuje. Získané dáta použije na verifikáciu hypotetického modelu. Ak model obstojí v skúške, z modelu vyplývajúce vzťahy spolu s dátami použije na identifikáciu relatívne stálych funkčných vzťahy medzi premennými. Na takomto základe môže robiť určité predikcie javov. Keďže model bol empíriou potvrdený môže slúžiť ako teoretické zdôvodnenie predikcie. Vedľajším produktom je posilnenie platnosti teoretických východísk. V prípade, že hypotetický model dáta nepodporili, výskumník robí exploračnú analýzu dát. Predikcia javov má v tom prípade len hypotetický status. Je to obdobný výsledok, ako v prípade, keď výskumník nemá dostatok teoretických poznatkov na vybudovanie hypotetického modelu. Fakty získava exploračnou cestou. Samotný výsledok, prípadné odhalenie určitých relatívne regulárnych vzťahov medzi premennými môže byť generátorom novej hypotézy.

3. Experimentálny výskum. Takýto výskum je spravidla postavený na určitých teoretických predpokladoch, ktoré umožňujú vytvoriť určitý kauzálny model a postaviť určité kauzálne hypotézy. Empirické dáta výskumník získava na základe experimentálneho plánu. Dáta výskumník podrobí klasifikačnej, vzťahovej a kauzálnej analýze. Verifikuje kauzálne hypotézy. Ak hypotézy obstoja, výsledkom výskumu je opis vzťahov medzi premennými, ale aj ich kauzálne vysvetlenie. Ako vedľajší produkt výskumu je podpora určitých všeobecnejších teoretických kauzálnych tvrdení.

2. Projektovanie výskumu

Výskum ako určitý komplex má prípravnú, realizačnú a diseminačnú fázu. Cez jemnejšiu optiku môžeme vidieť, že výskum sa skladá zo šiestich fáz:

1. Príprava projektu výskumu,
2. Projekt výskumu,
3. Hodnotenie projektu,
4. Realizácia výskumného projektu,
5. Záverečná správa,
6. Hodnotenie výskumu.

V tomto príspevku sa budeme podrobnejšie venovať prvým trom.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.1. Proces projektovania výskumu

Výskumník reaguje na určitú situáciu v aktuálnom stave vedeckého poznania, ktorá je označená ako problémová situácia. Identifikuje určitý problém z vecného i metodologického hľadiska. Rozhodne sa ho riešiť. Nie je to jednorázový akt, ale reťaz zložitých rozhodnutí. Ide

- o rozhodovací proces, ktorý predpokladá znalosť možných alternatív riešenia,
- o posúdenie týchto alternatív,
- o voľbu tej alternatívy, ktorú riešiteľ v danom kontexte pokladá za optimálnu.

Príprava tvorby plánovaného výskumu je cieľavedomá činnosť, determinovaná charakterom problému, kompetenciou výskumníka, motivovaná určitým očakávaním, čo tento výskum prinesie, aké bude mať dôsledky pre prostredie, v ktorom sa poznávací problém nachádza.

Prípravná činnosť predstavuje rôznorodú, kreatívnu činnosť - jedným slovom označenú ako projektovanie. Hovoríme, že spracúvame námet, úvodný projekt, návrh, ponuku a pod.

Neraz uvažujeme aj o špecifickej forme, ktorú nazývame výskumný projekt a na tento druh prípravnej činnosti sa zameriame.

Výskumník svoje dielo a cestu k nemu vytvorí najprv vo svojej hlave, čiže najskôr vytvorí myslený obraz, model a metódu, cestu k nemu a až potom reálne koná a vytvorí reálny nový poznatok. Do prípravy patrí mobilizácia a integrácia všetkých existujúcich relevantných znalostí, znalostí o probléme, o jeho kontexte a znalostí o tom, ako ho riešiť.
Patria sem tri okruhy základných prípravných prác.

1. Prípravné práce v teoretickej oblasti

Teoretická činnosť výskumníka:
a) Tvorba teoretického referenčného rámca:
- teoretické pojmy a vzťahy medzi nimi,
- teoretické metódy poznania, usudzovania.
b) Konkretizácia cieľov formou teoretických otázok a teoretických hypotéz.

2. Prípravné práce v empirickej oblasti

Empirické vymedzenie:

- objektu skúmania,
- predmetu skúmania, empirické pojmy a vzťahy medzi nimi,
- výskumného problému, empirické otázky a hypotézy,
- organizácia empirickej oblasti a výskumný dizajn získavania nových empirických dát,
- plán terénneho zberu empirických dát,

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- plán organizácie nových empirických dát,
- plán analýzy a prezentácie dát.

3. Prepojenie empirickej roviny s teoretickou rovinou.

Identifikácia:

- korešpondencie empirických a teoretických pojmov (teoretická interpretácia faktov, empirická interpretácie teórie),
- korešpondencie medzi teoretickými otázkami/ hypotézami a empirickými otázkami/hypotézami.

2.2 Projekt výskumu ako produkt

Štruktúra a obsah výskumného projektu

Pre výskumníkov, uvažujúcich v štýle IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion – čiže výskumná štúdia má štyri hlavné sekcie: Úvod, Metódy, Výsledky a Diskusia, pozri American Psychological Association, 2010) text výskumného projektu spravidla obsahuje tieto prvky: 1. Názov, 2. Autori a inštitúcia, 3. Abstrakt, 4. Obsah, 5. Jadro projektu, 6. Časový harmonogram, 7. Finančný rozpočet, 8. Použitá literatúra, 9. Prílohy.

Projekt výskumu má dva - z metodologického hľadiska - 3 nosné piliere, sekcie: úvod, metódy a očakávané výsledky.

Úvodná sekcia a sekcia metód obsahujú projektovanie, návrh na riešenie tých istých otázok, ktoré obsahuje tiež štúdia v IMRADe. Samozrejme, celé sa to odohráva v inom kontexte.

Prezentácia výskumného projektu v nadväznosti na formát IMRAD

Dizertačné práce, časopisecké výskumné štúdie a rigorózne, diplomové a bakalárske práce svojou štruktúrou a formou do istej miery môžu variovať podľa predmetu a logiky výskumného procesu a miestnych zvyklostí, avšak, v podstatných veciach dnes takmer celá svetová psychologická obec dodržiava pravidlá dlhodobo vyvíjané Americkou psychologickou asociáciou. Stelesňuje ich spomínaný IMRAD.

Názov výskumnej štúdie

Názov štúdie zhŕňa do jednej hlavnej myšlienky celý text. Obsahuje kľúčové slová, ktoré dávajú jasný a koncízny opis cieľa, rámca a povahy výskumnej úlohy. Názov obsahuje

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

kľúčové faktory (premenné) a vzťah medzi nimi. Niekedy je vhodné doňho zakomponovať skúmanú populáciu. Kľúčové slová umožňujú informatikovi indexovať štúdiu vo vhodných kategóriách v rámci určitej počítačovej databázy. Názov nemá žurnalistickú formu, neobsahuje nadbytočné slová (napríklad typu štúdia, výskum a podobne). Pozostáva približne z 10 - 12 slov. Ak je výskum opisný, názov nie je vyjadrený v kauzálnom štýle.

Abstrakt projektu

Cieľom, zámerom je v ňom podať stručný a zrozumiteľný súhrn celého výskumu. Plní veľmi dôležitú funkciu, pretože ho bude pravdepodobne čítať veľa ľudí. Jeho dĺžka je limitovaná počtom slov. Rozsah je približne 100 až 120/150 slov. Je rozumné abstrakt napísať až po tom, čo sú skoncipované všetky ostatné časti. V abstrakte sa necituje. Abstrakt by mal obsahovať tieto relevantné informácie (zhruba dve myšlienky z každej sekcie):

1. výskumný problém,
2. metodológia,
3. očakávané výsledky, závery a implikácie.

Obsah projektu výskumu

Obsah je rámcom celého projektu. Je zoznamom nadpisov s lokalizáciou určitej úrovne a s číslom strany. Rôzne úrovne častí projektu ho robia čitateľnejším, vyjadrujú vzťahy tém a sekcií. Podporuje vnútornú konzistenciu projektu. Časti v obsahu sú presne rovnako pomenované ako v texte.

Základné časti (sekcie), jadro projektu

Jadro projektu má skladbu, ktorá korešponduje so štruktúrou budúcej výskumnej štúdie komponovanej podľa modelu IMRAD. Stručne opíšeme, čo spravidla obsahujú jednotlivé sekcie projektu výskumu: 1. "Úvod do problému", 2. sekcia "Metódy" a 3. sekcia "Očakávané výsledky":

Úvod do problému

Jadro rukopisu začína uvedením výskumného problému. Prezentujeme v ňom východiská, predpoklady štúdia problému a náčrt výskumnej stratégie. Pred písaním úvodu, zvážime nasledovné otázky:

- prečo je tento problém dôležitý?
- ako sa štúdium týka predchádzajúcej práce v danej oblasti?
- aké sú ciele štúdie, výskumné otázky, hypotézy a aká je ich spätosť s nejakou teóriou?
- aká je súvislosť medzi hypotézami, otázkami a výskumným plánom (dizajnom)?

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- aké sú teoretické, resp. praktické implikácie štúdie?

Prvá sekcia obsahuje postupnosť niekoľkých častí:

1. všeobecný úvod, predbežné uvedenie do problému,
2. prehľad literatúry, vzťah prezentovaného výskumu k literatúre,
3. pojmový rámec výskumného problému, metodologické východisko,
4. explicitne postavené ciele, výskumné otázky, výskumné hypotézy.

1. Všeobecný úvod, predbežné uvedenie do problému.

Koncept výskumného problému sa vinie celým výskumným procesom. V tejto časti stručne uvedieme "čo?" chceme skúmať, "prečo?" výskum chceme realizovať, prečo je problém závažný, "ako?" k nemu pristupujeme. Koncept výskumného problému je spočiatku predbežný, počas projektovania prechádza mnohými metamorfózami a jeho obraz sa postupne konkretizuje.

2. Prehľad literatúry, vzťah výskumu k literatúre.

Obsahuje teoretický, metodologický, empirický, historický a praktický kontext výskumného problému. Predstavuje paradigmy/prístupy autorov k problematike. Citovaná literatúra (výskumné empirické štúdie, teoretické a metodologické štúdie, predovšetkým primárne zdroje) je primeraná problému (aj čo do rozsahu a potrebnej podrobnosti). Prehľad literatúry poskytuje racionálne zdôvodnenie výskumu. Rozlišujme časť prehľadu literatúry (so širším záberom) prezentujúcu oblasť, v ktorej sa problém nachádza a časť prehľadu literatúry, ktorá spracúva riešený výskumný problém a prístup k nemu. Celý prehľad literatúry poskytuje relevantné filozofické, teoretické, metodologické, empirické, praktické a etické znalosti o stanovenom výskumnom probléme. Je základom, východiskom pre teoretickú formuláciu výskumných otázok a hypotéz, pre ich operacionalizáciu a celý ďalší postup.

3. Pojmový rámec výskumného problému, metodologické východisko.

V tejto časti prezentujeme teoretické a metodologické predpoklady pre skúmanie problému. Referujeme o tom, čo z uvedeného prehľadu literatúry je jasne späté s výskumným problémom. Uvádzame, ako je predchádzajúci teoretický výskum spätý s prezentovaným výskumným problémom. Podávame tu všetky informácie, ktoré budú neskôr použité v interpretácii (vysvetlení) výsledkov, čiže pojmy, teoretický rámec problematiky (tvorený jednou alebo niekoľkými teóriami) atď.

4. Explicitne postavené ciele, výskumné otázky a hypotézy.

Ciele výskumu, predpoklady riešenia výskumného problému nadobúdajú konkrétny teoretický obraz. V závere úvodu je výskumný problém jasne formulovaný v tvare teoretických hypotéz (ktoré vo výskume podrobíme empirickej verifikácii, či falzifikácii) a výskumných otázok (na ktoré sme hľadali odpovede). Uvádzame pre každú teoretickú otázku a teoretickú hypotézu dôvody ich skúmania. V teoretickej rovine opisujeme spätosť predchádzajúcich výskumov s hypotézami prezentovaného výskumu. Ak je to aktuálne, uvádzame relevantné zistenia výskumov, ktoré hypotézy nepodporujú.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Metódy

V tejto sekcii dávame odpoveď na otázku, akým spôsobom bude výskum realizovaný. Prezentujeme v nej operacionalizáciu výskumného objektu a predmetu a charakterizujeme plánovanú cestu riešenia výskumného problému. Detailnejšie otázky tejto sekcie sú rozčlenené do týchto podsekcií:

1. populácia a výberový súbor,
2. materiály a aparatúry,
3. výskumný plán a
4. procedúra.

1. Populácia, výberový súbor (participanti).

V tejto časti vecne a časopriestorovo vymedzujeme plánovanú skúmanú populáciu a opíšeme jej známe základné parametre. Ďalej podávame informáciu o tom, ako uskutočníme výber (opis výberového postupu) participantov. Prezentujeme očakávané problémy a limity metodiky výberu.

2. Materiály a inštrumenty (metodiky, techniky).

Opierame sa o reťazový model vzťahu teórie a empírie. Tu prezentujeme operacionalizáciu pojmov, empirické výskumné otázky a hypotézy. Jasne definujeme všetky empirické premenné, typy škál. Informujeme o metódach merania a testovania, o použitých metódach zberu dát, o validite a reliabilite plánovaných metód získavania údajov. Ak sa uskutočnil predvýskum, resp. pilotáž, stručne uvedieme výsledky a ich vplyv na projekt.

3. Výskumný plán

Tu opíšeme plán (komparačný, korelačný výskumný plán, čistý experimentálny alebo kvázi-experimentálny plán), ktorý bude použitý pri získaní dát potrebných k verifikácii hypotéz alebo pri hľadaní odpovedí na výskumné otázky.

4. Procedúra

V tejto časti stručne referujeme o jednotlivých plánovaných metódach analýzy dát. Plánované nové metódy prezentujeme čo najpodrobnejšie. Uvádzame, aký štatistický počítačový systém bude použitý v spracovaní dát.

Očakávané výsledky

V tretej sekcii projektu prezentujeme očakávania, ktoré má priniesť realizovaný výskum. Uvádzame očakávané nové fakty, ich implikácie pre teoretický obraz problému, očakávané prínosy pre metodiky ďalších výskumov i očakávania a prínosy pre každodenný,

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

praktický život. Uvedie tiež možné očakávania komplikácií, ktoré sa môžu dostaviť v procese realizácie výskumu.

2.3. Hodnotenie projektu

Nechceme predkladať nejaký definitívny návrh kritérií, podľa ktorých by sa mal posudzovať projekt výskumu. Ako dôležité východisko prijímame nasledujúcu tézu. Hodnotiace kritériá uplatnené pri posudzovaní projektu majú byť, podľa nášho súdu, založené na metodológii a logike procesu skúmania ako aj na logike štruktúry výskumného projektu, ktorý hodnotíme a hlavne majú vychádzať z koncepcie reťazového vzťahu medzi teóriou a empíriou.

Uvádzame námety k formulácii hodnotiacich kritérií projektu výskumu komponovaného na princípoch IMRAD-u. Nechávame sa pri tom inšpirovať myšlienkami J. Hendla (2004, s. 538-539).

Prvá otázka znie:
Názov práce zodpovedá dobre obsahu výskumu, naznačuje i prípadnú metodológiu?

2.3.1. Hodnotenie prvej sekcie

Hodnotenie identifikácie výskumného problému:
Problém je jasne určený?
Problém je významný, je riadne zdôvodnený?

Hodnotenie prehľadu literatúry:
Pokrytie aktuálnej a dôležitej výskumníckej a teoretickej literatúry je adekvátne?
Vzťah teoretickej a empirickej dimenzie výskumnej problematiky obsiahnutý v literatúre je kriticky reflektovaný?
Prehľad je dobre organizovaný?
Prezentované práce sú kriticky posúdené?
Je opísaný vzťah medzi skúmaným problémom a uvedenou literatúrou?
Sú kriticky vyhodnotené a porovnané použité metodológie?

Hodnotenie teoretickej konkretizácie cieľov:
Dôležité, vo výskume použité teoretické koncepty a premenné sú vysvetlené?
Ciele práce sú jasne vymedzené v teoretickom jazyku?

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.3.2. Hodnotenie druhej sekcie

Hodnotenie výberu participantov:
Je navrhovaný spôsob a rozsah výberu vhodný?

Hodnotenie navrhovaných metód a techník:
Je operacionalizácia teoretických pojmov adekvátna?
Uplatňuje sa v štúdii reťazový model vzťahu teórie a empírie?
Sú opísané navrhované metódy zberu dát?
Sú vhodné, je validita a reliabilita navrhovaných metód dostatočná?

Hodnotenie výskumného plánu:
Navrhovaný postup je podrobne opísaný?
Navrhovaný výskumný plán je vhodný pre riešenie daného problému?
Je uskutočnená reflexia slabých a silných stránok navrhovaného výskumného plánu?

Hodnotenie navrhovaných metód analýzy dát:
Sú navrhnuté vhodné metódy pre analýzu dát?

2.3.3. Hodnotenie tretej sekcie

Sú jasne prezentované očakávania, ktoré má priniesť realizovaný výskum?
Sú uvedené očakávané nové fakty, ich implikácie pre teoretický obraz problému?
Sú načrtnuté očakávané prínosy pre metodiky ďalších výskumov i očakávania a prínosy pre každodenný, praktický život?

Záver

U nás na Slovensku, podobne v Čechách, v Poľsku i ďalších stredo- a východoeurópskych krajinách v spoločenských vedách takmer päťdesiat rokov dominuje nasledujúca skladba obsahu empirickej výskumnej štúdie: Úvod, 1. Teoretická časť, 2. Empirická časť, Záver, Literatúra a Prílohy. Vedome, či nevedome je postavená na koncepcii lineárneho vzťahu medzi teóriou a empíriou. Z toho prirodzene plynie, že výskumník nezačne svoju činnosť projektovaním výskumu ale „spracovaním“ *teoretickej časti* štúdie. Toto predurčuje diametrálne odlišný výsledok – výslednú štúdiu aj z hľadiska obsahu. Problémom je, že okrem spomínaných krajín sa už mnohé desaťročia vo svete takto nepostupuje. Cieľom tohto príspevku bolo ukázať pozíciu projektu vo výskumnom procese, načrtnúť štruktúru procesu

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

projektovania ako aj štruktúru projektu ako produktu, ktoré sú v súlade so súčasným prístupom vo vedeckom svete.

Literatúra:

1. American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: Autor.
2. DISMAN, M. (2002): Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha, Karolínum.
3. HENDL, J. (2004): Přehled statistických metod zpracování dat. Praha, Portál.

Research Project Writing

Methodological Innovation in Slovakia

Abstract

For almost fifty years the empirical research study in social sciences is divided to two main parts here in Slovakia as well as in other Central and Eastern European countries: theoretical and empirical. It is built, consciously or non-consciously, upon linear relation between theoretical and empirical thinking concept. Based on this, the researcher does not start his activity by research project preparation, but he starts to study and to "execute" the theoretical part of his study. This predetermines totally different quality of the research project (proposal) as well as the quality of final study. The other countries do not use this process for tens of years any more, as it is not working well. Using this method in Slovakia causes a lot of problems.

The goal of this paper is to describe the position of project in research process, to outline the project process structure as well as project as a product structure as it is applied as a standard in current science world.

Keywords: innovation in methodology, project writing, research project, linear and chain models of theoretical and empirical knowledge relation

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Sociálne a politické analýzy
2010, 4, 2, s. 16-27
http://sapa.ff.upjs.sk
ISSN 1337 5555

Crisis and Context

Cezary Tomasz Szyjko

Jan Kochanowski University of Humanities and Sciences in Kielce, J. Slowackiego 114/118 97-300 Piotrkow Trybunalski, Poland, e-mail: szyjko@unipt.pl

Abstract

Being European is to have the advantage of a cultural background of unparalleled variety and depth. It should also mean having full access to knowledge and languages. The purpose of the paper is to make it possible to exploit these possibilities further; the recommendations it contains cannot claim to provide an exhaustive response to the question. Education and training provide the reference points needed to affirm minority identity, while at the same time permitting further advances in science and technology. The independence they give, if shared by everyone, strengthens the sense of cohesion and anchors the feeling of belonging. Europe's cultural diversity, its long existence and the mobility between different cultures are invaluable assets for adapting to the new world on the horizon. The purpose of this paper is to plot out the route to the example of Kashubian minority by identifying the options available to the EU in linguistic education and training. The objective is not to impose common rules, but rather stimulate a broad debate to identify the points of convergence and the actions capable of meeting the current challenges.

Key words: Kashubian minority, education

Introduction

Minorities are disadvantaged ethnic, national, religious, linguistic or cultural groups who are smaller in number than the rest of the population and who may wish to maintain

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

and develop their identity (Minorityright, 2010). Kashubian [kaszëbsczi (jãzek) / kaszëbizna] is a West Slavonic language spoken in northern Poland in the Pomorskie Voivodship. In some districts [powiaty] of this voivodship Kashubian is used more often: Gdańsk [Gduńsk], Gdynia [Gdiniô], Wejherowo [Wejrowò], Puck [Pùck], Lębork [Lãbòrg], Bytów [Bëtowò], Kartuzy [Kartùze], Kościerzyna [Kòscérzna] and Chojnice [Chòjnice]. A specific (yet limited) Kashubian literature emerged in the 19th century with Xazeczka dlo Kaszebov by Florian Cejnowa (1817-1881) (Treder, 2007). Since Kashubian is not comprehensively standardised, except for the above-mentioned text, it is often considered as a branch of the Pomeranian dialects or Polish. Therefore it does currently not have the status of a national or ethnic minority in Poland.

1. Backgrounds to the study

Although language contact between Kashubian and Polish has already lasted for several centuries, spoken Kashubian clearly differs from Polish dialects and standard Polish. Major differences occur in the fields of phonetics, vocabulary and word formation. However, literary (written) Kashubian is very close to standard Polish due to borrowings and syntactic similarities. In total there are 50 dialectal varieties of Kashubian. Kashubians are a Slavonic tribe descended from the Pomeranians (='people living by the sea') who once settled in the whole territory of Pomerania and who now live in the area between Oder and Vistula. Their eastern neighbours were the Pruzzians. To the South the Pomeranian territory reached the Notec and Warta rivers. The independent eastern Pomerania at the lower Vistula emerged around the year 1000. Although the Polanians succeeded in gradually penetrating through the Notec and the Christianisation and church organisation was pursued from the West, eastern Lower Pomerania (also 'Small Pomerania' [Pommerellen]) was able to keep its independence until the late 13th century when the dynasty of Samborids ended. In 1309 the region was sold and annexed to the state of the German Order which at that time was an independent political entity. Pomeranians were mentioned in documents until the 14th century. Cassubia was the name of the region around Belgrade on the Parseta River. Since the 15th and 16th century this name has also been used for today's settlement areas of the Kashubians. From 1466 onwards, eastern Lower Pomerania was ruled by the Polish king until it fell to Prussia in 1772 and became part of so-called "West Prussia". After World War I the region became Polish again. During the Second World War it was annexed to the Reich District Gdańsk-West Prussia [Reichsgau Danzig-Westpreußen] and in 1945 became part of Poland again.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2. Towards a language learning society in Europe

It is clear that the new opportunities offered to people require an effort from each one to adapt, particularly in assembling one's own qualifications on the basis of 'building blocks' of knowledge acquired at different times and in various situations. *The society of the future will therefore be a language learning society***.** In the light of this it is evident that education systems - which means primarily the teachers - and all of those involved in training have a central role to play. The social partners, in exercising their responsibilities, including through collective bargaining, have a particularly important role, as these developments will condition the working environment of the future (Kuc, Szyjko, 2009).

Since the 1960's, Community action in education and training has had significant results in terms of cooperation, exchanges of experience, supporting innovation and the development of training products and materials. It has also boosted decisively European mobility of students and people in training. It has also contributed to the promotion of learning Community languages and to the development of communication between European citizens (Szyjko, 2009b). The basis is the concerns of every European citizen, young or adult, who faces the problem of adjusting to new conditions of finding a job and changes in the nature of work. No social category, no profession, no linguistic difference is spared this problem. Languages are also the key to knowing other people. Proficiency in languages helps to build up the feeling of being European with all its cultural wealth and diversity and of understanding between the citizens of Europe. Learning languages also has another important effect: experience shows that when undertaken from a very early age, it is an important factor in doing well at school (Hrehová, 2009). Contact with another language is not only compatible with becoming proficient in one's mother tongue, it also makes it easier. It opens the mind, stimulates intellectual agility and, of course, expands people's cultural horizon. Multilingualism is part and parcel of both European identity/citizenship and the learning society. Language learning and linguistic diversity are fundamental to the EU's Lifelong Learning Programme under the Comenius, Erasmus, Grundtvig and Leonardo Programmes. The 'transversal' part of the programme funds other actions to promote language learning, with actions focused on the teaching and learning needs of several educational sectors. A labour force with practical language and intercultural skills is crucial for economic growth and better jobs, enabling European businesses to compete in the global market place (Hrehová, Cehlár, 2007). Multilingualism can also contribute to personal development, reinforce social cohesion and promote intercultural dialogue, creating opportunities to discover other values, beliefs and behaviour (EC Europa, 2010). In order to make for proficiency in three Community languages, it is desirable for foreign language learning to start at pre-school level. It seems essential for such teaching to be placed on a systematic footing in primary education, with the learning of a second Community foreign language starting in secondary school. It could even be argued that secondary school pupils

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

should study certain subjects in the first foreign language learned, as is the case in the European schools. Upon completing initial training everyone should be proficient in two Community foreign languages. With the Educational Reform, English has achieved the status of compulsory foreign language from primary to upper secondary school. Other languages remain far behind in the quantity of teaching and learning and it is still too early to see the results of the introduction of a second language in the lower secondary school. Another aspect to be considered is how starting English at the beginning of primary school will affect the future development of students' English learning. Since the status of foreign languages in compulsory education has been reconsidered with the Reform, consequences for the range of languages offered within the framework of a general teaching / learning school system should be taken into consideration as well. In this way, 'plurilingual education clearly has a role to play in safeguarding, enhancing the value of and enriching linguistic diversity in a particular place.' It is no longer possible to reserve proficiency in foreign languages for an elite or for those who acquire it on account of their geographical mobility. In line with the resolution of the Council of Education Ministers of 31 March 2010, it is becoming necessary for everyone, irrespective of training and education routes chosen, to be able to acquire and keep up their ability to communicate in at least two Community languages in addition to their mother tongue. The Commission regrets the fact that job and changes in the nature of work. No social category, no profession, no linguistic difference is spared this problem.

Languages are also the key to knowing other people. Proficiency in languages helps to build up the feeling of being European with all its cultural wealth and diversity and of understanding between the citizens of Europe (Szyjko, 2008). Learning languages also has another important effect: experience shows that when undertaken from a very early age, it is an important factor in doing well at school. Contact with another language is not only compatible with becoming proficient in one's mother tongue, it also makes it easier. It opens the mind, stimulates intellectual agility and, of course, expands people's cultural horizon. Multilingualism is part and parcel of both European identity/citizenship and the learning society. Language learning and linguistic diversity are fundamental to the EU's Lifelong Learning Programme under the Comenius, Erasmus, Grundtvig and Leonardo Programmes. The 'transversal' part of the programme funds other actions to promote language learning, with actions focused on the teaching and learning needs of several educational sectors. A labour force with practical language and intercultural skills is crucial for economic growth and better jobs, enabling European businesses to compete in the global market place. Multilingualism can also contribute to personal development, reinforce social cohesion and promote intercultural dialogue, creating opportunities to discover other values, beliefs and behaviour (EC Europea, 2010). In order to make for proficiency in three Community languages, it is desirable for foreign language learning to start at pre-school level. It seems essential for such teaching to be placed on a systematic footing in primary education, with the learning of a second Community foreign language starting in secondary school. It could

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

even be argued that secondary school pupils should study certain subjects in the first foreign language learned, as is the case in the European schools. Upon completing initial training everyone should be proficient in two Community foreign languages. With the Educational Reform, English has achieved the status of compulsory foreign language from primary to upper secondary school. Other languages remain far behind in the quantity of teaching and learning and it is still too early to see the results of the introduction of a second language in the lower secondary school. Another aspect to be considered is how starting English at the beginning of primary school will affect the future development of students' English learning. Since the status of foreign languages in compulsory education has been reconsidered (Szyjko, 2007c) with the Reform, consequences for the range of languages offered within the framework of a general teaching / learning school system should be taken into consideration as well. In this way, 'plurilingual education clearly has a role to play in safeguarding, enhancing the value of and enriching linguistic diversity in a particular place' (Benson, 2002).

It is no longer possible to reserve proficiency in foreign languages for an elite or for those who acquire it on account of their geographical mobility (Szyjko, 2007a). In line with the resolution of the Council of Education Ministers of 31 March 2010, it is becoming necessary for everyone, irrespective of training and education routes chosen, to be able to acquire and keep up their ability to communicate in at least two Community languages in addition to their mother tongue. The Commission regrets the fact that the importance of this commitment was reduced, the Member States limiting its effect by using the words "if possible".

3. Legal status of bilingualism

The EU has a positive policy towards regional and minority languages, enshrined in Article 22 of the European Charter of Fundamental Rights, which states, "The Union respects cultural, religious and linguistic diversity"(). The European Parliament has adopted a series of resolutions promoting action on regional and minority languages. A regional language is a language spoken in an area of a nation state, whether it be a small area, a federal state or province, or some wider area. Internationally, for the purposes of the European Charter for Regional or Minority Languages, "regional or minority languages" means languages that are:

1. traditionally used within a given territory of a State by nationals of that State who form a group numerically smaller than the rest of the State's population; and
2. different from the official language(s) of that State.

Although article 35 of the Polish Constitution grants Polish citizens of national or ethnic minorities the freedom to preserve and develop their own language, customs, traditions and culture, this only applies to the Kashubians in the context of special rules

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

which give them regional language community [*społeczność posługująca się językiem regionalnym*] status. However, Kashubians now participate in all social fields again, e.g. as representatives (approx. 150 in the Pomorze Voivodship, seven members of parliament); or scientists, authors and persons involved in the cultural sector. Kashubia and the Kashubian culture are vital issues in politics, and votes from Kashubians in parliamentary and other elections (e.g. institutions of self-administration) often decide the fate of candidates according to their policy on the Kashubian minority.

Fig. 1. Map of Native peoples, ethnic groups in Europe (Eurominority map)

The purpose of a bilingual education programme set up in Kartuzy schools is to develop appropriate cognitive and reasoning skills through a programme of structured language learning and cognitive development, enabling children to operate successfully in their native, state and national language (Kaszubian, 2010). The program provides a strong foundation in the first language (mother tongue), adding second (e.g. national) and third

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

languages (e.g. English) enabling the appropriate use of both/all languages for life-long learning. Bilingual education is rather multicultural, with learning beginning in the child's known environment and bridging to the wider world. The bridging process allows children to maintain local language and culture while providing state and/or national language acquisition and instruction. This process provides learners with the opportunity to contribute to national society without forcing them to sacrifice their linguistic and cultural heritage (Szyjko, 2009).

Until the late 1970s the use of mother tongue in education was only found outside the formal system. Programmes were developed to help adults achieve a basic level of literacy in mother tongue using a primer-based approach. The use of mother tongue as the language of instruction in the 1980s focused mostly on out of school children; those with no access to school, or those in pre-primary outside the formal system. Even though as far back as 1953 UNESCO suggested that children should be given the opportunity to learn in their mother tongue, it was only in the early 1990s that Multilingual Education programmes such as those described above have been incorporated into both the formal and non-formal systems in some countries. By 2009, UNESCO published a position paper which stated that:

"UNESCO supports mother tongue instruction as a means of improving educational quality by building upon the knowledge and experience of the learners and teachers."

"UNESCO supports bilingual and/or multilingual education at all levels of education as a means of promoting both social and gender equality and as a key element of linguistically diverse societies" (Unesco, 2010).

4. Linguistic diversity

At European level, the attention for multilingualism and plurilingualism has been increasing over the last years. In 2005, the European Commission issued its first communication on multilingualism, stating: 'The Commission's long-term objective is to increase individual multilingualism until every citizen has practical skills in at least two languages in addition to his mother tongue (Kom, 2005). The Council of Europe has been engaged with Europe's language richness for a long time. The Council's language education policies are aimed at the promotion of plurilingualism, linguistic diversity, democratic citizenship, mutual understanding, and social cohesion. Of these fields, plurilingualism is given particular importance, e.g. in the 2007 document *From Linguistic Diversity to Plurilingual Education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe.* Plurilingualism, in the terminology of the Council of Europe, refers to the life-long learning process in which an individual becomes capable of using a repertoire of language varieties and language related competences of different kinds and levels.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

In order to support plurilingualism and linguistic diversity, the Language Policy Division of the Council of Europe developed several tools and instruments. One of the best known is the *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*, often referred to by the abbreviations CEFR or CEF, published after a period of piloting in 2001. The Common European Framework of Reference is intended to provide a common basis for language learning, teaching, and assessment across Europe. It describes in a comprehensive manner communicative competences, necessary skills, knowledge, and situations and domains in language learning. Since the descriptions of the CEFR are not related to a specific language, it is not only a valuable instrument for the comparison of language proficiency levels, but it can also facilitate the communication about language learning and teaching in the different languages that are used in Europe. In March 2007, the Mercator Research Centre published *The Development of Minimum Standards for Language Education in Regional and Minority Languages* (Krumm, 2007). In this report, a description is given of the minimum conditions and minimum provisions required in regional and minority language education. The recommendations in conclusion of the report include an advice to the Council of Europe to stimulate the use of the Common European Framework of Reference for the description of education goals and for the production of teaching materials in regional and minority language education. In this sense plurilingualism is opposed to multilingualism (Little, 2007), a term that the Council of Europe reserves to refer to the situation of a society in which different languages are spoken, but where the individual citizens are not necessarily plurilingual. This use of the terms plurilingualism and multilingualism is not generally adopted, as the quotation from the Communication on Multilingualism of the European Commission shows. In this study, the terminology of the Council of Europe will be preserved, with the exception of quotations, in which sometimes the term multilingualism will appear as referring to personal multilingualism, i.e. plurilingualism. The Common European Framework of Reference was originally developed for foreign language education and has mainly been used for this purpose since its introduction. However, it is also used for second language learning: textbooks for second language learners in Europe often mention the intended learning goals in terms of the CEFR, and the language proficiency levels of the framework are used in some European countries in languages tests for immigrants.

The Language Policy Division of the Council of Europe is now in the process of exploring, in a new activity named *Languages of School Education*, the possibilities to account also for the mother tongue(s) of language users in the form of a European reference tool. It should be stressed explicitly that there is no intention to apply the CEFR to mother tongue education. The new to develop framework of reference will take into account, besides the foreign languages, the languages taught as a school subject, as well as the languages that are used as a medium of instruction. The CEFR might in the future become part of this larger framework, but at the same time it can serve as a model for the new framework on Languages of School Education. This study aims to pay attention on the necessity of further

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

elaboration of the recommendations of the Mercator report on Minimum Standards with respect to the CEFR and to reflect on the position the framework could fulfill in regional and minority language education (Alderson, 2009). For this purpose, a literature study was conducted and an investigation made of the actual application of the Common European Framework of Reference in several regional and minority language areas in Europe. Given the limited time available for this investigation, the nature of the research is explorative and not comprehensive. Nevertheless, the results can be seen as a first step towards accounting for regional and minority languages in the use and development of European reference tools for languages like Kashubian one in our case.

5. Current challenges

The internationalisation of pedagogy, the global context of technology and, above all, the arrival of the information society to languages education, have boosted the possibilities of access to information and knowledge for people, but at the same time have as a consequence changed work organization and the skills learned. This trend has increased uncertainty for all and for some has led to intolerable situations of exclusion.

Education and training will increasingly become the main vehicles for self- awareness, belonging, advancement and self-fulfilment for minorities like Kashubians. Bilingual education and training whether acquired in the formal education system, on the job or in a more informal way, is the key for every minority member to controlling their future and their personal development. Language education and training remain one of the determining factors in equality of opportunity. Education systems have already played an essential role in the emancipation and the social and professional advancement of minorites. Education can and must contribute further to the crucial equality between men and women in general. Immaterial investment and getting the best out of our human resources will improve competitiveness, boost jobs and safeguard social achievements on the regional level (Jager, Meer, 2007). The individual's place in relation to their fellow citizens will increasingly be determined by their capacity to learn foreign languages and master fundamental knowledge (Hrehová, Bofíková, 2009). The position *of everyone in relation to their fellow citizens in the context of knowledge and skills* therefore will be decisive. This relative position which could be called the *"learning relationship"* (Szyjko, 2007d) will become an increasingly dominant feature in the structure of the Europen Union' societies. The ability to renew and innovate will depend on the links between the development of knowledge in research and its transmission through education and training. In all this, communication will be essential both for generating and disseminating local ideas. The future of the EU and its development will depend largely on its ability to manage the progress towards this new society. The objective is to make it into a just and progressive society based on its cultural wealth and

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

diversity. There is a need to whet society's appetite for education and training throughout life. There needs to be permanent and broad access to a number of different forms of knowledge. In addition, the level of skill achieved by each and everyone will have to be converted into an *instrument for measuring individual performance* in a way which will safeguard equal rights for minorities as far as possible. There is no single pattern for all to follow throughout their lives. Everyone must be able to seize their opportunities for improvement in society and for personal fulfilment, irrespective of their ethnic origin and educational background. This particularly applies to Kashubians to enable them to make the most of the general education provided by regional schools. Kashubians should be given the chance not just to catch up, but to gain access to new knowledge which could help to bring out their abilities. Given the diversity of national situations and the inadequacy of global solutions in this context, proposing a model is not the answer. This would be doomed to failure given the pivotal role of the individual in the construction of the learning society and the social and cultural diversity of Poland. Despite the difficulties that exist concerning the application of the Common European Framework of Reference to regional and minority language education (Concil of Europe, 2001, 2005), the framework has many benefits to offer. If is it used not in a prescriptive way, but as a descriptive reference document as it was intended to be, it provides valuable possibilities for differentiation and precise description of learning goals. These are vital aspects to increase the effectivity of regional and minority language education and, as a result, also the level of language proficiency of the students.

Adaptation of the CEFR for Kashubian language education will be a great challenge. If the framework, however, can be an instrument to increase language awareness and language learning motivation of students, to offer teachers the possibility of differentiation between mother tongue and second language learners in the same classroom, and to refer to language proficiency levels in an internationally comparable manner, the work will be amply rewarded with many worthwhile benefits for all those involved in the teaching and learning of regional and minority languages for the benefit of the truly United Europe.

References:

1. ALDERSON J. C. (2007) 'The CEFR and the Need for More Research' The Modern Language Journal , Vol. 91, No 4, pp. 659-663.

2. BENSON C. J. (2002) Real and Potential Benefits of Bilingual Programmes in Developing Countries, International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, Vol. 5, No. 6, pp. 303-317.

3. CUMMINS J. (1979) Cognitive/academic language proficiency, linguistic

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

interdependence, the optimum age question and some other matters. Working Papers on Bilingualism, No. 19, pp. 121-129.

4. Council of Europe Council for Cultural Co-operation; Education Committee; Modern Languages Division; Strasbourg (2001) Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Cambridge: Cambridge University Press.

5. Council of Europe (2005) Survey on the use of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). Synthesis of Results; available on: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/CADRE_EN.asp.

6. HREHOVÁ D., BOFÍKOVÁ E. (2009) Analysis of satisfaction with a participation in organizations. Serbian Journal of Management. Vol. 4, No 1, 2009, pp. 105-115.

7. HREHOVÁ D. (2009) Interkultúrna komunikácia v kontexte globálneho vzdelávania. Cudzie jazyky, odborná komunikácia a interkultúrne fenomény. Prešov: VŠMP ISM Slovakia, pp. 54-61.

8. HREHOVÁ D., Cehlár M. (2007) Kvalita stojí na ľuďoch, vzdelaní a skúsenostiach. Moderné prístupy k manažmentu podniku. Bratislava: STU, pp. 286-289.

9. JAGER B. de & MEER C. van der (2007) The Development of Minimum Standards for Language Education in Regional and Minority Languages, Ljouwert/Leeuwarden: Mercator: European Research Centre for Multilingualism and Education; available on: http://www.mercator-research.eu/publications

10. KRUMM H. J. (2007) Profiles Instead of Levels: The CEFR and Its (Ab)Uses in the Context of Migration The Modern Languages Journal Vol. 91, No 4, pp.667-669.

11. LITTLE D. (2007) ´The Common European Framework of Reference for Language: Perspectives on the Making of a Supranational Language Education Policy´ The Modern Language Journal 91(4), 645-653.

12. SZYJKO C.T. (2007a) Papieskie refleksje o wspólnej Europie - na podstawie testamentu Jana Pawła II „Pamięć i tożsamość" Polskie myślenie o wspólnej Europie, Zeszyt Naukowy z okazji 3. rocznicy akcesji Polski do UE, Wyższa Szkoła Komunikowania i Mediów Społecznych im. Jerzego Giedroycia w Warszawie, p. 48-56, Warszawa.

13. SZYJKO C.T. (2007b) Rola mediów elektronicznych a bezpieczeństwo obywatelskie w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej tenże, Wyższa Szkoła Komunikowania i Mediów Społecznych im. Jerzego Giedroycia w Warszawie, p. 102-112, Warszawa.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

14. SZYJKO C.T. (2007c) Interesy i sprzeczności globalizacji w perspektywie paradygmatu cywilizacyjnego Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej Almamer, Vol. 1, No. 45.

15. SZYJKO C.T. (2007d) Zjednoczeni w różnorodności Studia Prawnicze Ius et Praxis Vol. 2, No 03, 2007, Cywilizacja. Europa. Globalizacja; Wyższa Szkoła Informatyki, Zarządzania i Administracji, Warszawa.

16. SZYJKO C.T. (2008) Analiza programu uproszczenia prawa wspólnotowego, a kodyfikacja regulacji prawa UE Zeszyty Europejskie no7, 2008 pt.: „Europejskie wyzwania do partnerstwa w integracji", ELIPSA, Stowarzyszenie Dom Polski, Warszawa.

17. SZYJKO C.T. (2009a) Nowy koniec historii – refleksje o priorytetach Prezydencji Polski w 2011r. Wydawnictwo UNIPT, Warszawa.

18. SZYJKO C.T. (2009b) Kierowanie placówką dydaktyczną w UE Droga Polski do Lizbony, Piotrkowskie Studia Międzynarodowe No 1, 2009, p. 88-97.

19. SZYJKO C.T. (2009c) Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego a europeizacja oświaty Polska. Europa. Cywilizacja, Wyd MM, 2009.

20. SZYJKO C.T. (2010) Enigma nowego regionalizmu europejskiego. Wydawnictwo Fundacji Wolności, Warszawa.

21. TREDER J. (2007) Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny Linguistic Guide, Warszawa.

22. UNESCO (2009) Education in a Multilingual World. UNESCO Education Position Paper. Paris: UNESCO. at: http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129728e.pdf.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Sociálne a politické analýzy
2010, 4, 2, s. 28-92
http://sapa.ff.upjs.sk
ISSN 1337 5555

Analýza vývoja a štruktúry procesov starnutia obyvateľov Slovenskej republiky – špecifikácia pre kraje

Jana Koprlová
Miroslav Koprla

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave,
Inštitút sociálnych vied

Abstrakt

Štúdia prináša prezentáciu výsledkov analýzy dostupných empirických údajov o populácii Slovenskej republiky so zameraním na špecifiká fenoménu starnutia. Ponúka empirický pohľad na vývoj a štruktúru starnutia obyvateľstva s ohľadom na kraje, ktoré analyzuje prostredníctvom indikátorov, ktoré poukazujú na problém vekovej štruktúry obyvateľstva a jej vývinu: 1. veková štruktúra obyvateľstva, 2. index starnutia obyvateľstva, 3. priemerný vek obyvateľstva, 4. stredná dĺžka života obyvateľstva pri narodení, ako aj 5. index ekonomického zaťaženia obyvateľstva. Cieľom analýzy je zistiť vybrané charakteristiky procesu starnutia obyvateľov Slovenskej republiky v rovine štruktúrnej, ako aj v rovine dynamickej, a to s ohľadom na špecifiká jednotlivých krajov. Štúdia využíva metódu sekundárnej analýzy údajov s použitím matematického modelu lineárnej regresie.

Kľúčové slová: starnutie obyvateľstva, veková štruktúra, index starnutia, priemerný vek, stredná dĺžka života pri narodení, index ekonomického zaťaženia, analýza, Slovenská republika, Bratislavský kraj, Trnavský kraj, Trenčiansky kraj, Nitriansky kraj, Žilinský kraj, Banskobystrický kraj, Prešovský kraj, Košický kraj

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Úvod

Obyvatelia Slovenska sa v každodennom živote čoraz častejšie stretávajú s otázkami, ktorých spoločným menovateľom je problematika, prezentovaná v našej štúdii. Štúdia je venovaná výsledkom analýzy fenoménu starnutia populácie Slovenskej republiky, ktorý je veľmi úzko spätý so zmenou reprodukčného správania. Zmenu reprodukčného správania obyvateľov v Slovenskej republike možno badať od polovice osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia v prechode na nový model správania, ktorý je charakteristický poklesom sobášnosti, rastom rozvodovosti a poklesom pôrodnosti a plodnosti obyvateľstva. Komplex uvedených zmien zapríčinil, že obyvateľstvo Slovenskej republiky nie je schopné ani jednoduchej reprodukcie, čo vedie ku starnutiu obyvateľstva. Príčiny zmeny reprodukčného správania môžeme hľadať predovšetkým v ekonomickej a sociálnej oblasti ľudského života. So zvyšovaním ekonomického a sociálneho rozvoja spoločnosti dochádza ku zmenám hodnotových orientácií obyvateľov, ktorým možno pripísať nemalý podiel na zmene reprodukčného správania obyvateľstva, predovšetkým vo vzťahu k poklesu pôrodnosti. Významným pozitívnym faktorom je vyššia úroveň lekárskej starostlivosti v porovnaní s minulosťou, ktorá významne prispela k rastu strednej dĺžky života. Z uvedených skutočností vyplýva, že na reprodukčné správanie obyvateľov významne pôsobia ekonomické, kultúrne, ale aj geografické prostredie.

Cieľom predloženej analýzy je identifikovať vybrané charakteristiky procesu starnutia obyvateľov Slovenskej republiky s ohľadom na špecifiká jednotlivých krajov v rovine štruktúrnej – veková štruktúra obyvateľstva (prostredníctvom grafických prehľadov), ako aj v rovine dynamickej – vývoj starnutia obyvateľstva (prostredníctvom analýzy parametrov regresných priamok). Štúdia preto využíva ako hlavnú metódu sekundárnu analýzu údajov s použitím regresnej analýzy, konkrétnejšie matematického modelu lineárnej regresie.

1 Starnutie obyvateľstva

V súčasnosti sa nielen vo svete, ale aj na Slovensku čoraz častejšie skloňuje pojem starnutie obyvateľstva. Pritom z demografického hľadiska ide o prírastok počtu obyvateľov vo vyššom veku za súčasného úbytku počtu obyvateľov v mladšej generácii. V teoretickej rovine sa člení na absolútne starnutie obyvateľstva a relatívne starnutie obyvateľstva.

„Pri *absolútnom starnutí* ide o prirodzený populačný proces, ktorý vzniká v dôsledku znižovania úmrtnosti, predlžovania strednej dĺžky života, a tým aj prežívaním čoraz väčšieho počtu obyvateľstva do vyšších vekových kategórií. Dochádza tak k absolútnemu pribúdaniu staršieho obyvateľstva, lebo z rovnakých generácií narodených sa dožíva stále viac obyvateľov vyššieho veku. Naproti tomu *relatívne starnutie* populácie je taký demografický proces, v rámci ktorého sa zvyšuje relatívne zastúpenie staršej populácie v dôsledku úbytku detí a osôb v tzv. strednom veku. Býva oveľa rýchlejšie, než by to zodpovedalo absolútnemu

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

rastu počtu staršieho obyvateľstva.“ (Brezák, 2005, s. 229-230). V Slovenskej republike, ale aj v iných európskych štátoch prevláda práve druhé, teda relatívne starnutie, z toho vyplýva, že predĺženie života obyvateľov uvedených štátov má menší vplyv na starnutie populácie, ako pokles pôrodnosti obyvateľstva.

V predošlých štúdiách sa autori predloženej štúdie zaoberali analýzou vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Slovenskej republiky v poslednom desaťročí dvadsiateho storočia, pričom vychádzali z údajov sčítaní obyvateľov, domov a bytov z rokov 1991 a 2001. Medzi najvýznamnejšie zistenia o obyvateľoch Slovenskej republiky z obdobia rokov 1991 až 2001 patrí poznanie o tom, že: „Z hľadiska vekovej štruktúry obyvateľov došlo k významnému poklesu počtu obyvateľov v predproduktívnom veku za súčasného rastu počtu obyvateľov v produktívnom veku a mierneho rastu počtu obyvateľov v poproduktívnom veku. Tento trend sa prejavil v celkovom starnutí obyvateľstva Slovenskej republiky, čo potvrdil aj nárast priemerného veku obyvateľov o 2,5 roka smerom nahor.“ (Koprla, 2010b, s. 24).

Graf č. 1 Veková štruktúra obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 2009

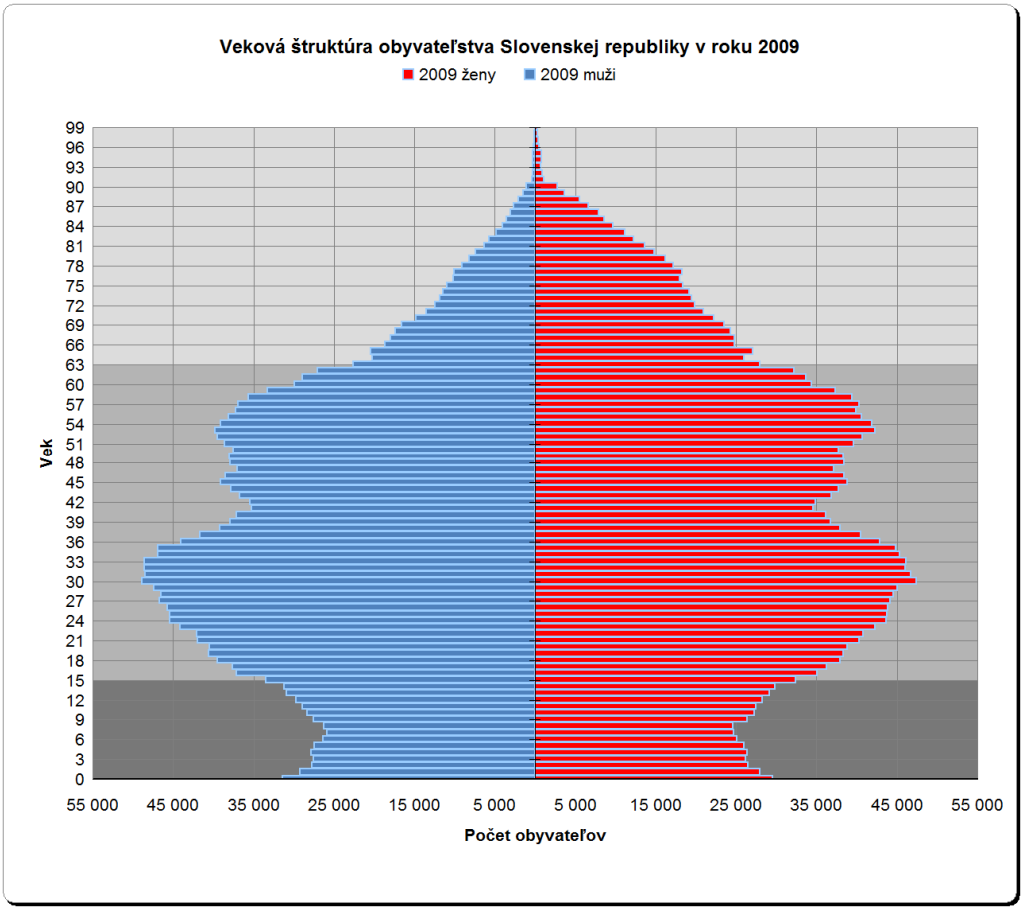

Zdroj: Dokument VEKOVÉ PYRAMÍDY OBYVATEĽSTVA SR, 1945-2009. (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4125>.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Graf č. 2 Veková štruktúra obyvateľstva Slovenskej republiky v rokoch 1945-2009

Zdroj: Dokument VEKOVÉ PYRAMÍDY OBYVATEĽSTVA SR, 1945-2009. (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4125>.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Pre priblíženie problému starnutia obyvateľstva je dôležité sledovať vekovú štruktúru a jej rozloženie v rámci obyvateľstva Slovenskej republiky. Vekovú štruktúru obyvateľov zobrazuje *veková pyramída*, ktorá pozostáva z dvoch histogramov početností otočených o deväťdesiat stupňov; obvykle na nej bývajú zobrazené početnosti mužov na ľavej strane a početnosti žien na strane pravej. Umožňuje sledovať obraz štruktúry, ako aj históriu vývoja populácie. Možno na nej sledovať nepravidelnosti, ako napríklad úbytok narodených alebo prírastok zomrelých, zapríčinené vojnami, krízami, epidémiami či emigračnými vlnami.

Vekovú štruktúru obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2009 v prehľadnej podobe znázorňuje Graf č. 1. Na vodorovnej osi sú zobrazené početnosti obyvateľov a na zvislej osi zase jednotlivé vekové kategórie obyvateľov. Najtmavšou farbou je zvýraznená oblasť predproduktívneho veku, bledšou farbou oblasť produktívneho veku a najbledšou oblasť poproduktívneho veku. Ako vidno na grafe, tvar vekovej pyramídy pripomína obrys košatého stromu, čo napovedá, že v populácii došlo k viacerým významným demografickým zmenám. Na tomto mieste by sme chceli zdôrazniť dva výrazné výbežky a taktiež jeden zárez na ľavej aj pravej strane grafu. Ide tu o dve výrazné vlny v kategórii produktívneho veku (osoby vo veku 30 a 53 rokov), ako aj mierny úbytok v kategórii predproduktívneho veku (deti vo veku 7 rokov).

Na Grafe č. 2 ďalej názorne, v podobe prehľadných čiastkových grafov, prezentujeme historický vývoj tvaru vekovej pyramídy, počnúc rokom 1945, a to v päťročných intervaloch po roky 2005 a 2009. Pri prezentovaní jednotlivých vekových pyramíd postupujeme smerom zľava doprava a ďalej smerom zhora nadol. Tmavé čiary znázorňujú hranice medzi jednotlivými ekonomickými vekovými skupinami. V nasledujúcej časti štúdie sa budeme venovať jednotlivým modelom starnutia populácie.

1.1 Modely starnutia populácie

Vo všeobecnosti rozlišujeme tri typy štruktúr vekových pyramíd. V našej analýze, zaoberajúcej sa starnutím obyvateľstva Slovenskej republiky, sme sa zamerali predovšetkým na rozdelenie obyvateľstva podľa ekonomických vekových skupín, nakoľko je pre našu analýzu najpodstatnejšie. Prvý *progresívny model* (príklad Slovenskej republiky v roku 1955), kde je základňa pyramídy najširšia v kategórii predproduktívny vek (deti a mládež do 14 rokov), sa smerom cez kategóriu produktívneho veku (obyvatelia v produktívnom veku 15-64 rokov) rovnomerne zužuje až ku hrotu pyramídy, kde sa nachádza kategória poproduktívny vek (dôchodcovia vo veku 65 a viac rokov). Druhý *stacionárny model* (príklad Slovenskej republiky v roku 1945) sa zase vyznačuje relatívne širokou základňou kategórie predproduktívny vek; smerom cez kategóriu produktívny vek tu dochádza len k miernemu zúženiu, ktoré končí v hrote pyramídy v kategórii poproduktívny vek. Tretí *regresívny model* (príklad Slovenskej republiky v roku 2000) je charakteristický relatívne úzkou základňou pyramídy v kategórii predproduktívny vek, keď sa smerom ku kategórii produktívny vek

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

pyramída rozširuje, a napokon sa v kategórii poproduktívny vek smerom ku hrotu pyramídy zužuje. (Koprla, 2010a, s. 48).

Graf č. 3 Veková štruktúra obyvateľov podľa ekonomických vekových skupín v Slovenskej republike (1945-2009)

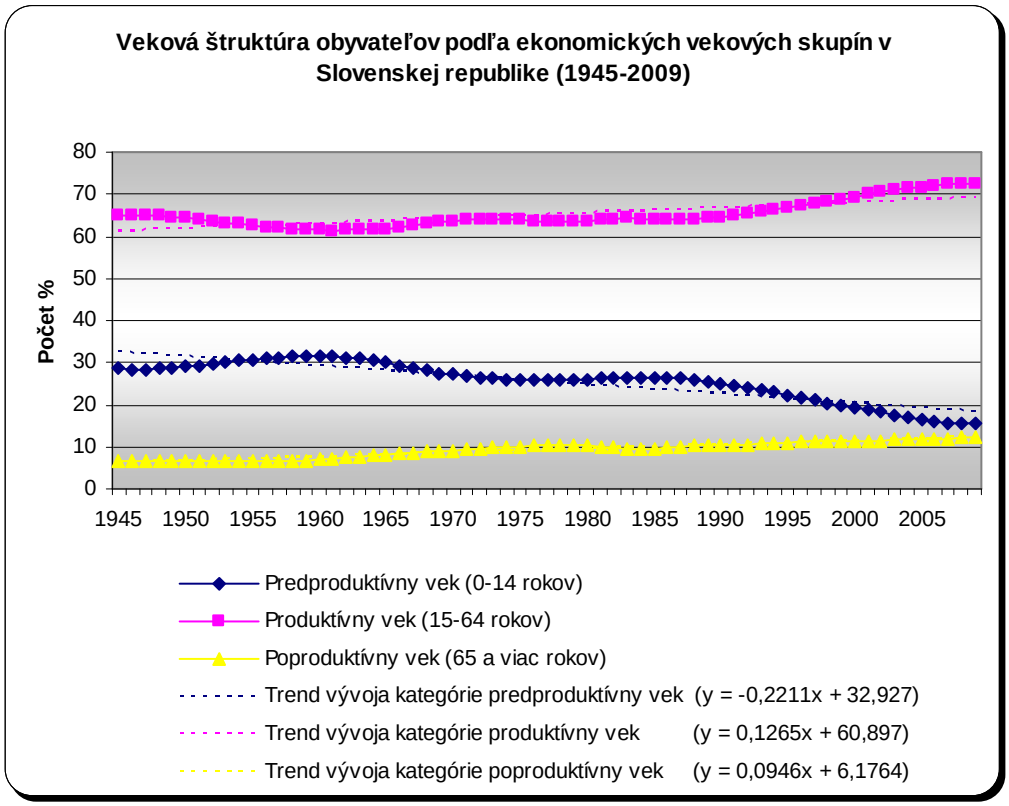

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu VEKOVÉ PYRAMÍDY OBYVATEĽSTVA SR, 1945-2009. (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4125>.

Pre ďalšiu analýzu vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Slovenskej republiky sme vypočítali z dostupných početností obyvateľov percentuálne podiely ekonomických vekových skupín (predproduktívny, produktívny a poproduktívny vek) obyvateľov Slovenskej republiky v rokoch 1945 až 2009, pričom získané výsledky a možné trendy vývoja prezentujeme ďalej v grafickej podobe v Grafe č. 3. Pri výpočte trendov vývoja sme uplatňovali model lineárnej regresie, ktorej vypočítanú rovnicu ku každej prislúchajúcej ekonomickej vekovej skupine uvádzame taktiež v grafe. (Koprla, 2010a, s. 49).

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľstva v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 1945 až 2009 kolísavú, klesajúcu tendenciu. V roku 1945 bol podiel týchto obyvateľov 28,67 %, potom len

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

mierne poklesol na hodnotu 28,35 % v roku 1947, odkiaľ ďalej plynulo vzrástol až na *historicky najvyššiu hodnotu 31,62 % v roku 1960*. Od tohto roku sme zaznamenali trvalý pokles až na hodnotu 26,03 % v roku 1975, odkiaľ uvedená hodnota vzrástla len mierne do roku 1985 na hodnotu 26,42 %. V ďalších rokoch už možno sledovať postupný pokles podielu obyvateľstva v predproduktívnom veku až na jeho *historicky najnižšiu hodnotu 15,32 % v roku 2009*. V sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,2211 percentuálneho bodu*.

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľstva v produktívnom veku sa vyvíjal v období rokov 1945 až 2009 kolísavým, rastúcim trendom. Počnúc rokom 1945 bola zaznamenaná hodnota podielu týchto obyvateľov 64,77 %, ktorá neskôr len mierne narástla na hodnotu 64,99 % v roku 1947, odkiaľ klesala až na *historicky najnižšiu hodnotu 61,34 % v roku 1961*. Od tohto roku možno sledovať nárast na hodnotu 64,11 % v roku 1973, odkedy opätovne mierne klesla na hodnotu 63,33 % v roku 1979. Neskôr následne narástla na hodnotu 64,31 % v roku 1983, odkedy len mierne klesla na hodnotu 63,94 % v roku 1987. Od tohto roku už nabral vývoj podielu obyvateľov v produktívnom veku vzrastajúcu tendenciu až na *historicky najvyššiu hodnotu 72,46 % v roku 2008*, odkedy len mierne poklesol na hodnotu 72,42 % v roku 2009. V uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1265 percentuálneho bodu*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľstva v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 1945 až 2009 kolísavou, mierne rastúcou tendenciou. Od roku 1945, kedy mala hodnota podielu uvedených obyvateľov *historicky najnižšiu hodnotu 6,56 %*, bol zaznamenaný viac-menej stabilný priebeh vývoja sledovaného ukazovateľa až do roku 1958 (6,75 %), pričom možno badať nepatrný nárast o 0,19 percentuálneho bodu. V nasledujúcom období už došlo ku kontinuálnemu nárastu až na hodnotu 10,56 % v roku 1979, neskôr k poklesu na hodnotu 9,33 % v roku 1983, odkedy môžeme badať zase pozvoľný nárast podielu obyvateľov v poproduktívnom veku na *historicky najvyššiu hodnotu 12,26 % v roku 2009*. V tomto období išlo o priemerný ročný *nárast o 0,0946 percentuálneho bodu*.

Z prezentovaných poznatkov vyplýva, že pre exaktné zachytenie starnutia populácie Slovenskej republiky budeme musieť sledovať vekovú štruktúru obyvateľstva, a to predovšetkým podiel obyvateľov v predproduktívnom veku a podiel obyvateľov v poproduktívnom veku. Z predošlých štúdií môžeme potvrdiť, že medzi rokmi 1991 až 2001 došlo k poklesu počtu obyvateľov v predproduktívnom veku za súčasného mierneho rastu počtu obyvateľov v poproduktívnom veku. To sa prejavilo v sledovanom období v celkovom starnutí obyvateľstva Slovenskej republiky, čo sa potvrdilo i rastom priemerného veku obyvateľov o 2,5 roka smerom nahor. Preto priemerný vek bude ďalšou sledovanou charakteristikou. Starnutie obyvateľstva sa významne prejavuje v ukazovateľoch stredná dĺžka života pri narodení, indexe starnutia a napokon indexe ekonomického zaťaženia.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Graf č. 4 Index starnutia obyvateľov Slovenskej republiky (1945-2009)

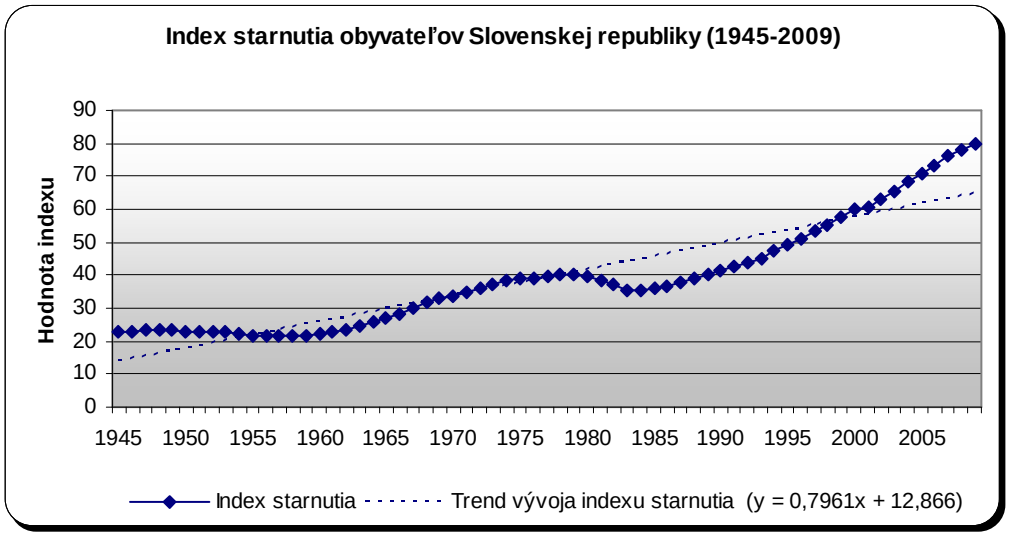

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu VEKOVÉ PYRAMÍDY OBYVATEĽSTVA SR, 1945-2009. (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4125>.

Iný pohľad na starnutie obyvateľstva znázorňuje *index starnutia* na Grafe č. 4, ktorý sprehľadňuje podiel počtu osôb v poproduktívnom veku (65 a viac rokov) na sto detí v predproduktívnom veku (0-14 rokov), ktorý mal v rokoch 1945 až 2009 kolísavú, rastúcu tendenciu. Od roku 1945, keď index starnutia dosiahol hodnotu 22,90, mierne vzrástol na hodnotu 23,51 v roku 1947 a následne klesol na *historicky najnižšiu hodnotu 21,41* v roku 1957. Od tohto roku narástol až na hodnotu 40,42 v roku 1979, neskôr do roku 1983 klesol na hodnotu 35,39, odkedy hodnota indexu starnutia narastala až na *historicky najvyššiu hodnotu 80,01* v roku 2009. Matematický model lineárnej regresie zachytil priemerný ročný nárast indexu starnutia o 0,7961 bodu. (Koprla, 2010a, s. 51).

Ekonomický pohľad na starnutie obyvateľstva zachytáva *index ekonomického zaťaženia* na Grafe č. 5, ktorý zobrazuje podiel počtu obyvateľov v predproduktívnom veku (0-14 rokov) a obyvateľov v poproduktívnom veku (65 a viac rokov) pripadajúcich na sto obyvateľov v produktívnom veku (15-64 rokov), ktorý mal v rokoch 1945 až 2009 kolísavú, klesajúcu tendenciu. Od roku 1945, keď index ekonomického zaťaženia dosiahol hodnotu 50,40, mierne klesol na hodnotu 53,87 v roku 1947 a následne vzrástol na *historicky najvyššiu hodnotu 63,02* v roku 1961. Od tohto roku klesol až na hodnotu 55,98 v roku 1973, neskôr do roku 1979 narástol na hodnotu 57,90, potom opäť klesol na hodnotu 55,51 v roku 1983. Neskôr narástol až na hodnotu 56,40 v roku 1987, odkedy hodnota indexu ekonomického zaťaženia klesala až na *historicky najnižšiu hodnotu 38,00* v roku 2008, od tohto roku len mierne vzrástla na hodnotu 38,09 v roku 2009. Matematický model lineárnej regresie zachytil priemerný ročný pokles indexu ekonomického zaťaženia o 0,2854 bodu, čo znamenalo zníženie zaťaženosti populácie v produktívnom veku.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Graf č. 5 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Slovenskej republiky (1945-2009)

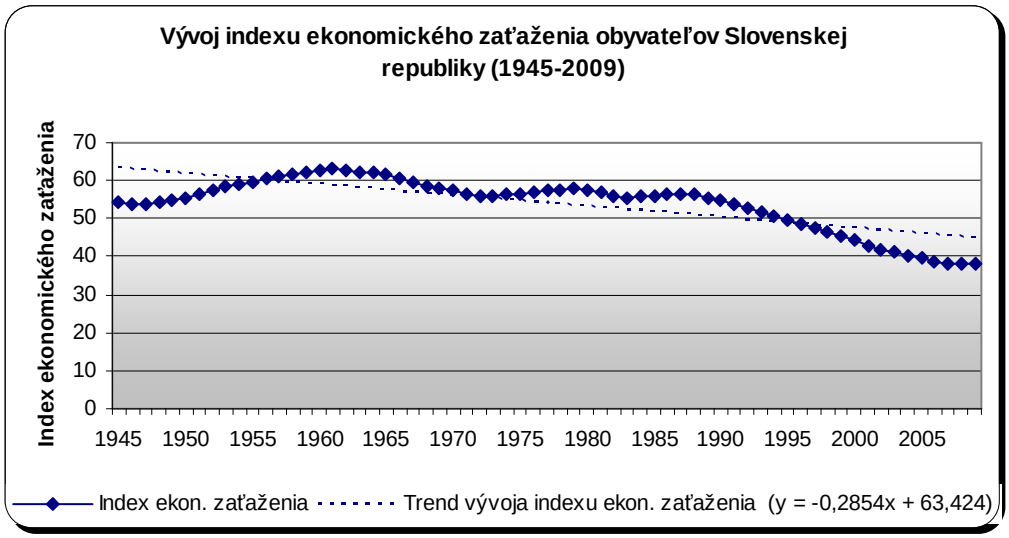

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu VEKOVÉ PYRAMÍDY OBYVATEĽSTVA SR, 1945-2009. (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4125>.

2 Analýza vývoja starnutia obyvateľstva s ohľadom na kraje

V deviatich podkapitolách nasledujúcej časti štúdie zhrnieme v prehľadnej podobe poznatky, ku ktorým sme dospeli pri analyzovaní fenoménu starnutia obyvateľstva Slovenskej republiky, ako aj jej jednotlivých krajov. V jednotlivých podkapitolách štúdie budeme analyzovať päť ukazovateľov charakterizujúcich starnutie obyvateľstva, ktorými sú *veková štruktúra podľa ekonomických vekových skupín*, *index starnutia*, *priemerný vek*, *stredná dĺžka života pri narodení* a *index ekonomického zaťaženia*. Pre porovnanie trendov vývoja jednotlivých ukazovateľov sme použili regresnú analýzu, presnejšie model lineárnej regresie (parameter regresnej priamky). Pri analýze sme vychádzali z parametrov regresných priamok jednotlivých ukazovateľov, ktoré reprezentovali skúmaný trend rastu, prípadne poklesu. Ukazovatele pre jednotlivé kraje Slovenskej republiky sme následne zoradili podľa ich výsledných hodnôt, ktoré sme pre potreby analýzy rozdelili do troch skupín, pričom sme ich označili názvami *„nízke tempo“*, *„stredné tempo“*, a napokon *„vysoké tempo“* rastu, prípadne poklesu. Informácie za jednotlivé kraje pozostávajú z prezentácie vyššie uvedených piatich skúmaných ukazovateľov. Na tomto mieste by sme ešte objasnili pojem *stredná dĺžka života pri narodení*: ide o ukazovateľ, ktorý matematicky vyjadruje hypotetický počet rokov, ktorých sa priemerne dožije osoba za predpokladu, že sa ukazovatele úmrtnosti obyvateľstva danej krajiny výrazne nezmenia. Z ekonomického hľadiska si budem všímať najmä hodnotu indexu ekonomického zaťaženia, ktorej vysoká hodnota prestavuje vyšší podiel ekonomicky závislého obyvateľstva v príslušnom kraji. Ďalej nasleduje prezentácia trendu starnutia obyvateľov Slovenskej republiky s ohľadom na jednotlivé kraje.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.1 Vývoj starnutia obyvateľov Slovenskej republiky

Úvodná podkapitola prezentuje analýzu vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Slovenskej republiky podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Slovenskej republiky, vývoja priemerného veku obyvateľov Slovenskej republiky, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Slovenskej republiky pri narodení, a tiež indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Slovenskej republiky.

Graf č. 6: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Slovenskej republiky podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

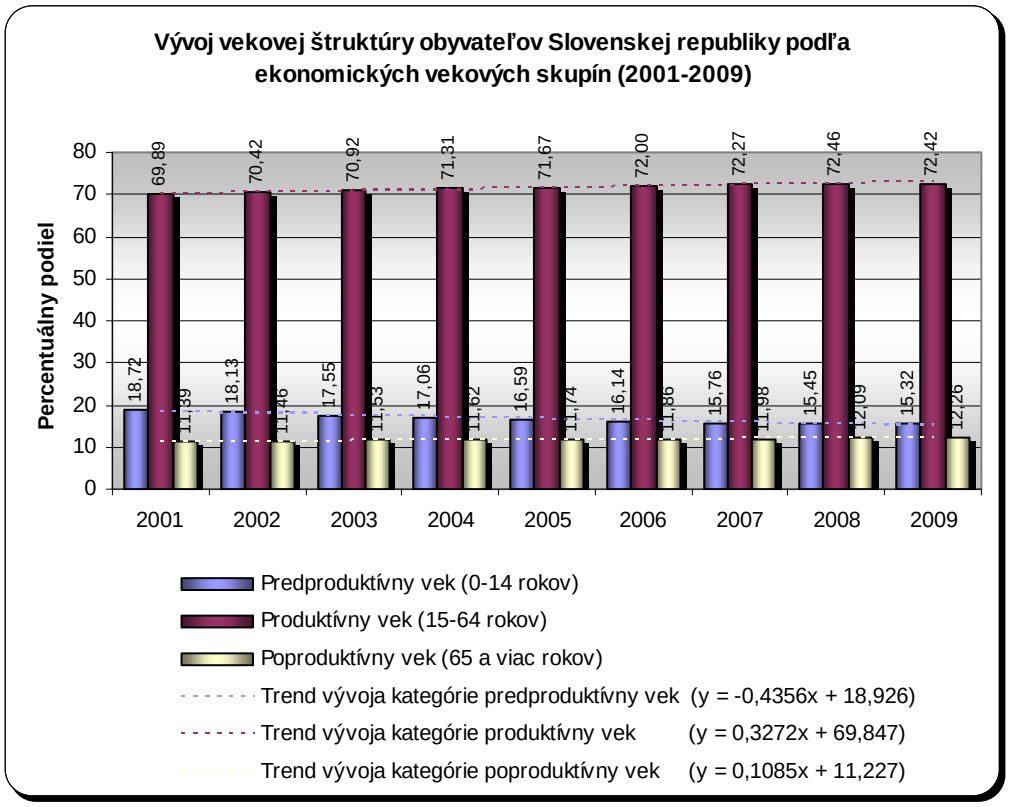

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľstva Slovenskej republiky v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,4356 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 3,40 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 175 650 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľstva Slovenskej republiky v produktívnom veku sa vyvíjal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3272 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 2,53 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 169 175 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľstva Slovenskej republiky v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1085 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 0,87 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 52 449 obyvateľov*.

Graf č. 7: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Slovenskej republiky (2001-2009)

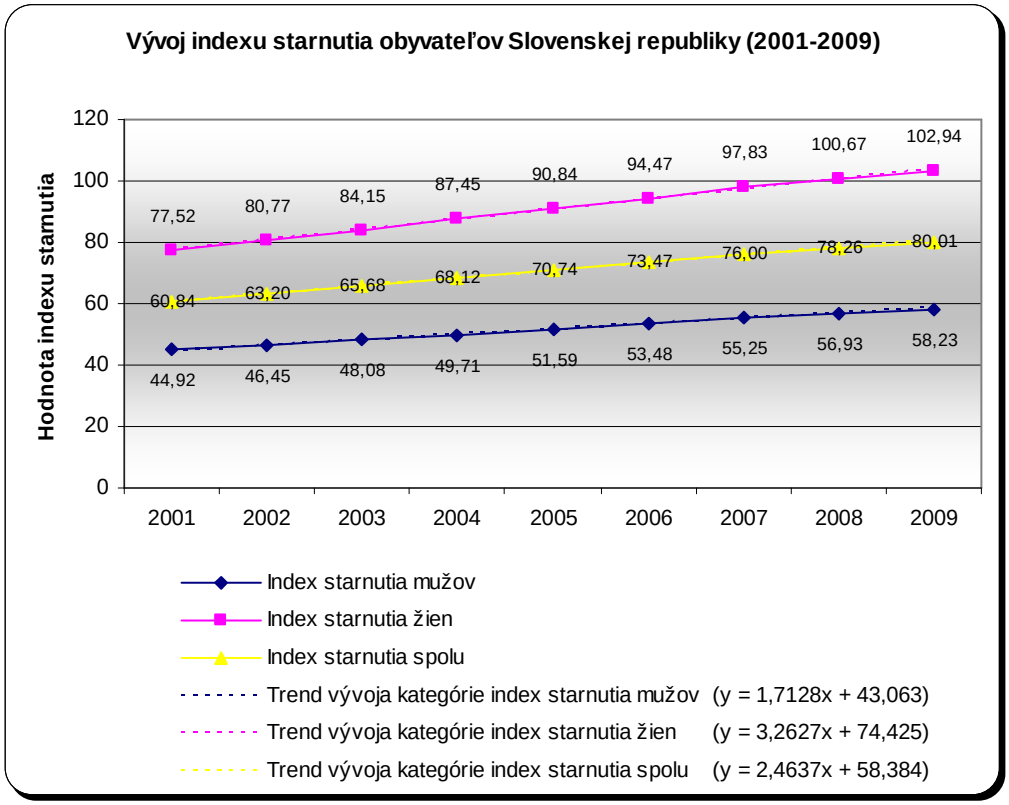

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Slovenskej republike sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 1,7128 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 13,31 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Slovenskej republike zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 3,2627 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 25,42 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Slovenskej republiky sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,4637 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 19,16 indexového bodu.*

Graf č. 8: Vývoj priemerného veku obyvateľov Slovenskej republiky (2001-2009)

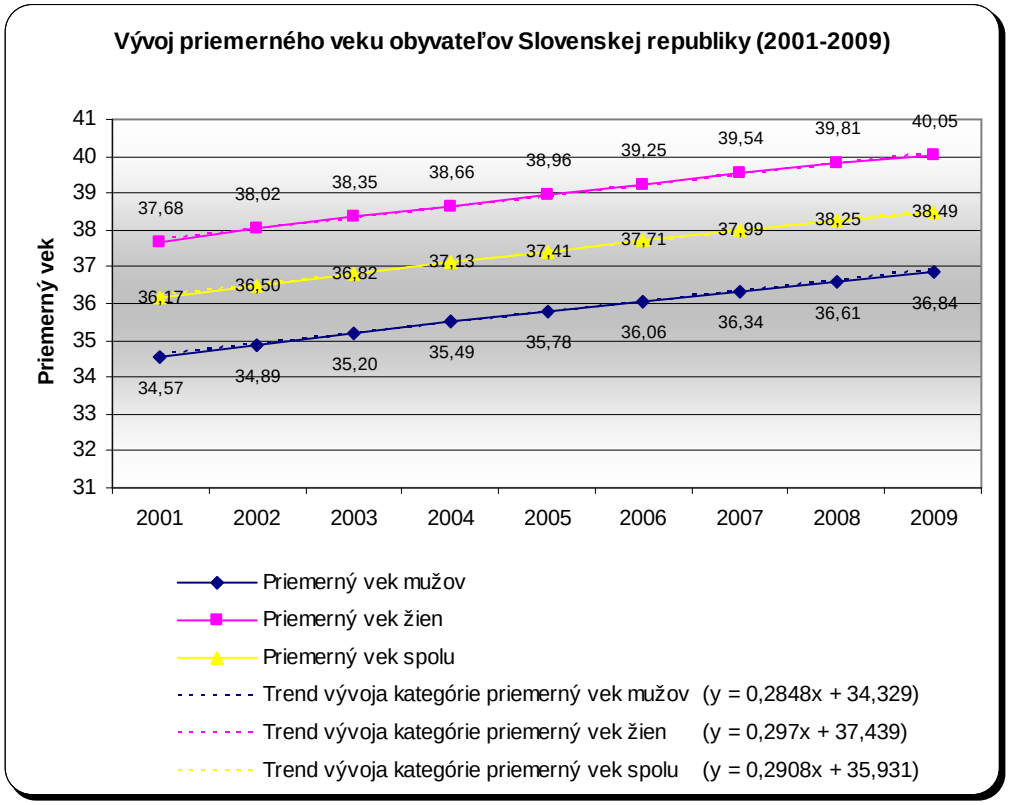

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Slovenskej republike sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 0,2848 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,27 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Slovenskej republike sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 0,297 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,37 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Slovenskej republiky zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 0,2908 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,32 roka.*

Graf č. 9: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Slovenskej republiky pri narodení (2001-2009)

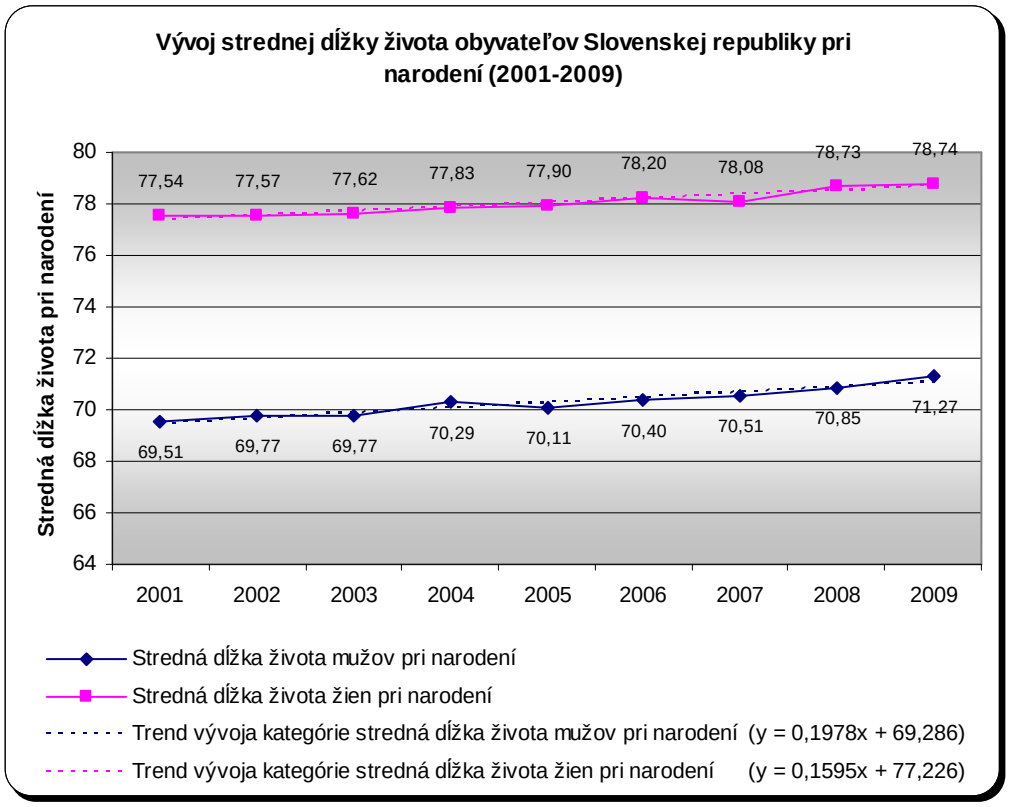

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Slovenskej republike zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1978 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,76 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Slovenskej republike sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1595 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,20 roka.*

Graf č. 10 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Slovenskej republiky (2001-2009)

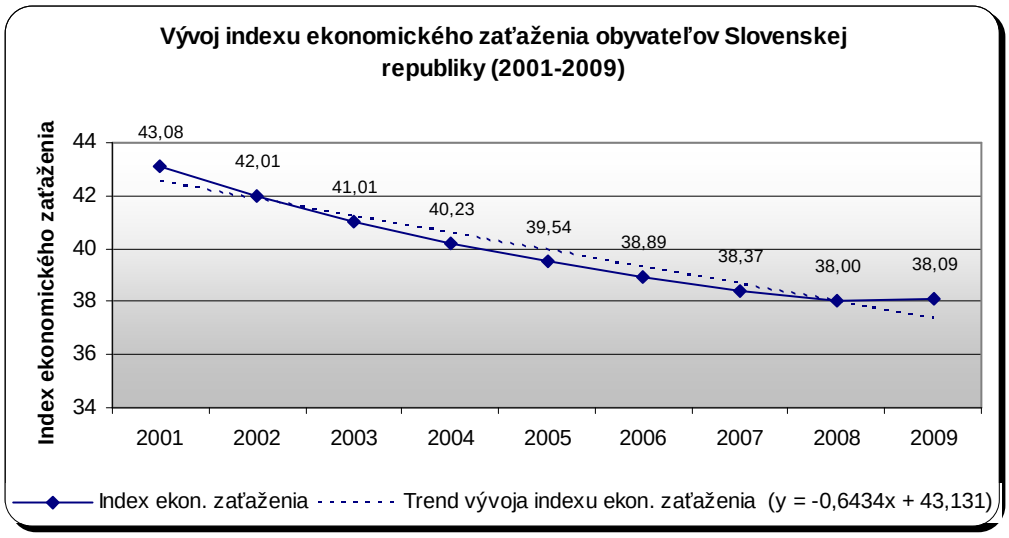

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Slovenskej republiky zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciou, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,6434 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 4,99 indexového bodu.*

Slovenská republika ako celok sa vyznačovala celkovým miernym poklesom podielu obyvateľstva v predproduktívnom veku za súčasného mierneho rastu podielu obyvateľstva v produktívnom a poproduktívnom veku. Tento fakt prispel i k zvýšeniu hodnoty indexu starnutia, ktorá sa v sledovanom období zvýšila o 19,16 indexového bodu. Uvedené skutočnosti vplývali aj na zvýšenie priemerného veku obyvateľov, pričom v období medzi rokmi 2001 až 2009 došlo k zvýšeniu priemerného veku obyvateľov Slovenskej republiky o 2,32 roka. V kontexte uvedených skutočností sa zvýšila i stredná dĺžka života u mužov o 1,76 roka a u žien o 1,20 roka. Z pohľadu ekonomického zaťaženia obyvateľov došlo v uvedenom období ku kontinuálnemu poklesu indexu ekonomického zaťaženie až do roku 2008, pričom od roku 2009 môžeme pozorovať mierny nárast na hodnotu 38,09 bodu.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.2 Vývoj starnutia obyvateľov Bratislavského kraja

Nasledujúca podkapitola objasňuje analýzu vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Bratislavského kraja podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Bratislavského kraja, vývoja priemerného veku obyvateľov Bratislavského kraja, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Bratislavského kraja pri narodení, a napokon indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Bratislavského kraja.

Graf č. 11: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Bratislavského kraja podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

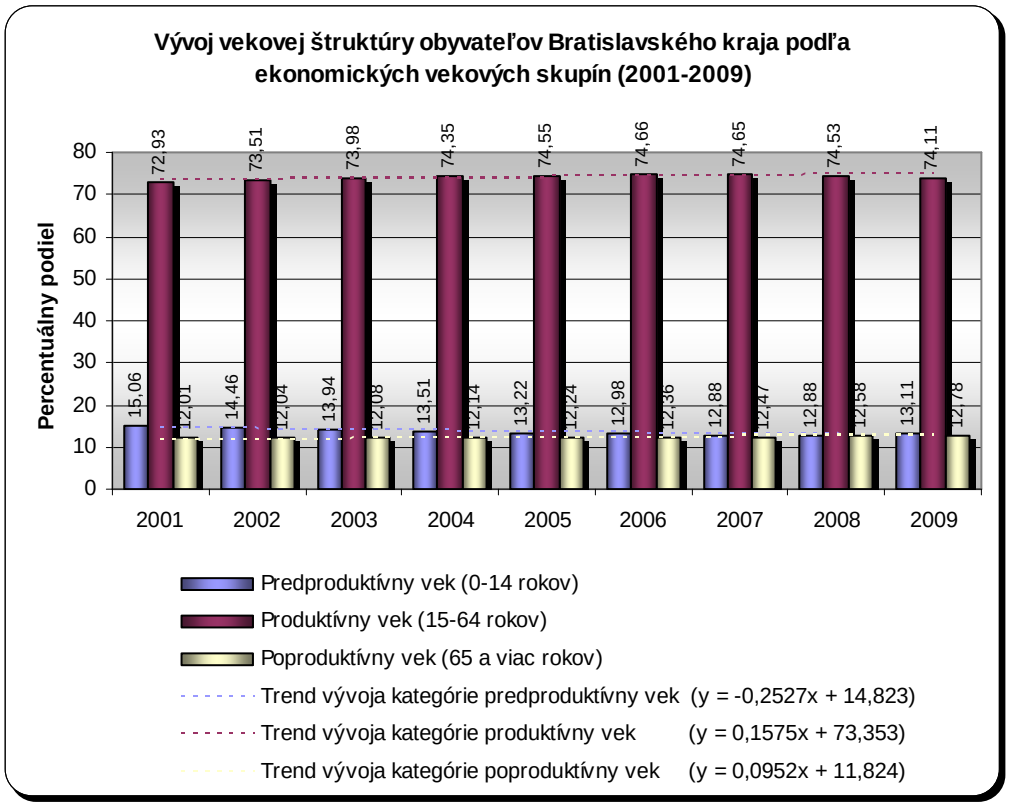

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Bratislavského kraja v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,2527 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 1,95 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 8 580 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Bratislavského kraja v produktívnom veku sa vyvíjal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1575 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 1,18 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 24 610 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Bratislavského kraja v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,0952 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 0,77 percentuálneho bodu*, čo prinieslo *nárast o 7 634 obyvateľov*.

Graf č. 12: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Bratislavského kraja (2001-2009)

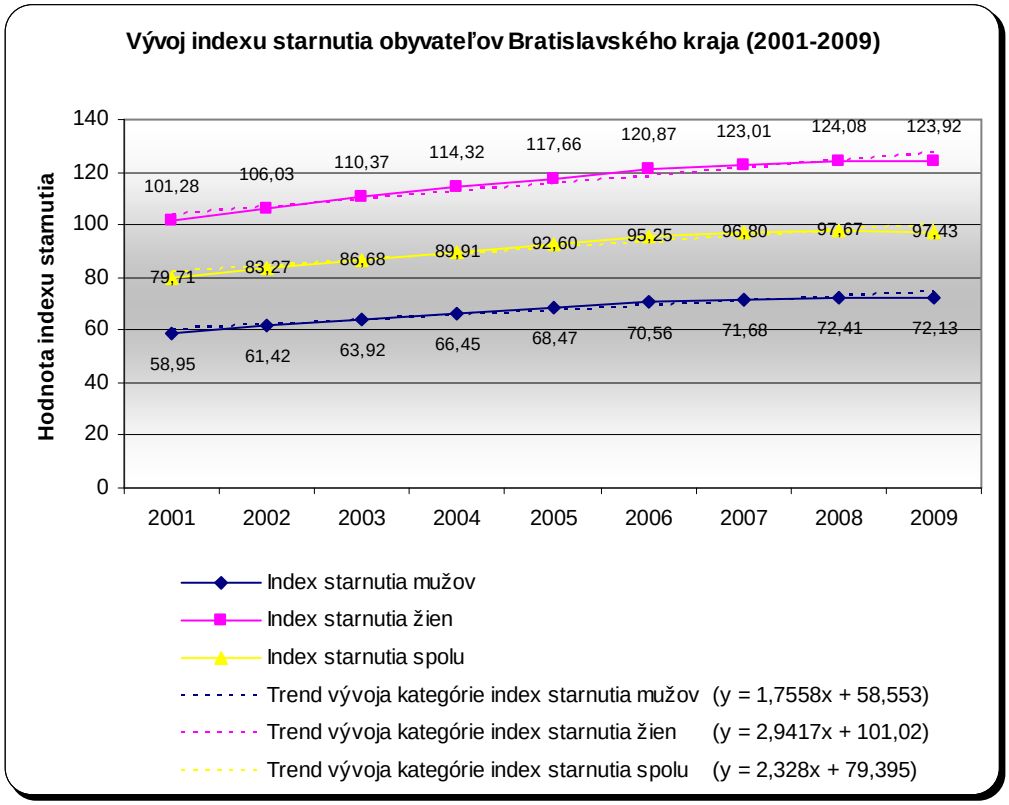

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Bratislavskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 1,7558 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 13,19 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Bratislavskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 2,9417 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 22,63 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Bratislavského kraja sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,328 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 17,72 indexového bodu.*

Graf č. 13: Vývoj priemerného veku obyvateľov Bratislavského kraja (2001-2009)

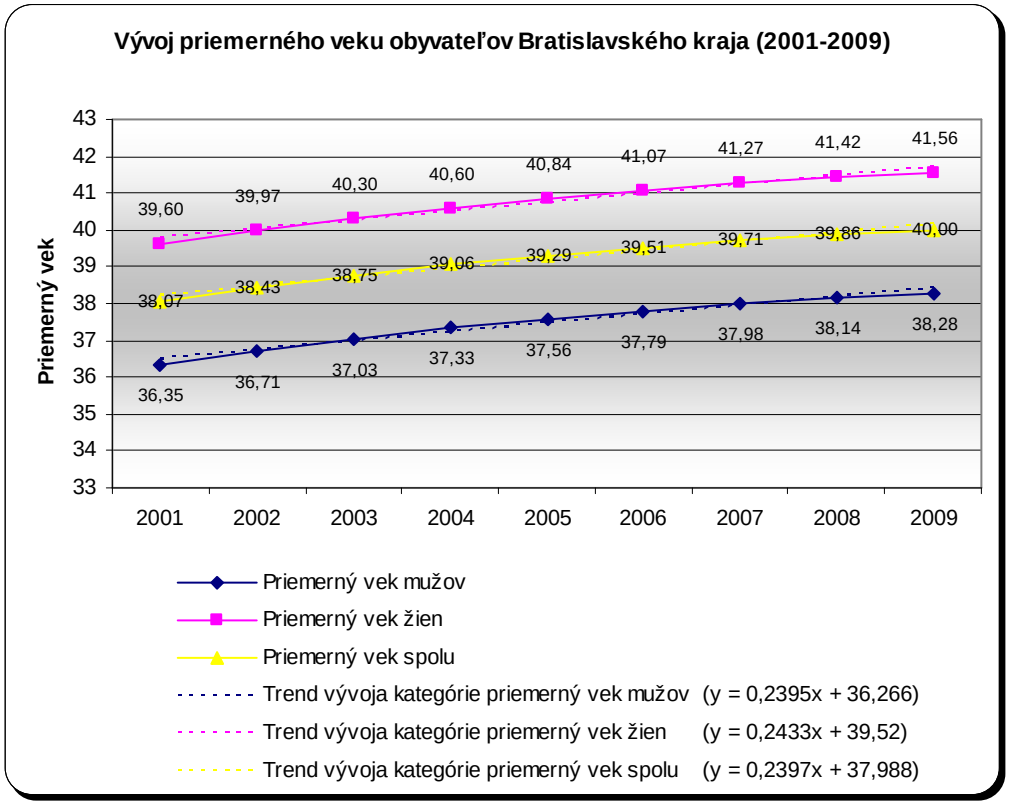

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Bratislavskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2395 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,93 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Bratislavskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2433 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,96 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Bratislavského kraja zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2397 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,93 roka.*

Graf č. 14: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Bratislavského kraja pri narodení (2001-2009)

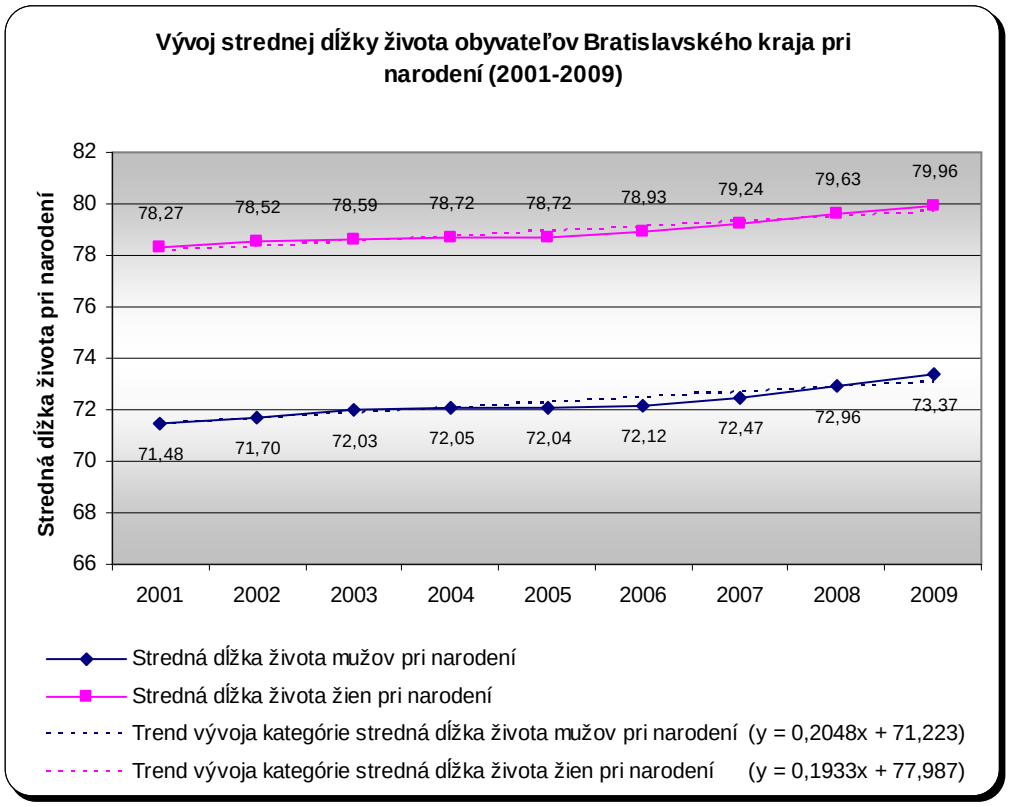

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Bratislavskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2048 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,89 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Bratislavskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1933 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,69 roka.*

Graf č. 15 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Bratislavského kraja (2001-2009)

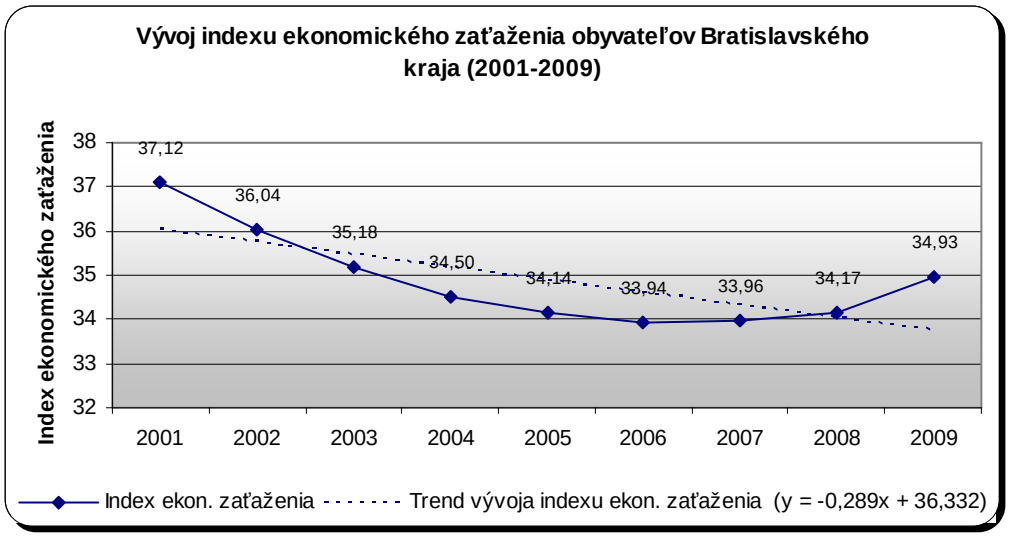

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia v Bratislavskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,289 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 2,19 indexového bodu.*

Bratislavský kraj charakterizovalo z hľadiska vekovej štruktúry nízke tempo poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, nízke tempo nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a stredné tempo nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Z pohľadu indexu starnutia sme zaznamenali stredné tempo nárastu hodnoty indexu starnutia mužov, žien i celého obyvateľstva. Vzhľadom na priemerný vek sme identifikovali nízke tempo nárastu priemerného veku mužov, žien i celého obyvateľstva. Analýza strednej (očakávanej) dĺžky života odhalila skutočnosť, že došlo k strednému tempu nárastu strednej dĺžky života mužov pri narodení a vysokému tempu nárastu strednej dĺžky života žien pri narodení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.3 Vývoj starnutia obyvateľov Trnavského kraja

Prvú tretinu analýz uzatvára podkapitola venujúca sa analýze vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Trnavského kraja podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Trnavského kraja, vývoja priemerného veku obyvateľov Trnavského kraja, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Trnavského kraja pri narodení, a tiež indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Trnavského kraja.

Graf č. 16: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Trnavského kraja podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

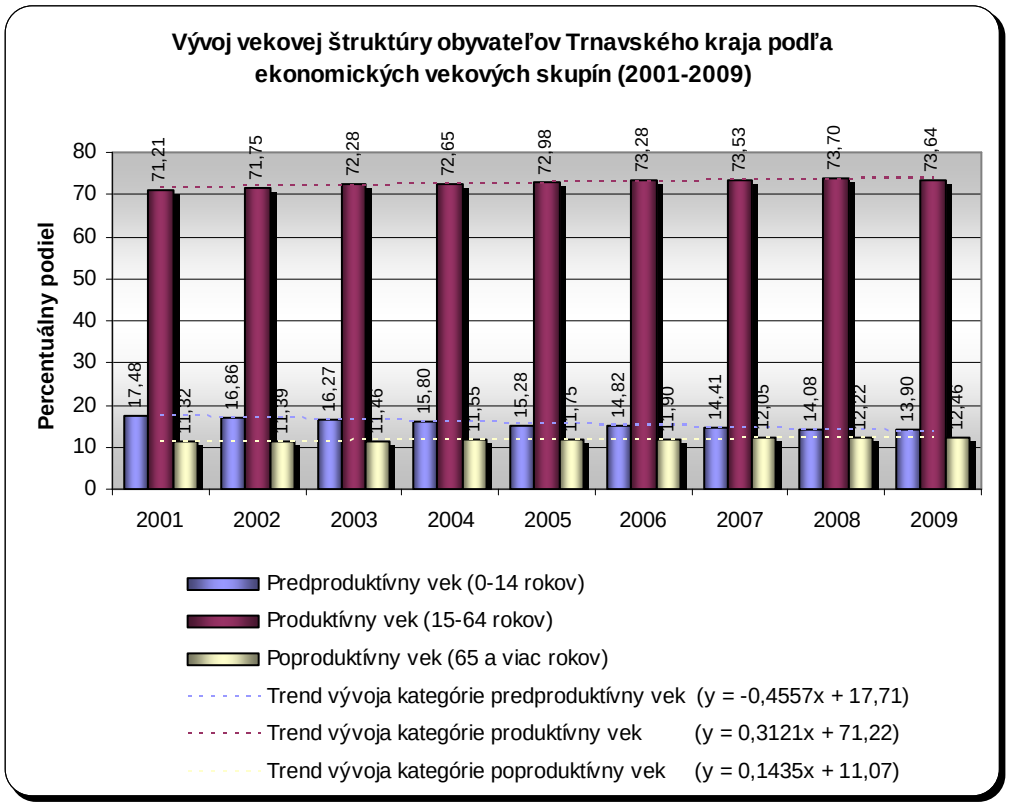

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Trnavského kraja v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,4557 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 3,58 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 18 249 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Trnavského kraja v produktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3121 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 2,44 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 21 237 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Trnavského kraja v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1435 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 1,14 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *nárast o 7 619 obyvateľov*.

Graf č. 17: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Trnavského kraja (2001-2009)

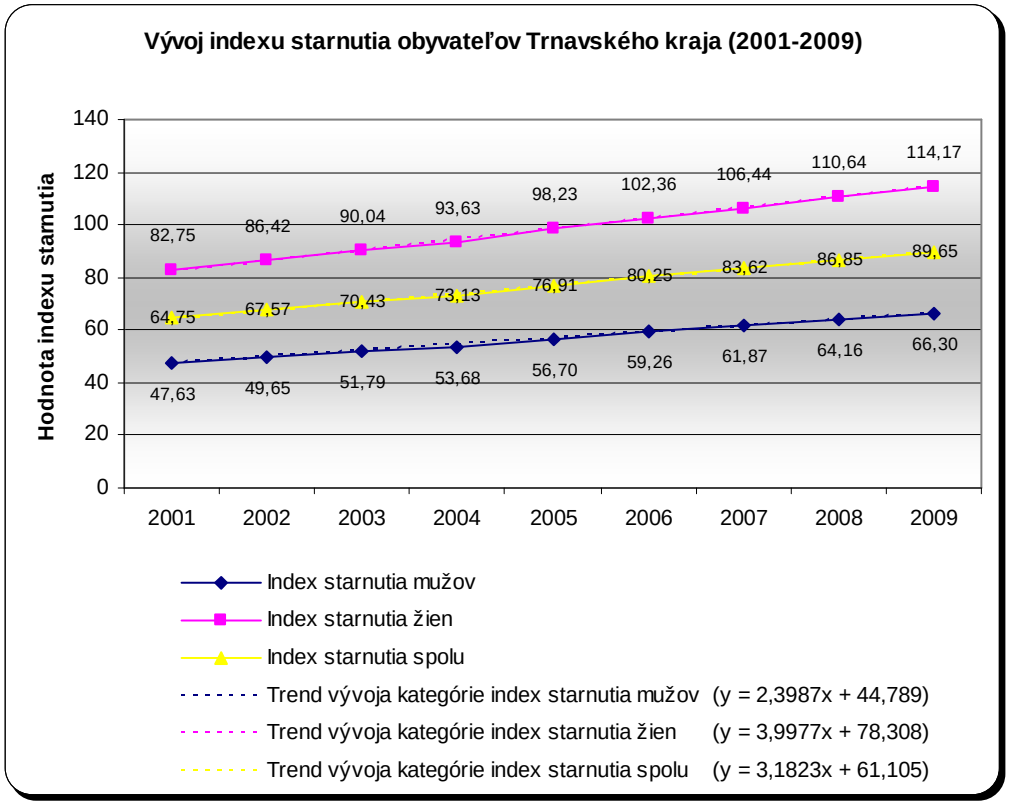

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Trnavskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,3987 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 18,67 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Trnavskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 3,9977 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 31,42 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Trnavského kraja sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 3,1823 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 24,90 indexového bodu.*

Graf č. 18: Vývoj priemerného veku obyvateľov Trnavského kraja (2001-2009)

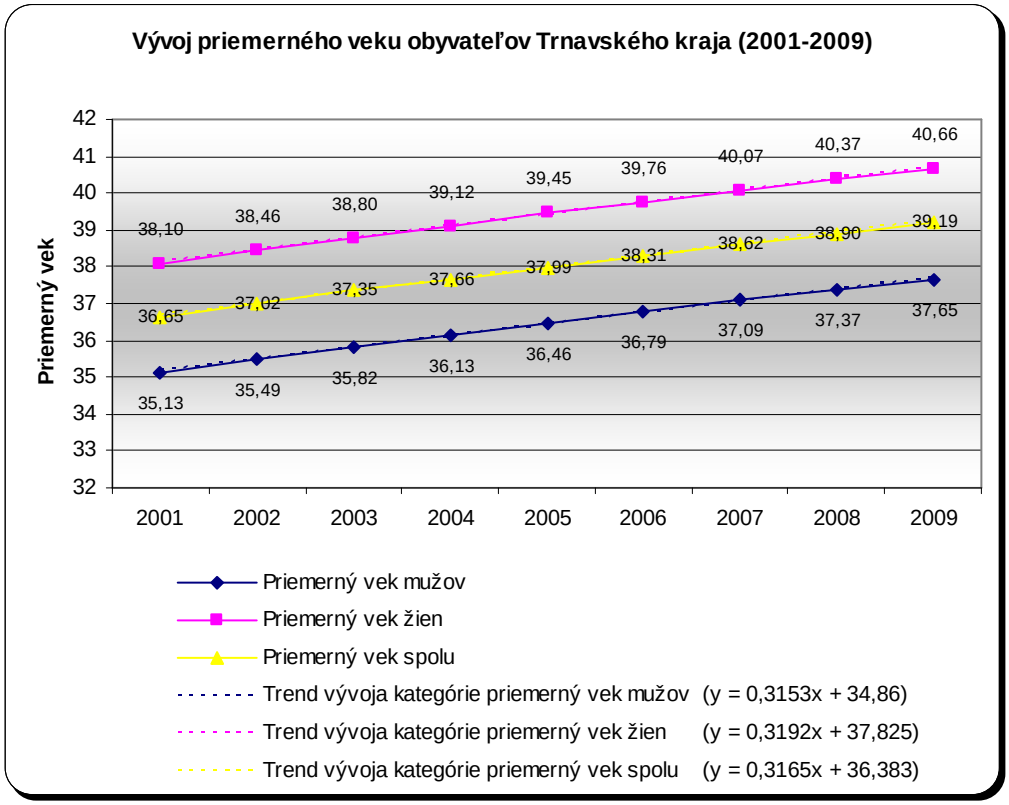

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Trnavskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 0,3153 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,52 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Trnavskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3192 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,56 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Trnavského kraja zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 0,3165 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,54 roka.*

Graf č. 19: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Trnavského kraja pri narodení (2001-2009)

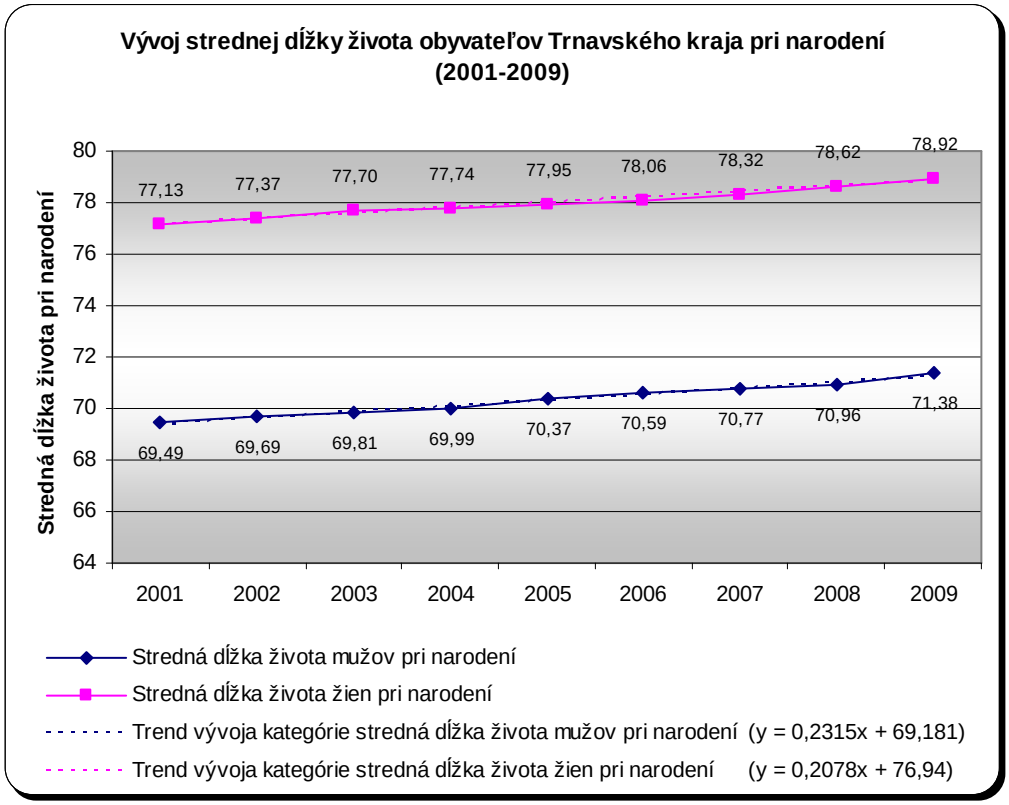

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Trnavskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2315 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,89 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Trnavskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2078 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,79 roka.*

Graf č. 20 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Trnavského kraja (2001-2009)

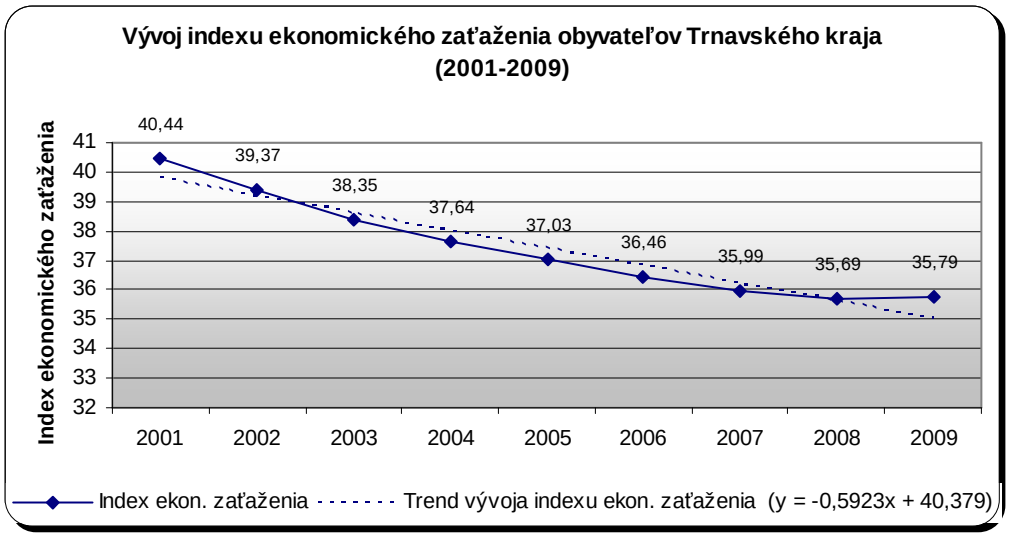

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia v Trnavskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciou, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,5923 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 4,65 indexového bodu.*

Trnavský kraj charakterizovalo z hľadiska vekovej štruktúry stredné tempo poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, stredné tempo nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a vysoké tempo nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Z pohľadu indexu starnutia sme zaznamenali vysoké tempo nárastu hodnoty indexu starnutia mužov, žien i celého obyvateľstva. Vzhľadom na priemerný vek sme identifikovali vysoké tempo nárastu priemerného veku mužov, žien i celého obyvateľstva. Analýza strednej (očakávanej) dĺžky života odhalila skutočnosť, že došlo k vysokému tempu nárastu strednej dĺžky života mužov aj žien pri narodení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.4 Vývoj starnutia obyvateľov Trenčianskeho kraja

Ďalšia podkapitola v sebe zahŕňa analýzu vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Trenčianskeho kraja podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Trenčianskeho kraja, vývoja priemerného veku obyvateľov Trenčianskeho kraja, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Trenčianskeho kraja pri narodení, a napokon indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Trenčianskeho kraja.

Graf č. 21: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Trenčianskeho kraja podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

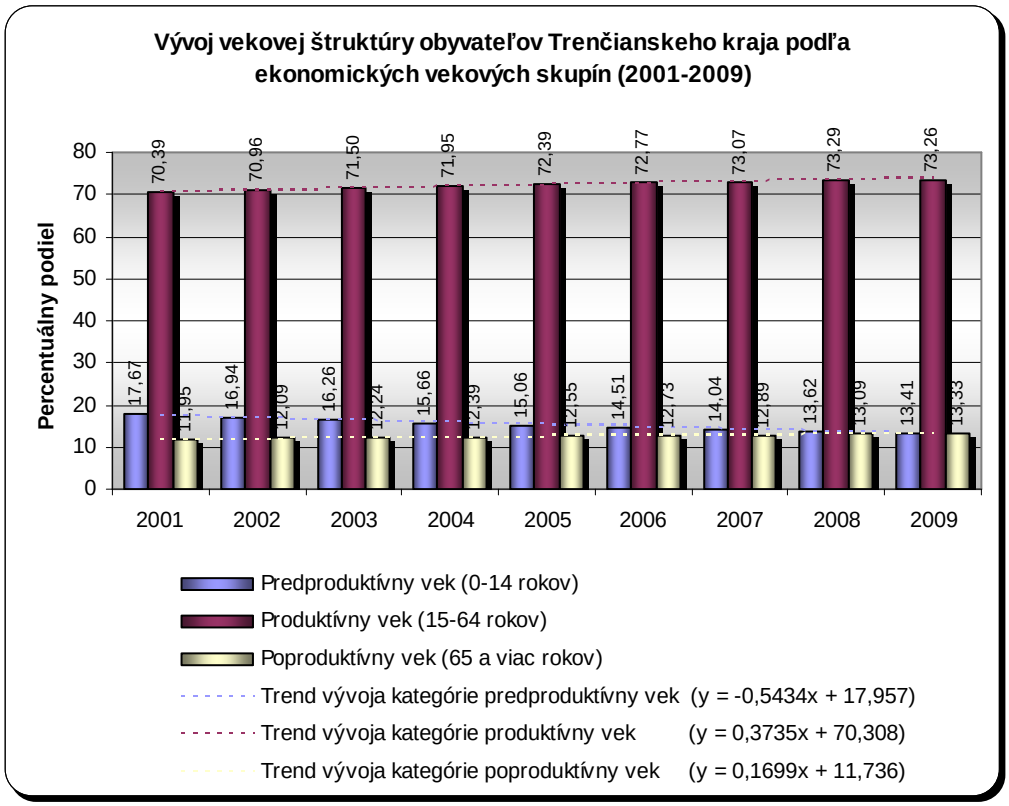

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Trenčianskeho kraja v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,5434 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 4,26 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 26 516 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Trenčianskeho kraja v produktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3735 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 2,87 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 13 191 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Trenčianskeho kraja v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1699 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 1,39 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *nárast o 7 622 obyvateľov*.

Graf č. 22: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Trenčianskeho kraja (2001-2009)

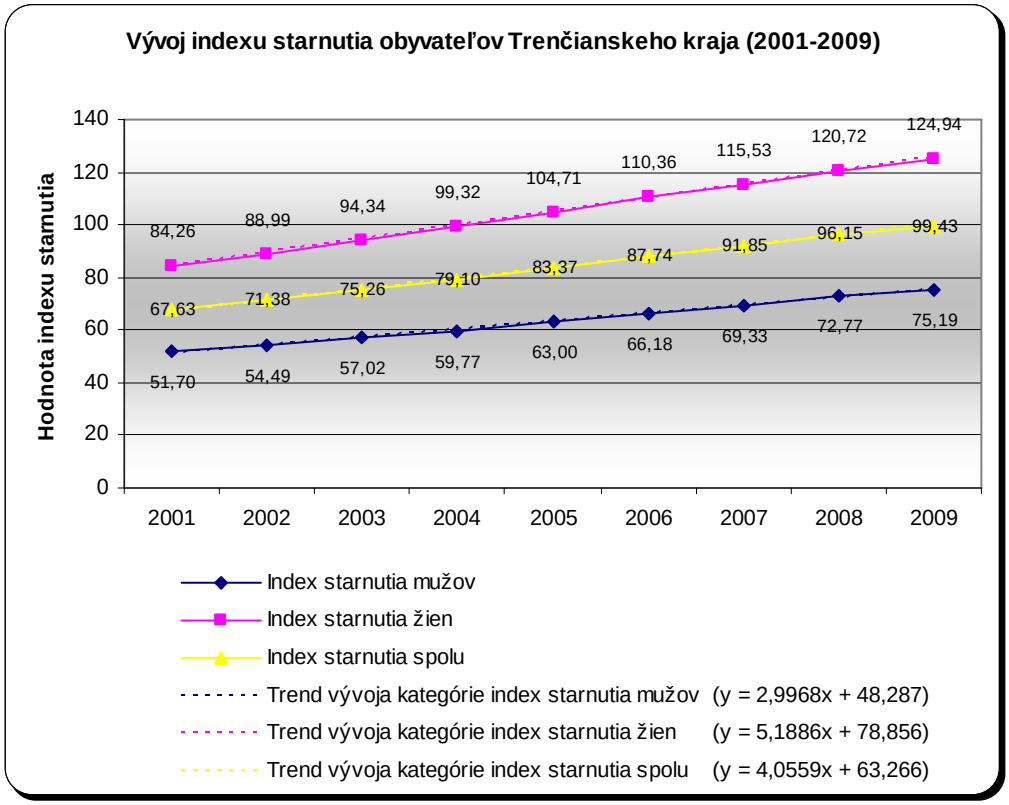

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Trenčianskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,9968 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 23,49 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Trenčianskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 5,1886 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 40,68 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Trenčianskeho kraja sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 4,0559 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 31,80 indexového bodu.*

Graf č. 23: Vývoj priemerného veku obyvateľov Trenčianskeho kraja (2001-2009)

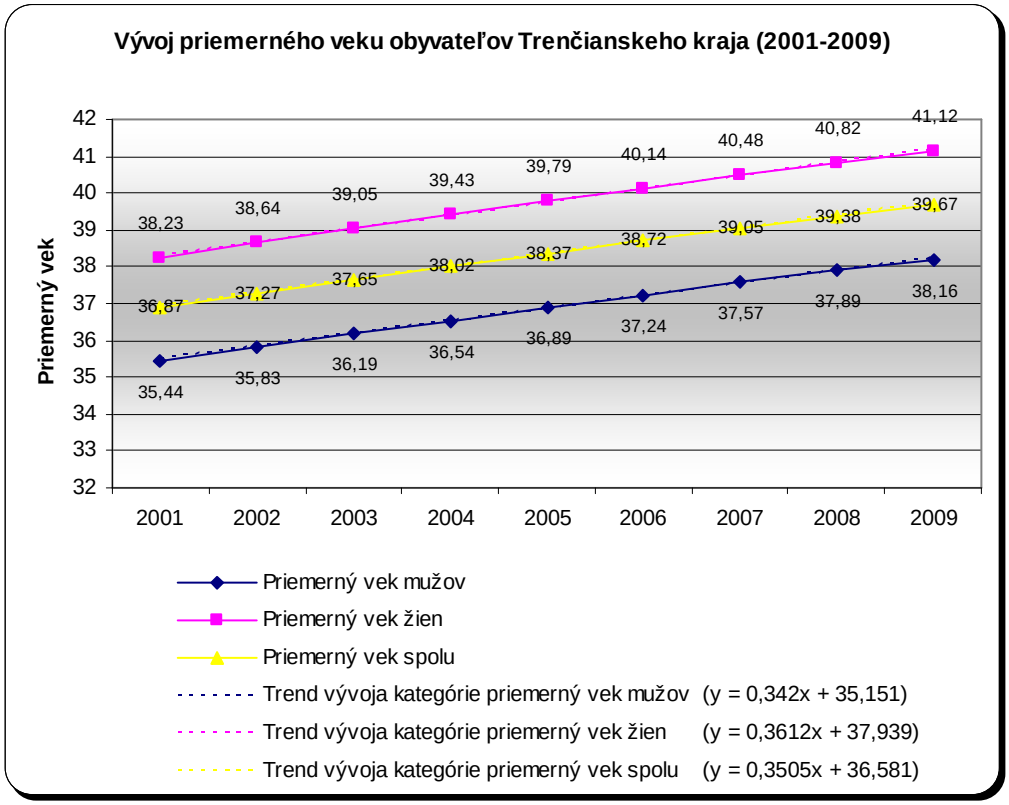

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Trenčianskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,342 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,72 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Trenčianskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3612 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,89 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Trenčianskeho kraja zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3505 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,80 roka.*

Graf č. 24: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Trenčianskeho kraja pri narodení (2001-2009)

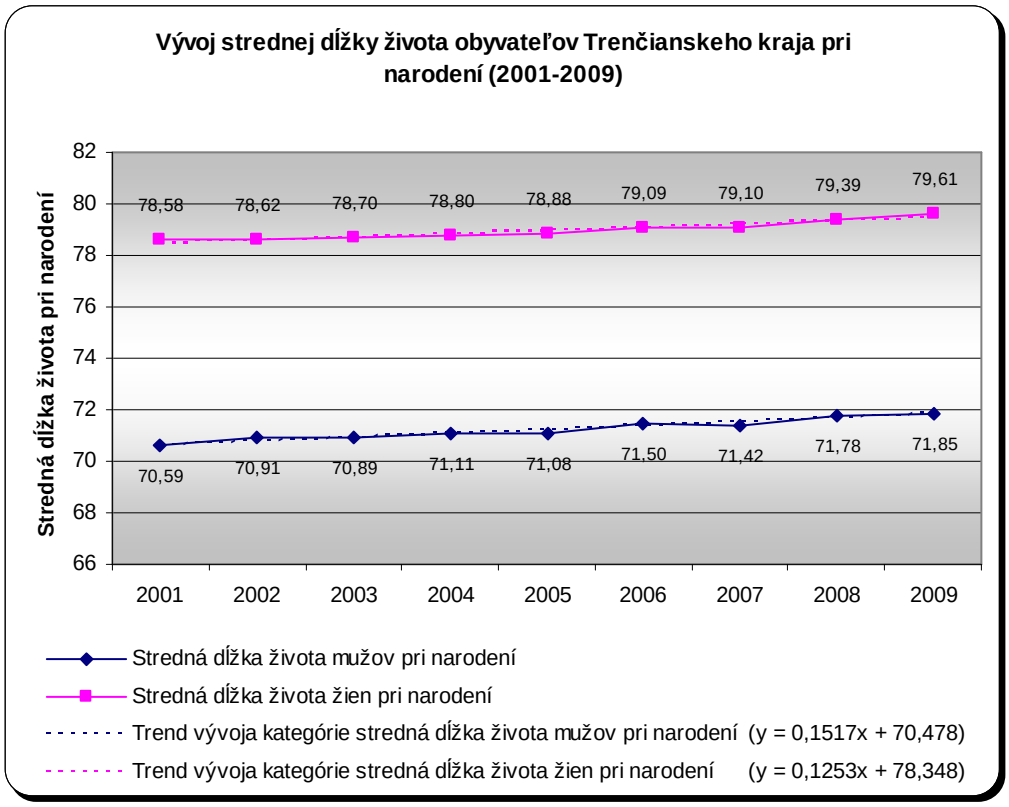

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Trenčianskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1517 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,26 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Trenčianskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1253 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,03 roka.*

Graf č. 25 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Trenčianskeho kraja (2001-2009)

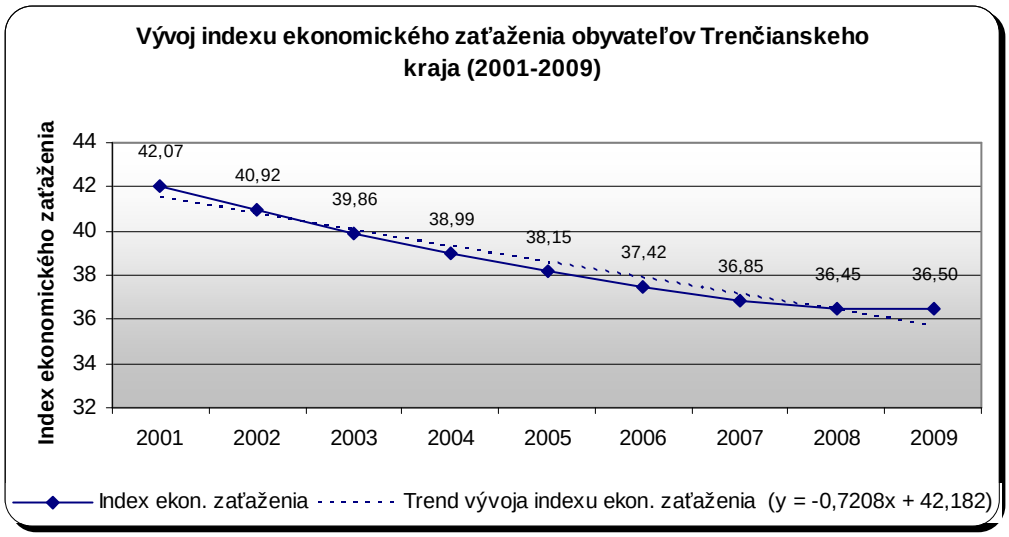

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia v Trenčianskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,7208 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 5,57 indexového bodu.*

Trenčiansky kraj charakterizovalo z hľadiska vekovej štruktúry vysoké tempo poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, vysoké tempo nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a vysoké tempo nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Z pohľadu indexu starnutia sme zaznamenali vysoké tempo nárastu hodnoty indexu starnutia mužov, žien i celého obyvateľstva. Vzhľadom na priemerný vek sme identifikovali vysoké tempo nárastu priemerného veku mužov, žien i celého obyvateľstva. Analýza strednej (očakávanej) dĺžky života odhalila skutočnosť, že došlo k nízkemu tempu nárastu strednej dĺžky života mužov pri narodení a strednému tempu nárastu strednej dĺžky života žien pri narodení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.5 Vývoj starnutia obyvateľov Nitrianskeho kraja

Druhú polovicu analýz otvára podkapitola zaoberajúca sa analýzou vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Nitrianskeho kraja podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Nitrianskeho kraja, vývoja priemerného veku obyvateľov Nitrianskeho kraja, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Nitrianskeho kraja pri narodení, a tiež indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Nitrianskeho kraja.

Graf č. 26: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Nitrianskeho kraja podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

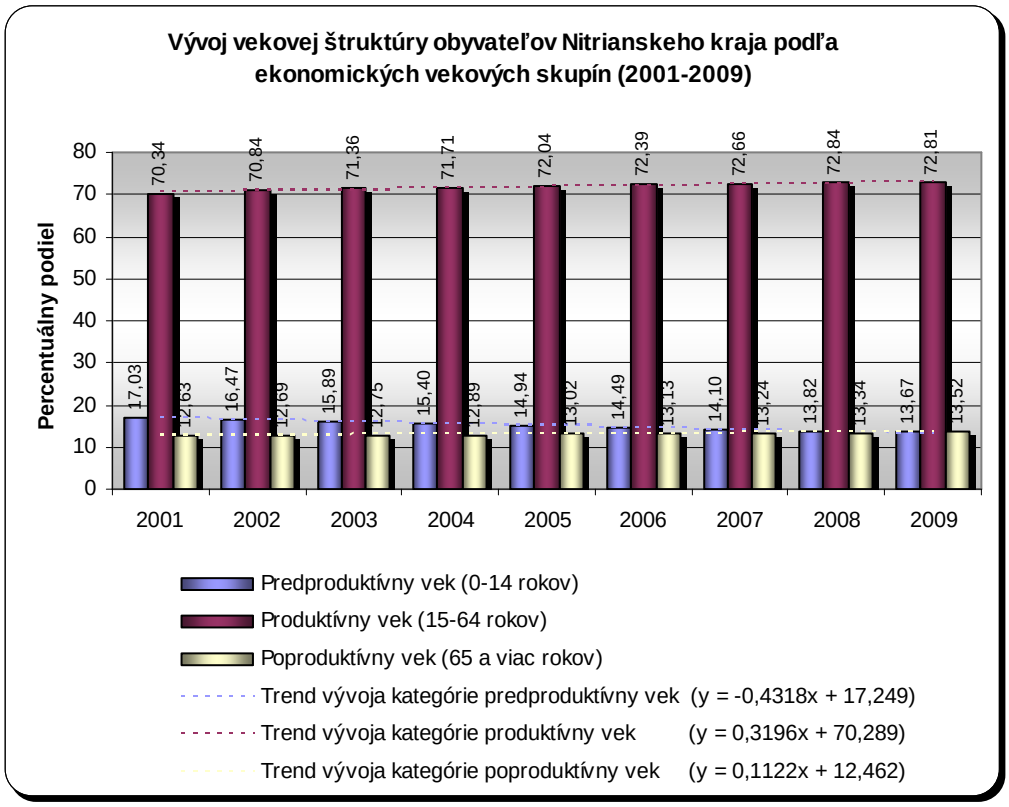

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Nitrianskeho kraja v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,4318 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 3,36 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 24 832 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Nitrianskeho kraja v produktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3196 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 2,47 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 12 774 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Nitrianskeho kraja v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1122 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 0,89 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *nárast o 5 407 obyvateľov*.

Graf č. 27: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Nitrianskeho kraja (2001-2009)

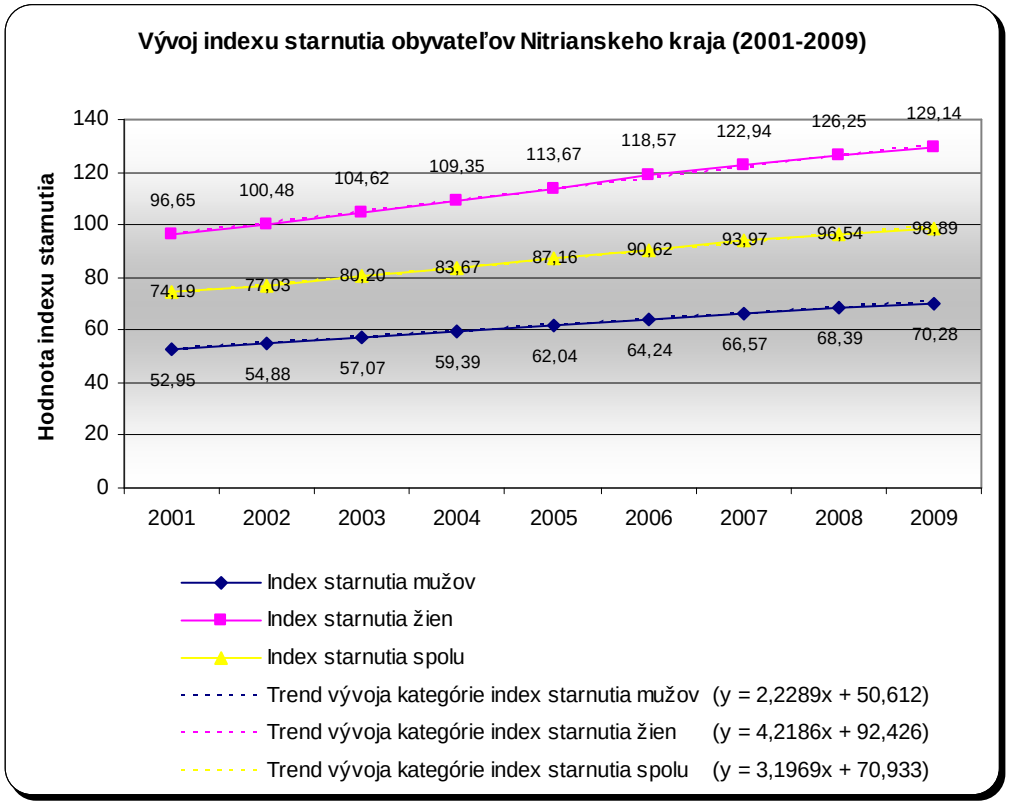

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Nitrianskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,2289 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 17,34 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Nitrianskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 4,2186 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 32,49 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Nitrianskeho kraja sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 3,1969 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 24,70 indexového bodu.*

Graf č. 28: Vývoj priemerného veku obyvateľov Nitrianskeho kraja (2001-2009)

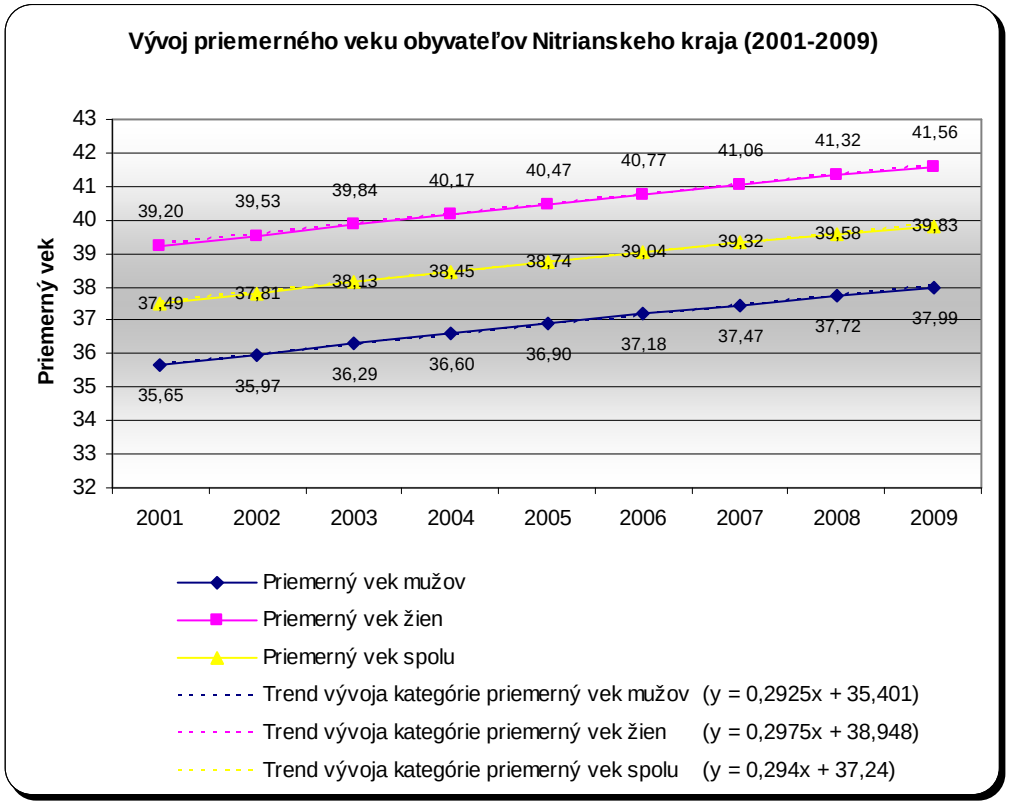

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Nitrianskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2925 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,34 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Nitrianskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2975 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,36 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Nitrianskeho kraja zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,294 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,34 roka.*

Graf č. 29: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Nitrianskeho kraja pri narodení (2001-2009)

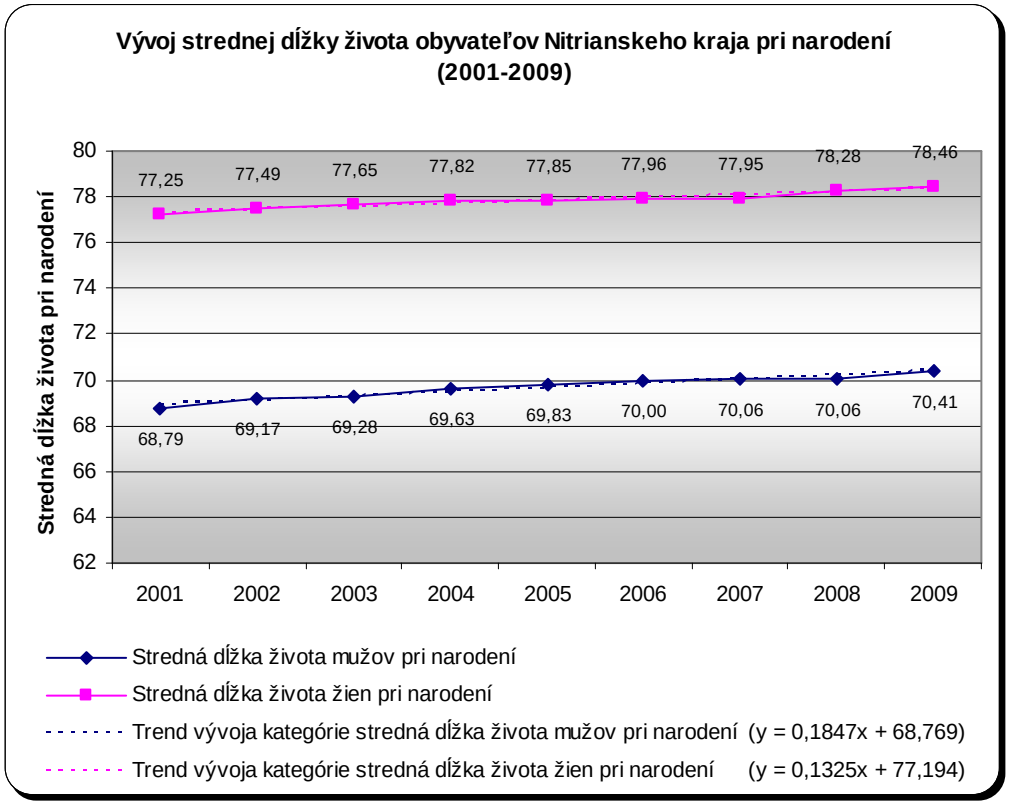

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Nitrianskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1847 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,62 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Nitrianskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1325 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,21 roka.*

Graf č. 30 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Nitrianskeho kraja (2001-2009)

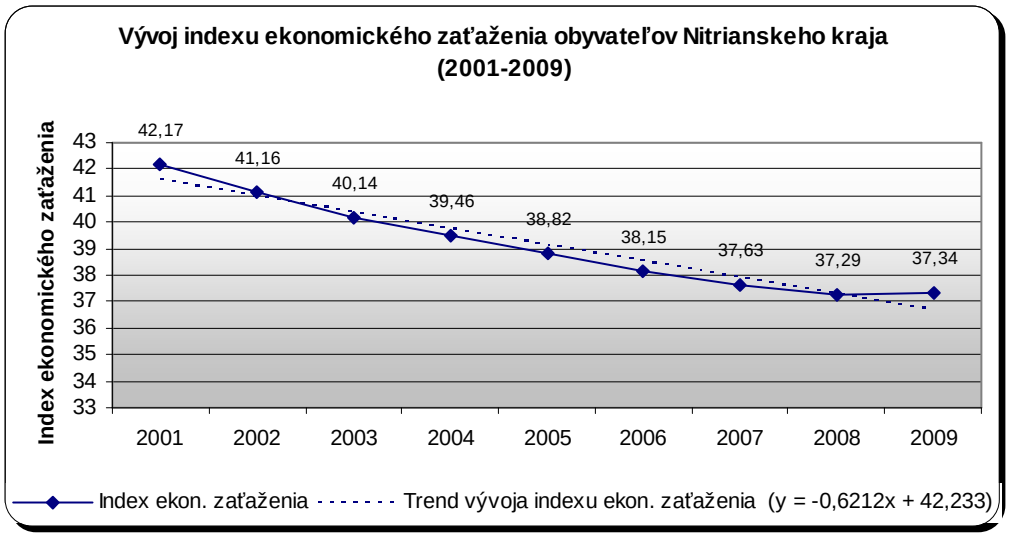

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia v Nitrianskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,6212 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 4,83 indexového bodu.*

Nitriansky kraj charakterizovalo z hľadiska vekovej štruktúry stredné tempo poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, stredné tempo nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a stredné tempo nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Z pohľadu indexu starnutia sme zaznamenali vysoké tempo nárastu hodnoty indexu starnutia mužov, žien i celého obyvateľstva. Vzhľadom na priemerný vek sme identifikovali stredné tempo nárastu priemerného veku mužov, žien i celého obyvateľstva. Analýza strednej (očakávanej) dĺžky života odhalila skutočnosť, že došlo k strednému tempu nárastu strednej dĺžky života mužov aj žien pri narodení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.6 Vývoj starnutia obyvateľov Žilinského kraja

Nadväzujúca podkapitola predstavuje analýzu vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Žilinského kraja podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Žilinského kraja, vývoja priemerného veku obyvateľov Žilinského kraja, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Žilinského kraja pri narodení, a napokon indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Žilinského kraja.

Graf č. 31: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Žilinského kraja podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

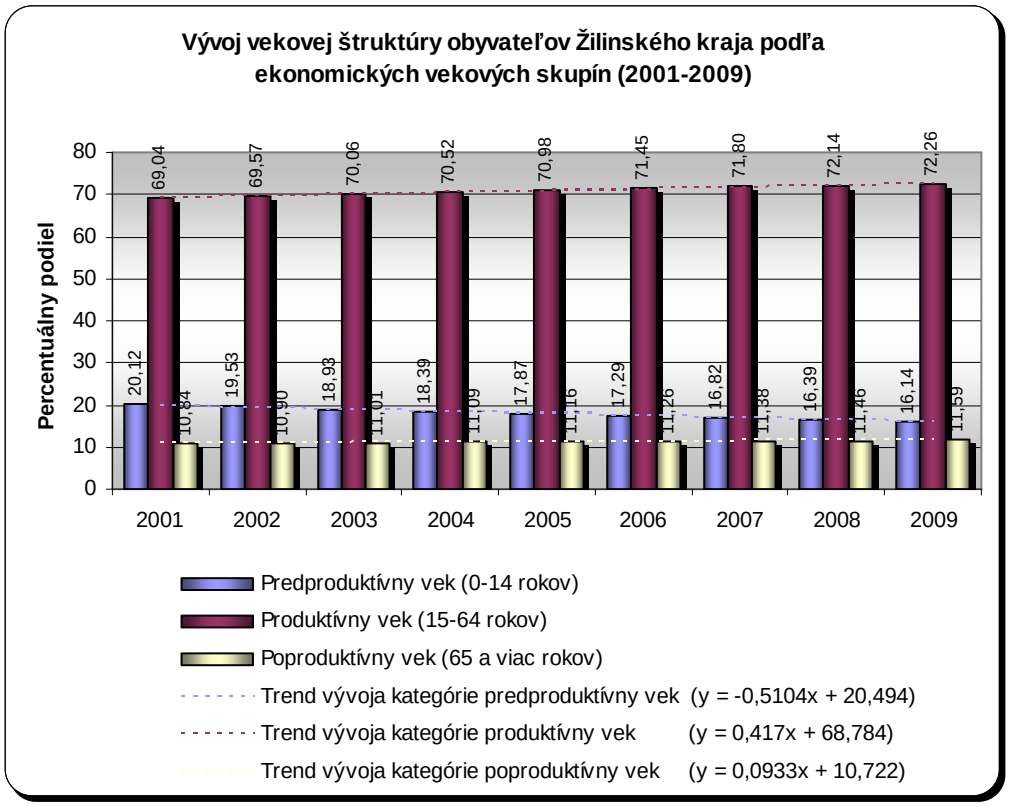

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Žilinského kraja v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,5104 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 3,97 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 26 694 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Žilinského kraja v produktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,417 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 3,22 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 25 967 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Žilinského kraja v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,0933 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 0,75 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *nárast o 5 795 obyvateľov*.

Graf č. 32: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Žilinského kraja (2001-2009)

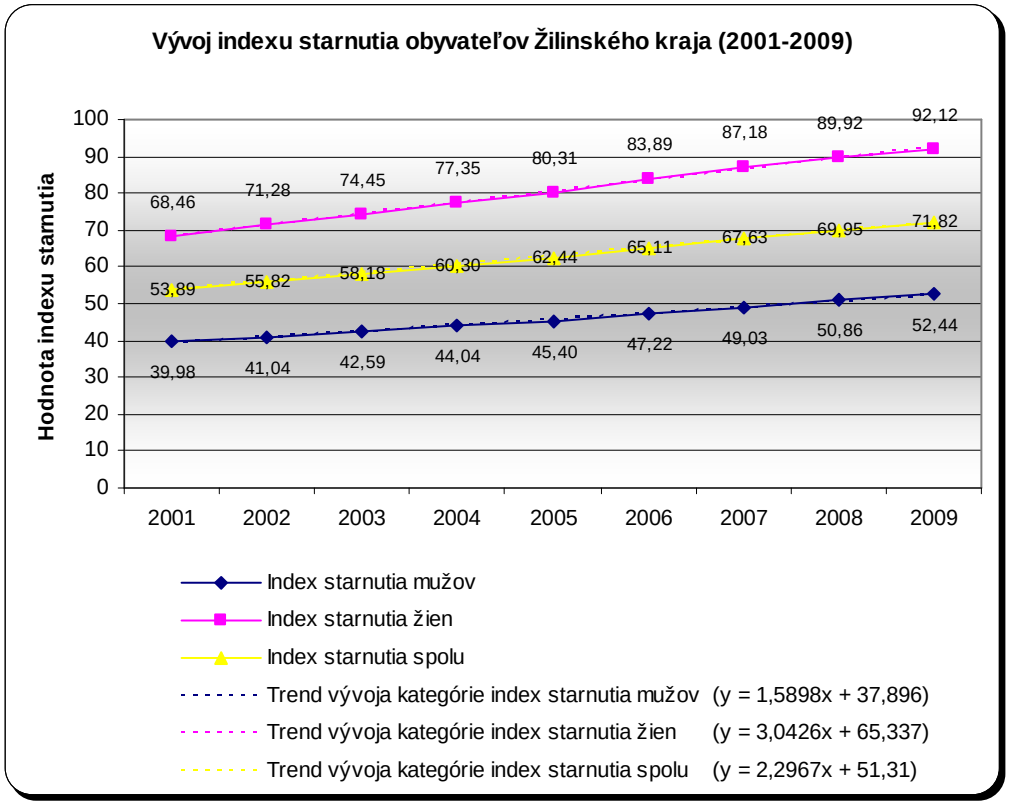

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Žilinskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom došlo v tomto období k priemernému ročnému *nárastu o 1,5898 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 12,46 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Žilinskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 3,0426 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 23,66 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Žilinského kraja sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,2967 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 17,92 indexového bodu.*

Graf č. 33: Vývoj priemerného veku obyvateľov Žilinského kraja (2001-2009)

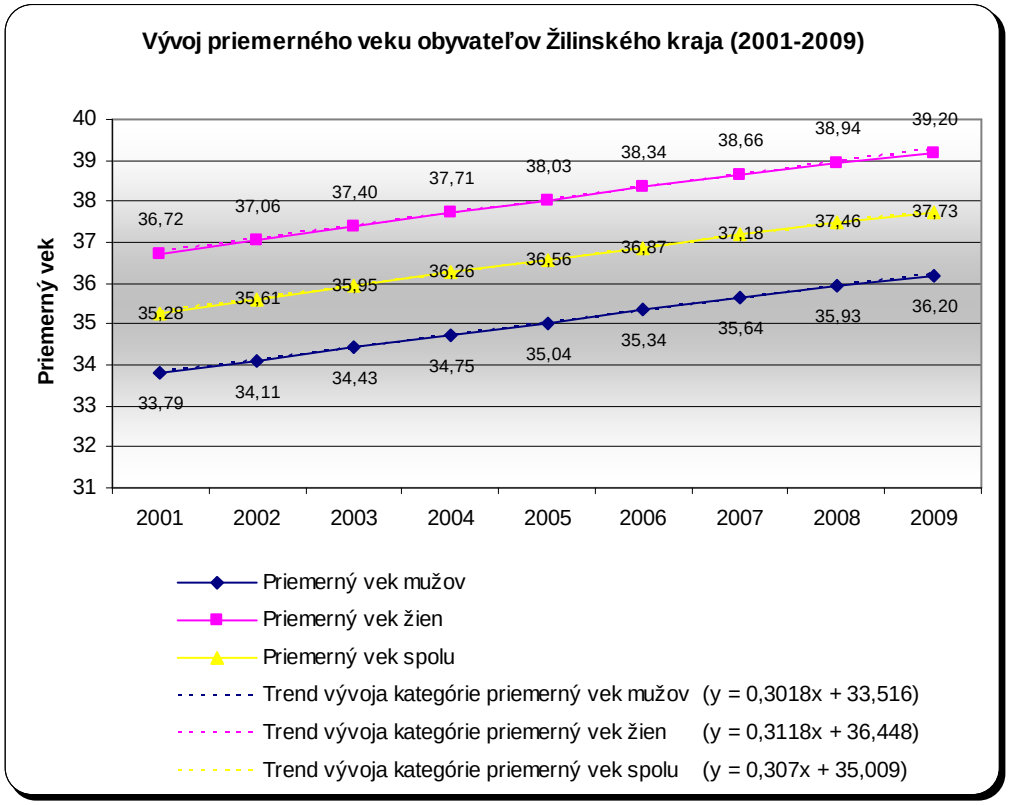

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Žilinskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3018 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,41 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Žilinskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,3118 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,48 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Žilinského kraja zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 0,307 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,45 roka.*

Graf č. 34: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Žilinského kraja pri narodení (2001-2009)

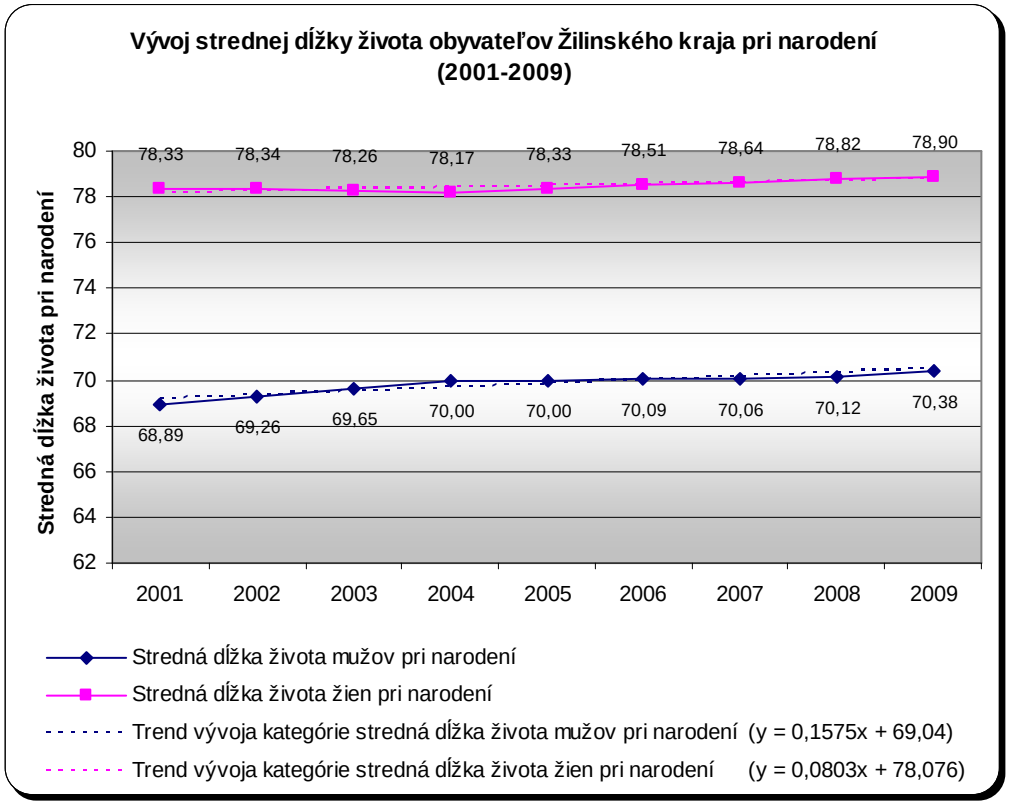

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Žilinskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1575 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,49 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Žilinskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,0803 roka* a absolútnemu *nárastu o 0,57 roka.*

Graf č. 35 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Žilinského kraja (2001-2009)

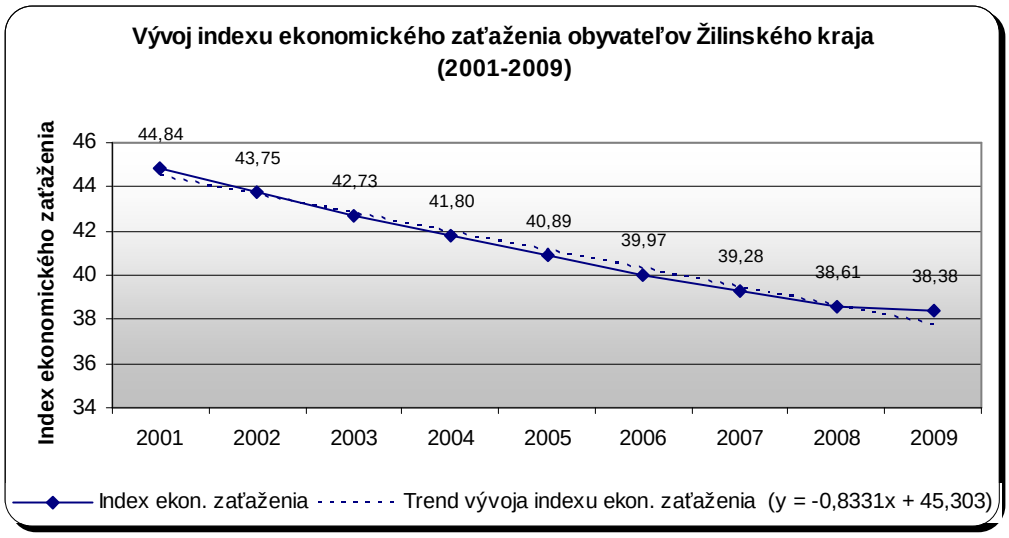

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia v Žilinskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,8331 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 6,46 indexového bodu.*

Žilinský kraj charakterizovalo z hľadiska vekovej štruktúry vysoké tempo poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, vysoké tempo nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a stredné tempo nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Z pohľadu indexu starnutia sme zaznamenali stredné tempo nárastu hodnoty indexu starnutia mužov, žien i celého obyvateľstva. Vzhľadom na priemerný vek sme identifikovali stredné tempo nárastu priemerného veku mužov a celého obyvateľstva a vysoké tempo nárastu priemerného veku žien. Analýza strednej (očakávanej) dĺžky života odhalila zároveň skutočnosť, že došlo k nízkemu tempu nárastu strednej dĺžky života mužov aj žien pri narodení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.7 Vývoj starnutia obyvateľov Banskobystrického kraja

V poradí siedma podkapitola znázorňuje analýzu vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Banskobystrického kraja podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Banskobystrického kraja, vývoja priemerného veku obyvateľov Banskobystrického kraja, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Banskobystrického kraja pri narodení, a tiež indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Banskobystrického kraja.

Graf č. 36: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Banskobystrického kraja podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

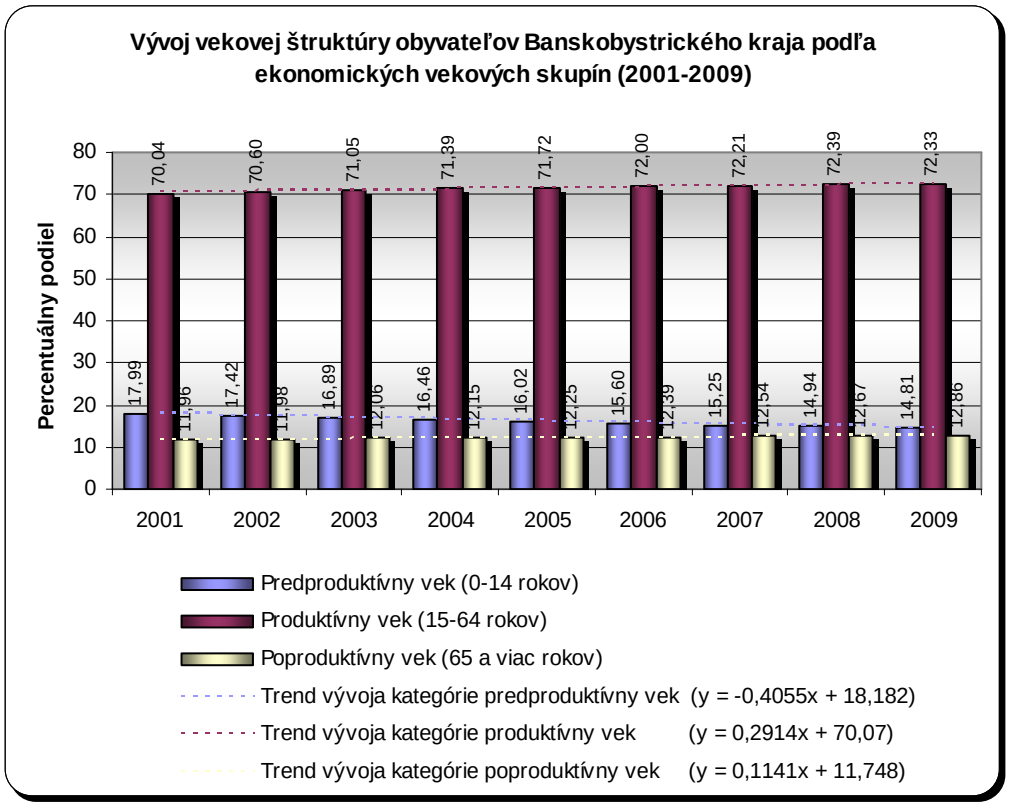

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Banskobystrického kraja v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,4055 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 3,19 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 22 284 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Banskobystrického kraja v produktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2914 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 2,29 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 9 250 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Banskobystrického kraja v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1141 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 0,90 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *nárast o 4 877 obyvateľov*.

Graf č. 37: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Banskobystrického kraja (2001-2009)

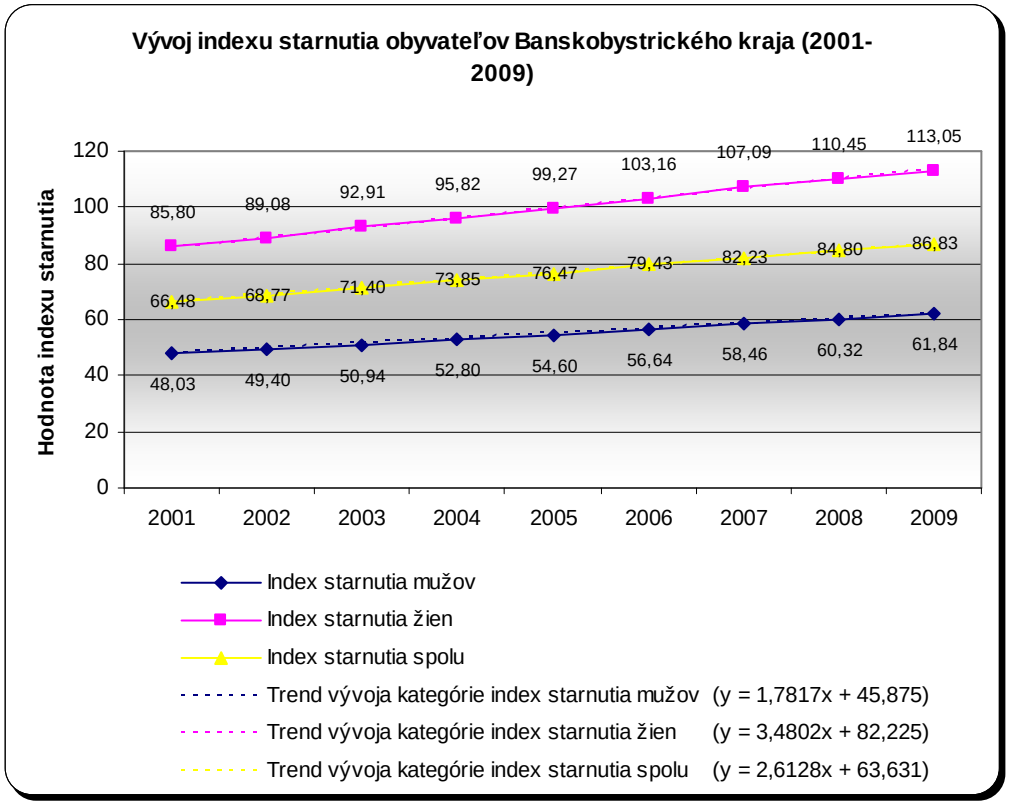

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Banskobystrickom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 1,7817 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 13,82 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Banskobystrickom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 3,4802 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 27,25 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Banskobystrického kraja sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,6128 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 20,36 indexového bodu.*

Graf č. 38: Vývoj priemerného veku obyvateľov Banskobystrického kraja (2001-2009)

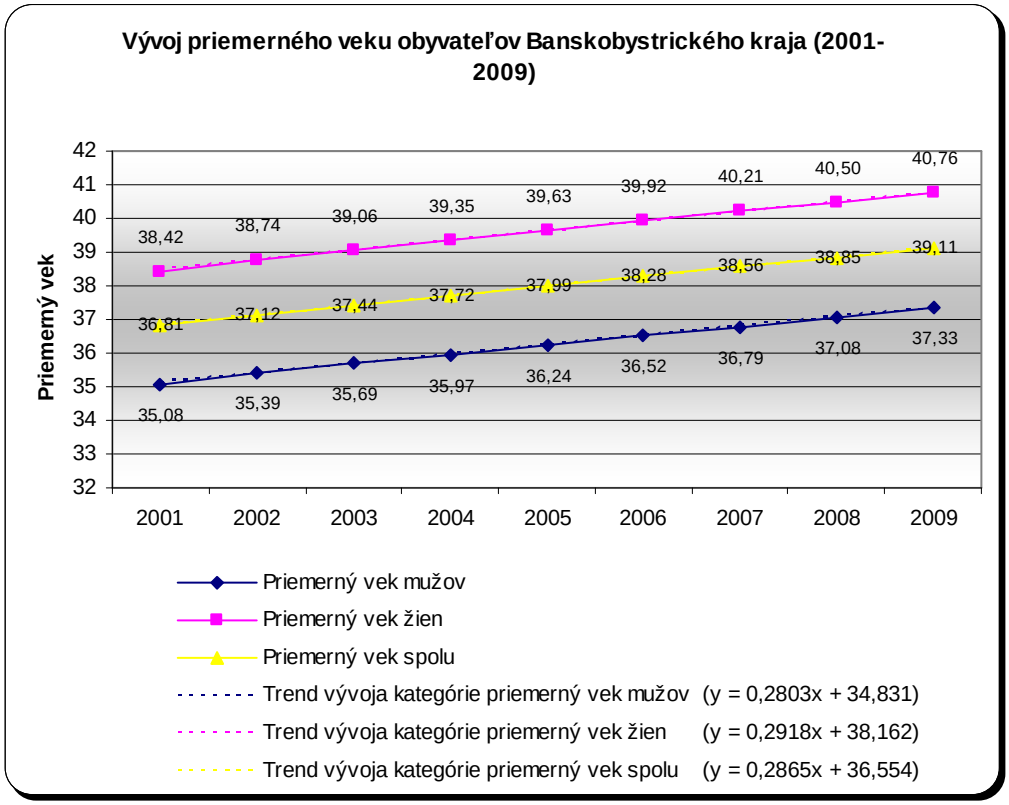

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Banskobystrickom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2803 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,25 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Banskobystrickom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 0,2918 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,34 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Banskobystrického kraja zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2865 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,30 roka.*

Graf č. 39: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Banskobystrického kraja pri narodení (2001-2009)

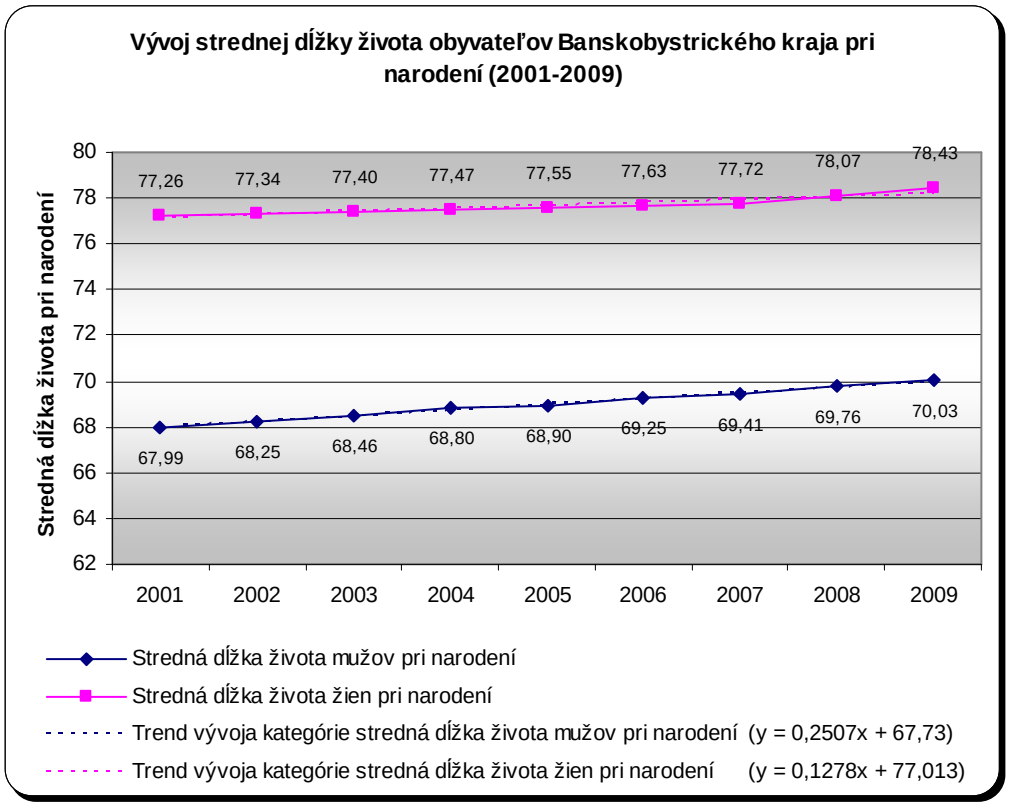

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Banskobystrickom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2507 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,04 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Banskobystrickom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1278 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,17 roka*.

Graf č. 40 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Banskobystrického kraja (2001-2009)

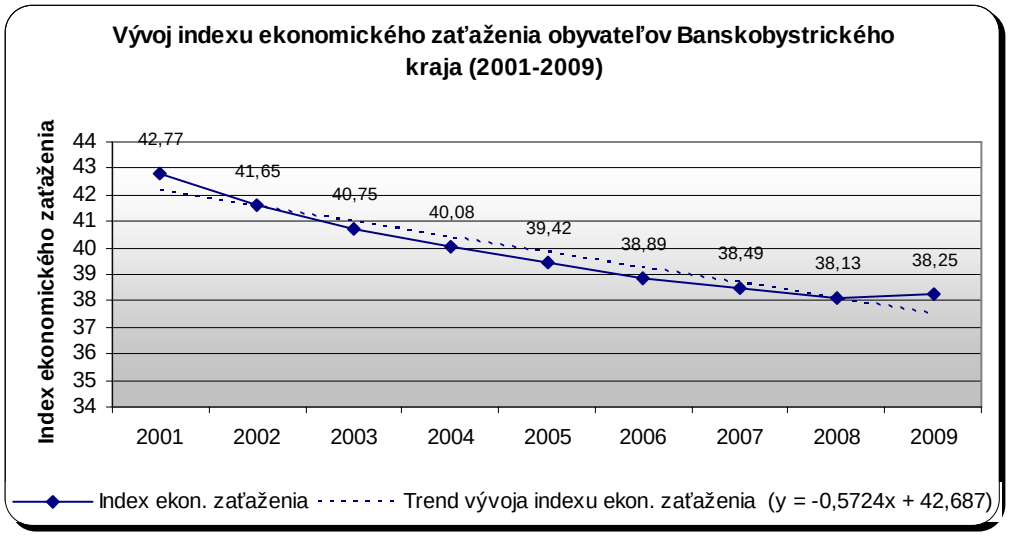

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia v Banskobystrickom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,5724 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 4,52 indexového bodu*.

Banskobystrický kraj charakterizovalo z hľadiska vekovej štruktúry stredné tempo poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, stredné tempo nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a stredné tempo nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Z pohľadu indexu starnutia sme zaznamenali stredné tempo nárastu hodnoty indexu starnutia mužov, žien i celého obyvateľstva. Vzhľadom na priemerný vek sme identifikovali stredné tempo nárastu priemerného veku mužov, žien i celého obyvateľstva. Analýza strednej (očakávanej) dĺžky života odhalila tiež skutočnosť, že došlo k vysokému tempu nárastu strednej dĺžky života mužov pri narodení a strednému tempu nárastu strednej dĺžky života žien pri narodení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.8 Vývoj starnutia obyvateľov Prešovského kraja

Predposledná podkapitola obsahuje analýzu vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Prešovského kraja podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Prešovského kraja, vývoja priemerného veku obyvateľov Prešovského kraja, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Prešovského kraja pri narodení, a napokon indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Prešovského kraja.

Graf č. 41: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Prešovského kraja podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

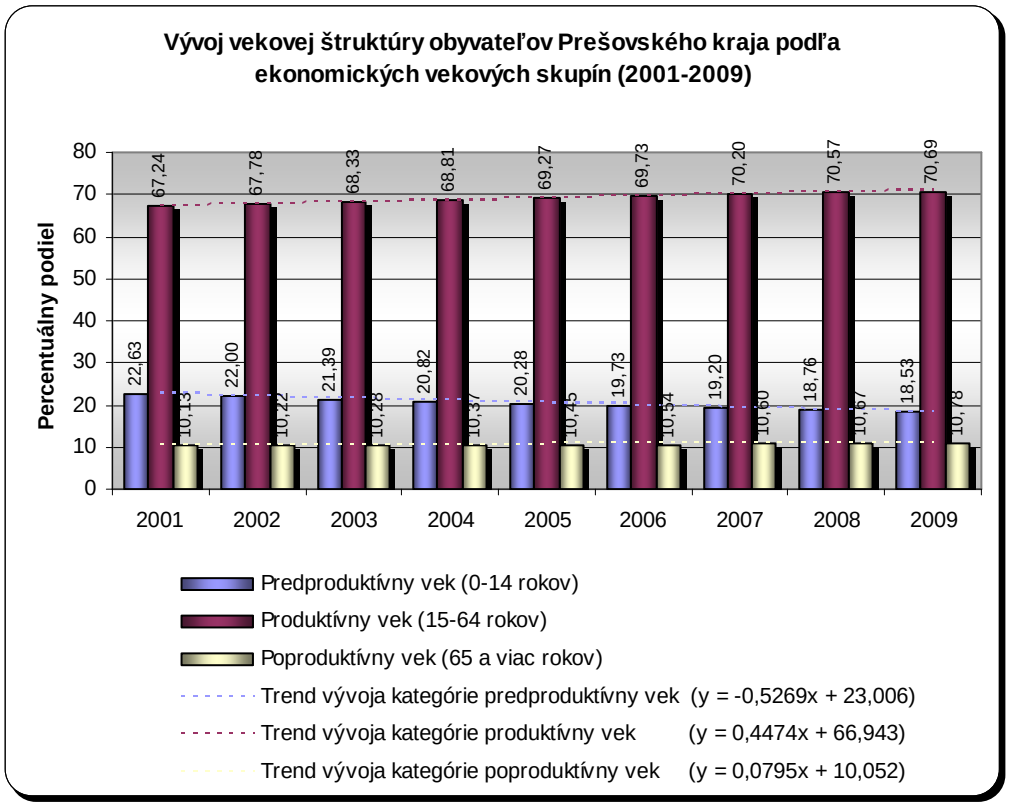

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Prešovského kraja v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,5269 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 4,10 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 29 571 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Prešovského kraja v produktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,4474 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 3,45 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 38 398 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Prešovského kraja v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,0795 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 0,65 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *nárast o 6 849 obyvateľov*.

Graf č. 42: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Prešovského kraja (2001-2009)

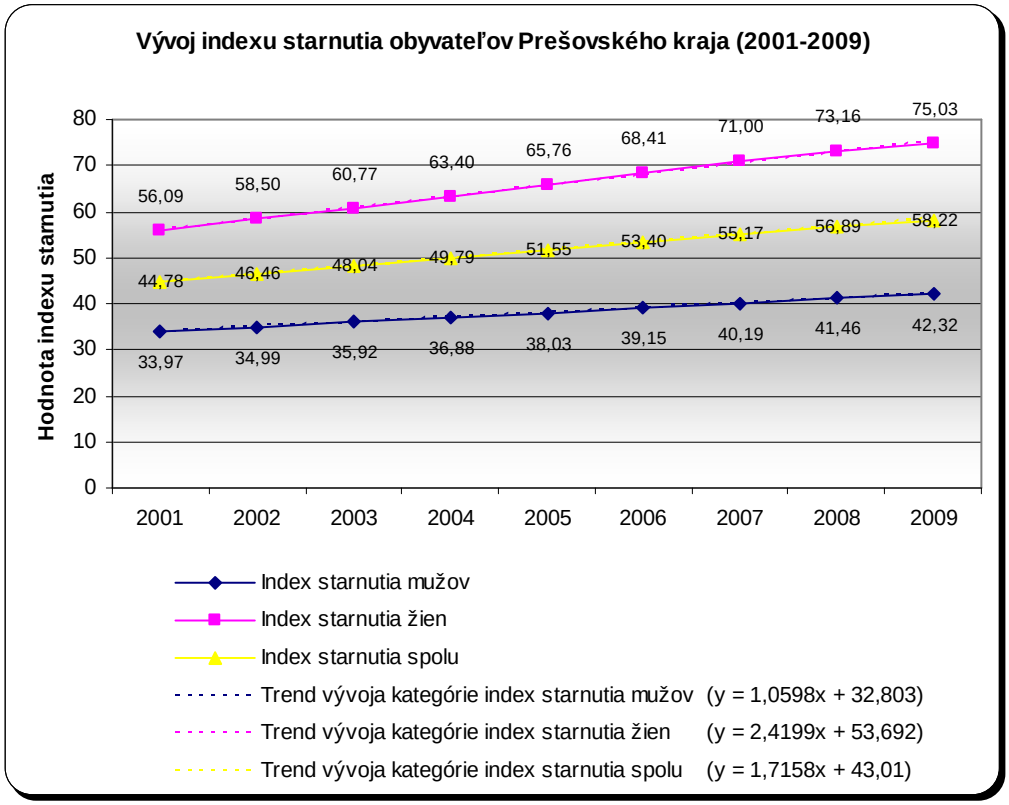

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Prešovskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 1,0598 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 8,35 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Prešovskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,4199 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 18,93 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Prešovského kraja sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 1,7158 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 13,44 indexového bodu.*

Graf č. 43: Vývoj priemerného veku obyvateľov Prešovského kraja (2001-2009)

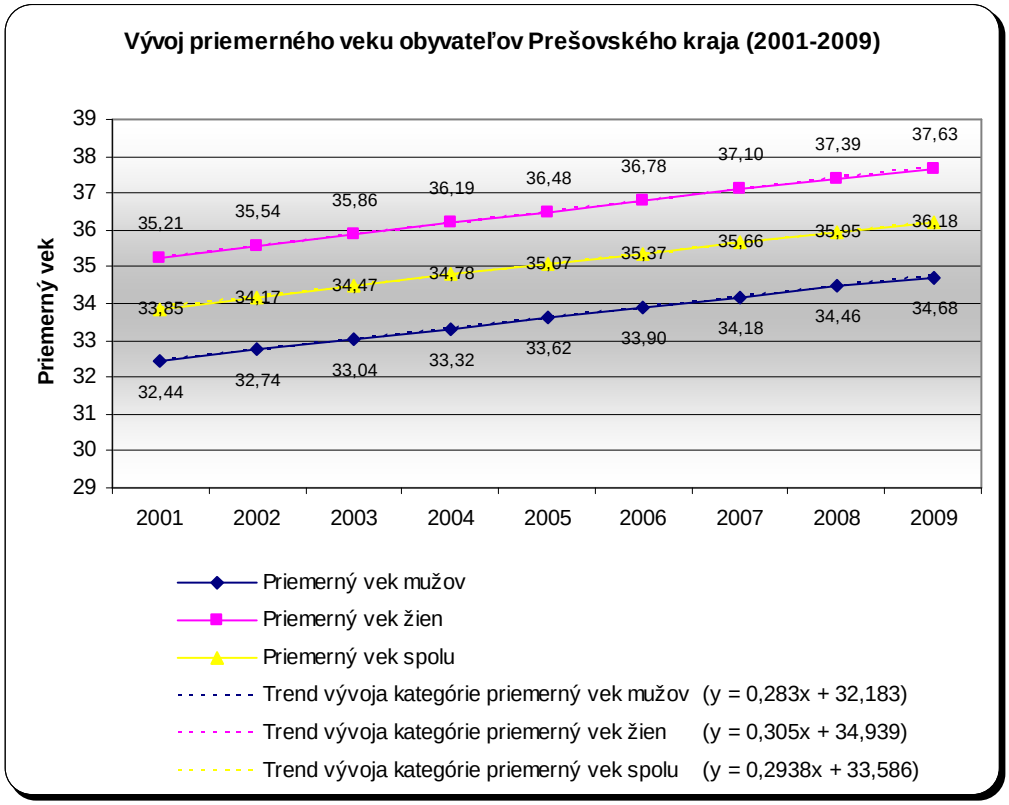

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Prešovskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,283 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,24 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Prešovskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,305 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,42 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Prešovského kraja zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2938 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,33 roka.*

Graf č. 44: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Prešovského kraja pri narodení (2001-2009)

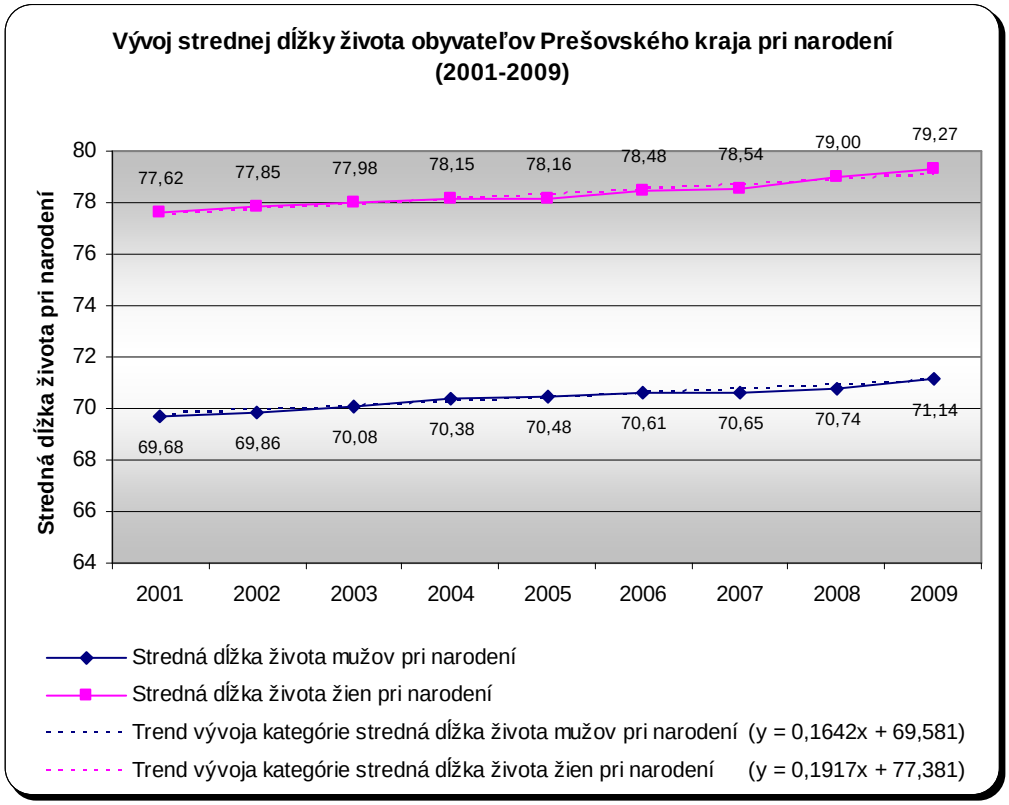

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Prešovskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1642 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,46 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Prešovskom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1917 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,65 roka.*

Graf č. 45 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Prešovského kraja (2001-2009)

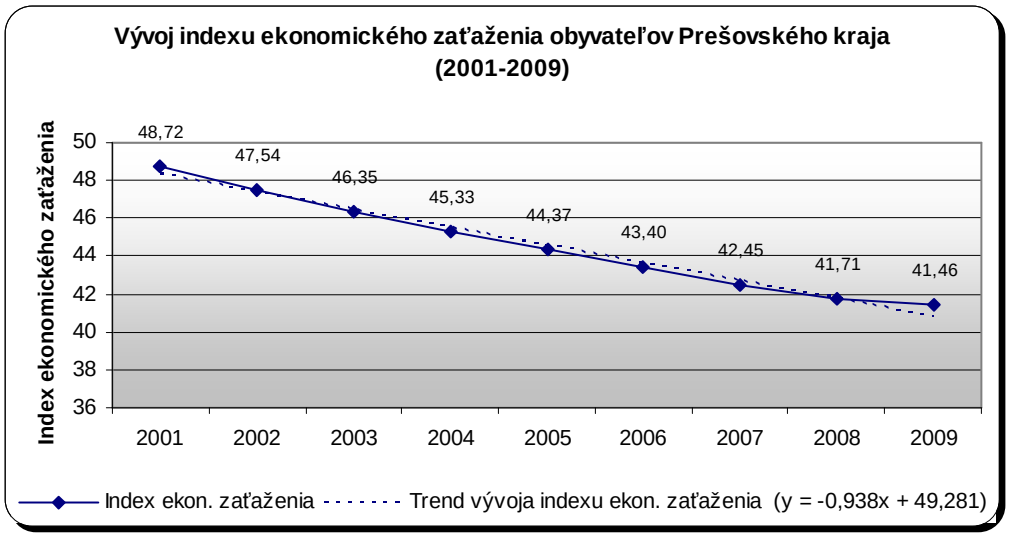

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia v Prešovskom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,938 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 7,26 indexového bodu.*

Prešovský kraj charakterizovalo z hľadiska vekovej štruktúry vysoké tempo poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, vysoké tempo nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a nízke tempo nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Z pohľadu indexu starnutia sme zaznamenali nízke tempo nárastu hodnoty indexu starnutia mužov, žien i celého obyvateľstva. Vzhľadom na priemerný vek sme identifikovali stredné tempo nárastu priemerného veku mužov, žien i celého obyvateľstva. Analýza strednej (očakávanej) dĺžky života odhalila skutočnosť, že došlo k nízkemu tempu nárastu strednej dĺžky života mužov pri narodení a vysokému tempu nárastu strednej dĺžky života žien pri narodení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.9 Vývoj starnutia obyvateľov Košického kraja

Záverečná podkapitola poukazuje na analýzu vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva Košického kraja podľa ekonomických vekových skupín, vývoja indexu starnutia obyvateľov Košického kraja, vývoja priemerného veku obyvateľov Košického kraja, vývoja strednej dĺžky života obyvateľov Košického kraja pri narodení, a tiež indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Košického kraja.

Graf č. 46: Vývoj vekovej štruktúry obyvateľov Košického kraja podľa ekonomických vekových skupín (2001-2009)

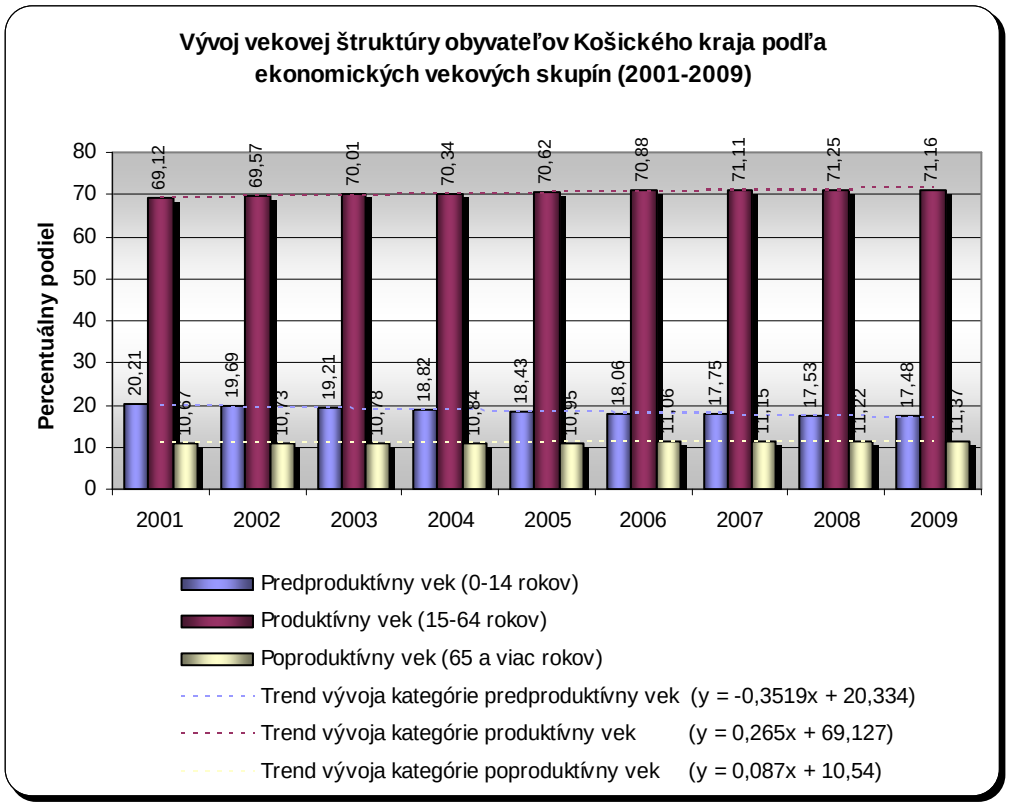

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Predproduktívny vek (0-14 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Košického kraja v predproduktívnom veku zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,3519 percentuálneho bodu* a absolútnemu *poklesu o 2,73 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *pokles o 18 924 obyvateľov*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Produktívny vek (15-64 rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Košického kraja v produktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,265 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 2,03 percentuálneho bodu*, čo znamenalo *nárast o 23 748 obyvateľov*.
- *Poproduktívny vek (65 a viac rokov):* Vývoj percentuálneho podielu obyvateľov Košického kraja v poproduktívnom veku sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,087 percentuálneho bodu* a absolútnemu *nárastu o 0,70 percentuálneho bodu*, čo predstavovalo *nárast o 6 646 obyvateľov*.

Graf č. 47: Vývoj indexu starnutia obyvateľov Košického kraja (2001-2009)

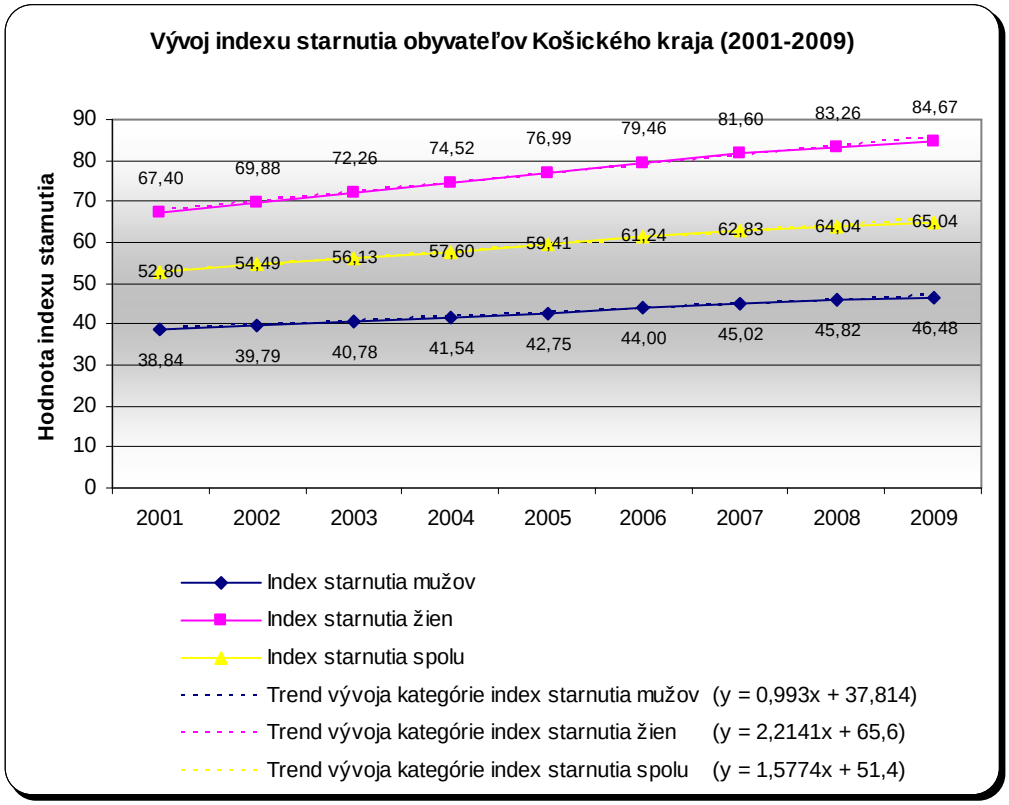

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index starnutia mužov:* Vývoj indexu starnutia mužov v Košickom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,993 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 7,64 indexového bodu*.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Index starnutia žien:* Vývoj indexu starnutia žien v Košickom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcu tendenciu, pričom došlo v uvedenom období k priemernému ročnému *nárastu o 2,2141 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 17,27 indexového bodu.*
- *Index starnutia spolu:* Vývoj indexu starnutia obyvateľov Košického kraja sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 pomerne rastúcim trendom, pričom došlo v sledovanom období k priemernému ročnému *nárastu o 1,5774 indexového bodu* a absolútnemu *nárastu o 12,24 indexového bodu.*

Graf č. 48: Vývoj priemerného veku obyvateľov Košického kraja (2001-2009)

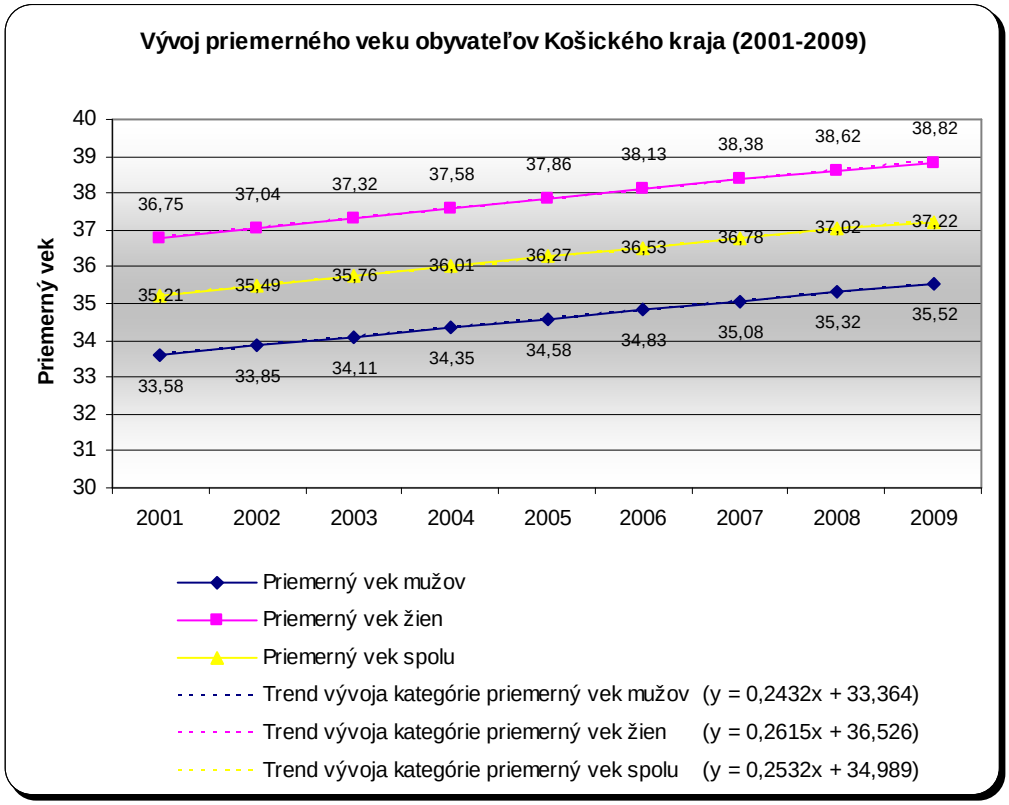

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Priemerný vek mužov:* Vývoj priemerného veku mužov v Košickom kraji sa vyvíjal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v uvedenom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2432 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,94 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Priemerný vek žien:* Vývoj priemerného veku žien v Košickom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcou tendenciou, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2615 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,07 roka.*
- *Priemerný vek spolu:* Vývoj priemerného veku obyvateľov Košického kraja zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2532 roka* a absolútnemu *nárastu o 2,01 roka.*

Graf č. 49: Vývoj strednej dĺžky života obyvateľov Košického kraja pri narodení (2001-2009)

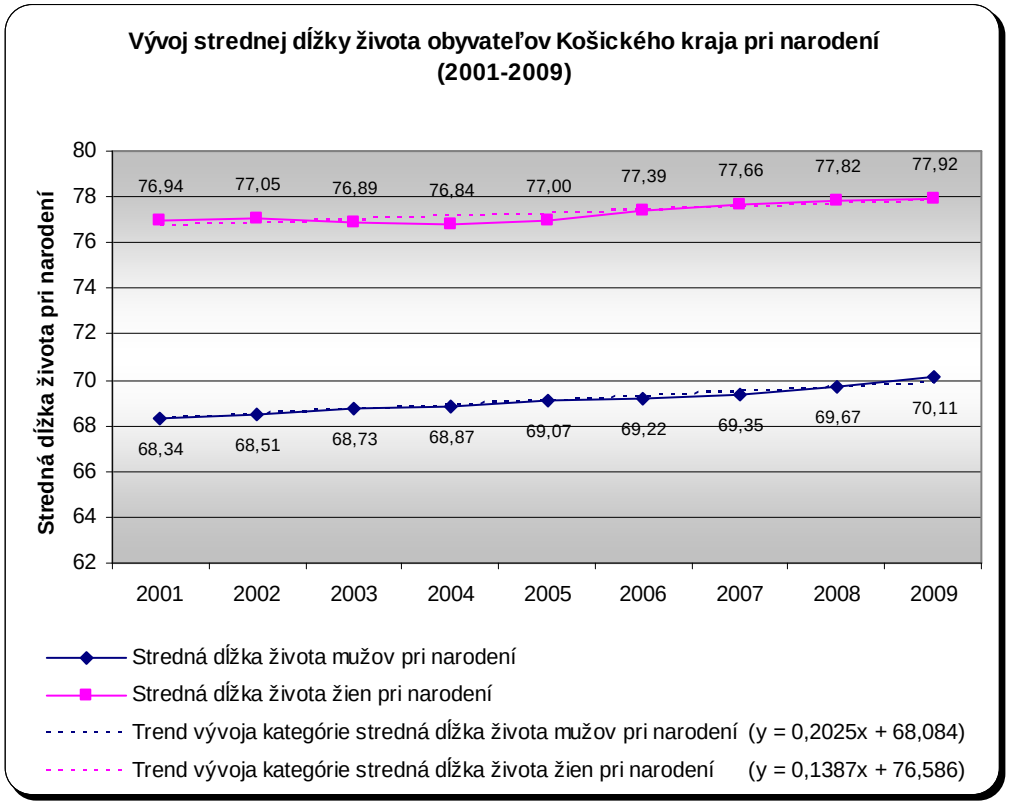

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Stredná dĺžka života mužov pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u mužov v Košickom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcu tendenciu, pričom v danom období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,2025 roka* a absolútnemu *nárastu o 1,77 roka.*

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *Stredná dĺžka života žien pri narodení:* Vývoj strednej dĺžky života pri narodení u žien v Košickom kraji sa vyznačoval v období rokov 2001 až 2009 mierne rastúcim trendom, pričom v tomto období došlo k priemernému ročnému *nárastu o 0,1387 roka* a absolútnemu *nárastu o 0,98 roka.*

Graf č. 50 Vývoj indexu ekonomického zaťaženia obyvateľov Košického kraja (2001-2009)

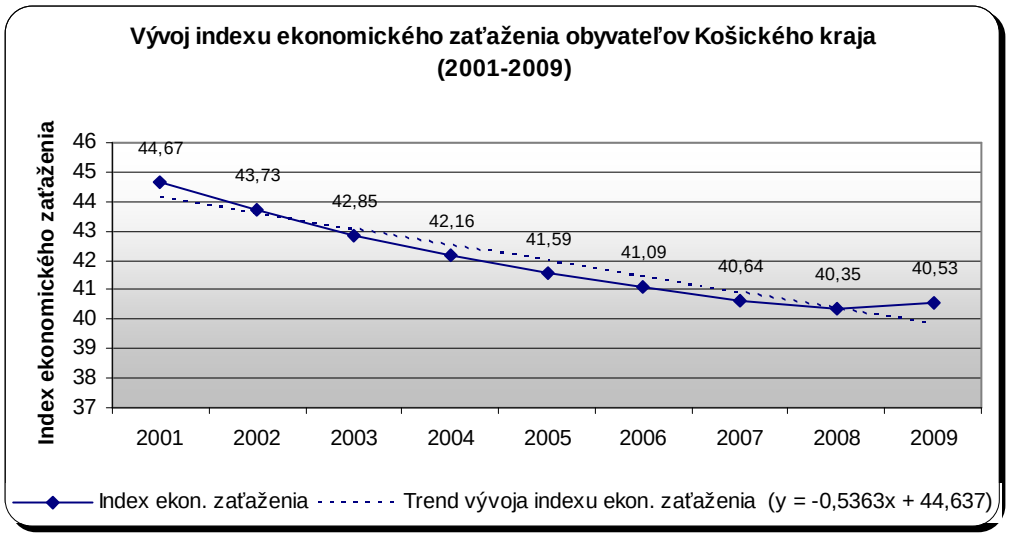

Zdroj: Vlastný výpočet na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index ekonomického zaťaženia:* Vývoj indexu ekonomického zaťaženia v Košickom kraji zaznamenal v období rokov 2001 až 2009 mierne klesajúcu tendenciu, pričom v sledovanom období došlo k priemernému ročnému *poklesu o 0,5363 indexového bodu* a absolútnemu *poklesu o 4,14 indexového bodu.*

Košický kraj charakterizovalo z hľadiska vekovej štruktúry nízke tempo poklesu podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, nízke tempo nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a nízke tempo nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Z pohľadu indexu starnutia sme zaznamenali nízke tempo nárastu hodnoty indexu starnutia mužov, žien i celého obyvateľstva. Vzhľadom na priemerný vek sme identifikovali nízke tempo nárastu priemerného veku mužov, žien i celého obyvateľstva. Analýza strednej (očakávanej) dĺžky života odhalila skutočnosť, že došlo k strednému tempu nárastu strednej dĺžky života mužov aj žien pri narodení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

3 Starnutie obyvateľstva Slovenskej republiky v kontexte demografických procesov

Keďže ku starnutiu populácie prispieva viacero faktorov, je nevyhnutné predstaviť z hľadiska demografie tie najvýznamnejšie. Ide o nasledujúcich šesť demografických procesov, ktoré v najväčšej miere vplývajú na intenzitu starnutia obyvateľov na Slovensku.

- *sobášnosť*;
- *rozvodovosť*;
- *pôrodnosť*;
- *potratovosť*;
- *úmrtnosť*;
- *celkový prírastok obyvateľstva*.

Graf č. 51 Vývoj hrubej miery sobášnosti v jednotlivých krajoch Slovenskej republiky (2001-2009)

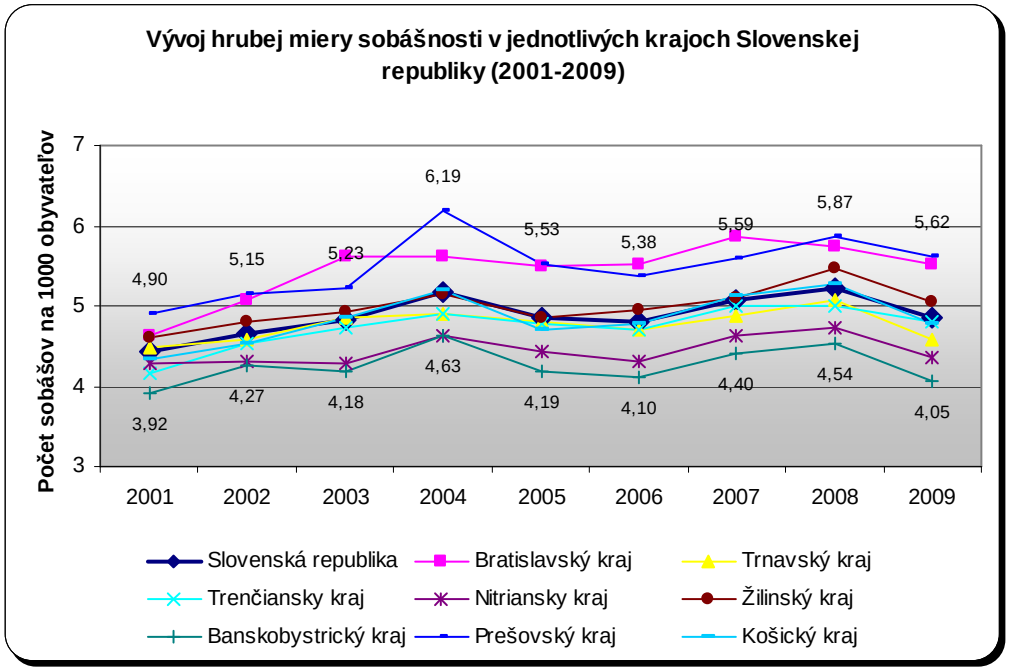

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Hrubá miera sobášnosti:* Počet uzatvorených manželstiev za kalendárny rok pripadajúcich na 1 000 obyvateľov stredného stavu (v promile).

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

V roku 2009 bola najvyššia miera sobášnosti v Prešovskom kraji, pričom na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 5,62 sobášov a v Bratislavskom kraji, kde v prepočte na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 5,52 sobášov. Vysokú mieru sobášnosti v Prešovskom kraji môžeme prisudzovať v orientácii obyvateľov na tradičnú rodinu, čo potvrdzuje aj relatívne nízka úroveň rozvodovosti obyvateľov Prešovského kraja. Druhú najvyššiu mieru sobášnosti obyvateľov Bratislavského kraja môžeme pripísať prisťahovaným ľuďom v sobášnom veku, čoho dôkazom je i dlhodobý vysoký podiel obyvateľov v produktívnom veku. Dlhodobo najnižší podiel sobášnosti sme zaznamenali v Banskobystrickom kraji.

Graf č. 52 Vývoj hrubej miery rozvodovosti v jednotlivých krajoch Slovenskej republiky (2001-2009)

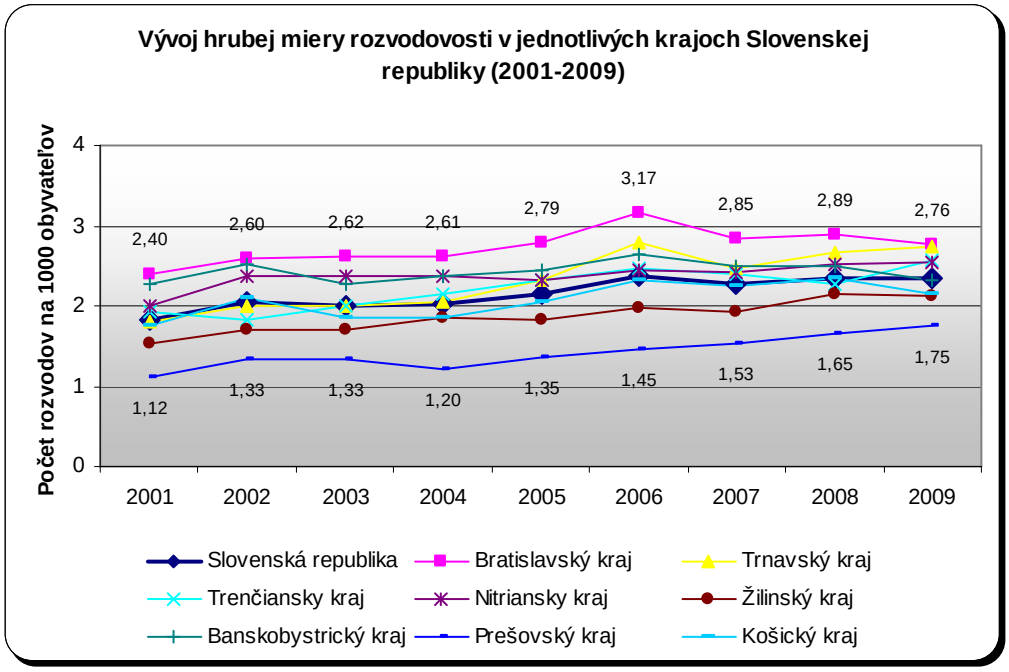

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Hrubá miera rozvodovosti:* Počet rozvodov za kalendárny rok pripadajúcich na 1 000 obyvateľov stredného stavu (v promile).

V roku 2009 sme zaznamenali najvyššiu mieru rozvodovosti v Bratislavskom kraji, pričom na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 2,76 rozvodov a v Trnavskom kraji, kde v prepočte na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 2,74 rozvodov. Naopak dlhodobo

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

najnižšia miera rozvodovosti bola v Prešovskom kraji, čo potvrdzuje odlišné hodnotové orientácie obyvateľov Prešovského kraja.

Graf č. 53 Vývoj hrubej miery pôrodnosti v jednotlivých krajoch Slovenskej republiky (2001-2009)

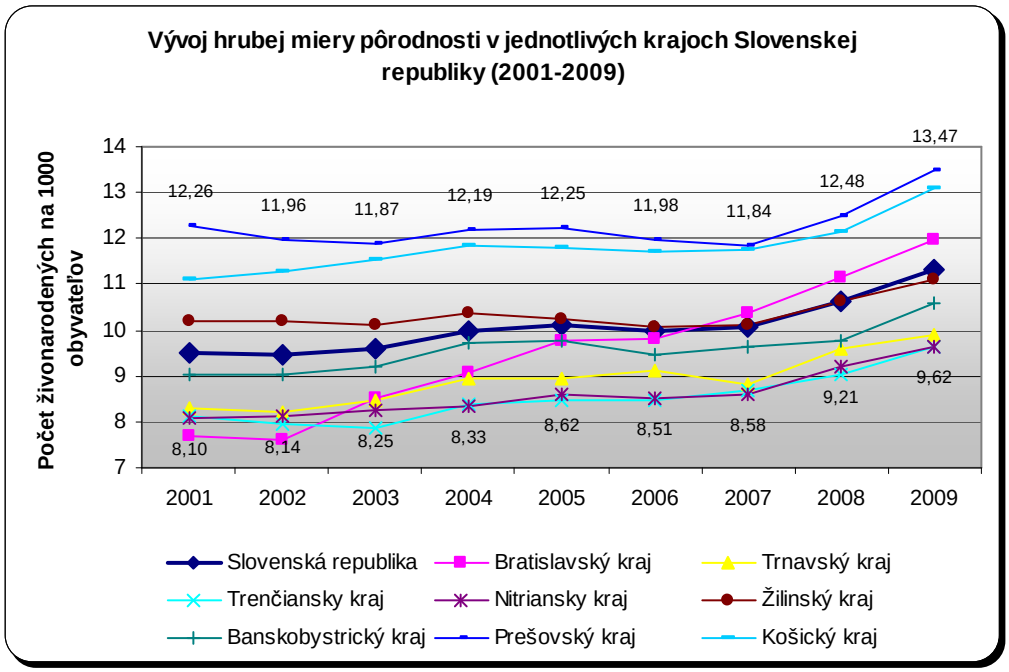

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Hrubá miera pôrodnosti:* Počet živonarodených detí za kalendárny rok pripadajúcich na 1 000 obyvateľov stredného stavu (v promile).

V roku 2009 bola najvyššia miera pôrodnosti v Prešovskom kraji, pričom na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 13,47 živonarodených detí a v Košickom kraji, kde v prepočte na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 13,08 živonarodených detí. Naopak dlhodobo najnižšiu mieru pôrodnosti sme zaznamenali v Trenčianskom a Nitrianskom kraji. Zdôraznili by sme mieru pôrodnosti v Bratislavskom kraji, ktorá vzrástla z najnižšej hodnoty v roku 2001 až na tretiu najvyššiu mieru pôrodnosti spomedzi všetkých krajov Slovenskej republiky.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Graf č. 54 Vývoj indexu potratovosti v jednotlivých krajoch Slovenskej republiky (2001-2009)

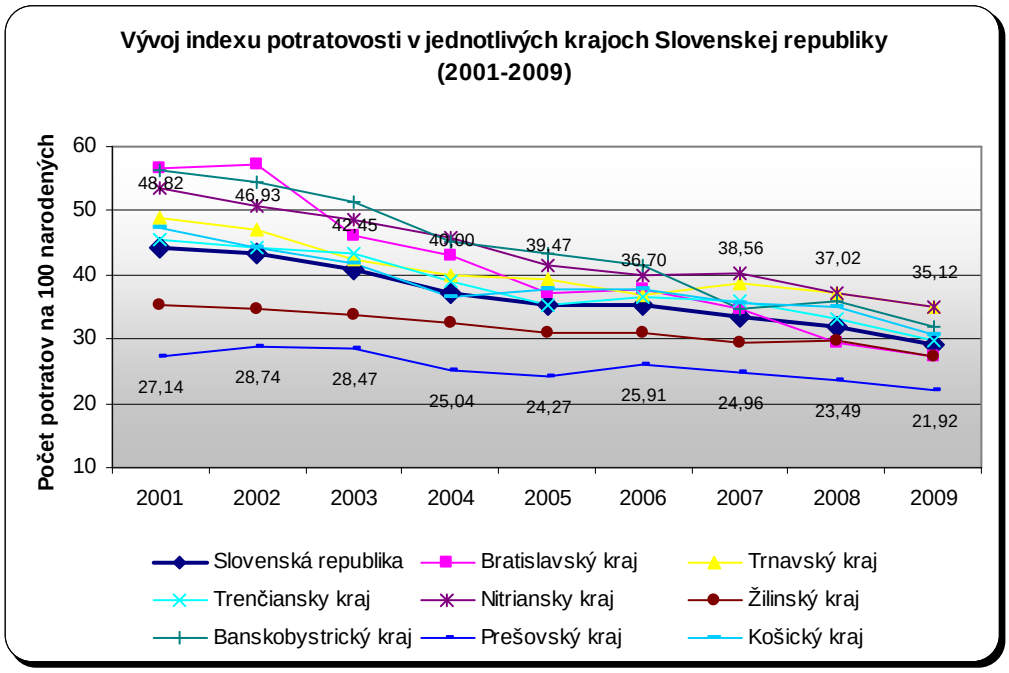

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Index potratovosti:* Počet potratov za kalendárny rok pripadajúcich na 100 narodených detí (v percentách).

V roku 2009 sme zaznamenali najnižšiu mieru potratovosti v Prešovskom kraji, pričom na sto narodených detí pripadlo 21,92 potratov. Opäť môžeme u obyvateľov Prešovského kraja identifikovať odlišné hodnotové orientácie. Naopak z krátkodobého hľadiska bola najvyššia miera potratovosti v Trnavskom a Nitrianskom kraji.

- *Hrubá miera úmrtnosti:* Počet zomretých za kalendárny rok pripadajúcich na 1 000 obyvateľov stredného stavu (v promile).

V roku 2009 bola najvyššia miera úmrtnosti v Nitrianskom kraji, pričom na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 11,19 zomretých a v Banskobystrickom kraji, kde v prepočte na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 10,69 zomretých. Oba uvedené kraje disponujú vysokým podielom obyvateľov v poproduktívnom veku, a taktiež vysokým priemerným vekom obyvateľov. Naopak jednoznačne dlhodobo najnižšiu mieru úmrtnosti sme zaznamenali v Prešovskom kraji, čo korešponduje s ukazovateľmi vekovej štruktúry a priemerného veku obyvateľov Prešovského kraja.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Graf č. 55 Vývoj hrubej miery úmrtnosti v jednotlivých krajoch Slovenskej republiky (2001-2009)

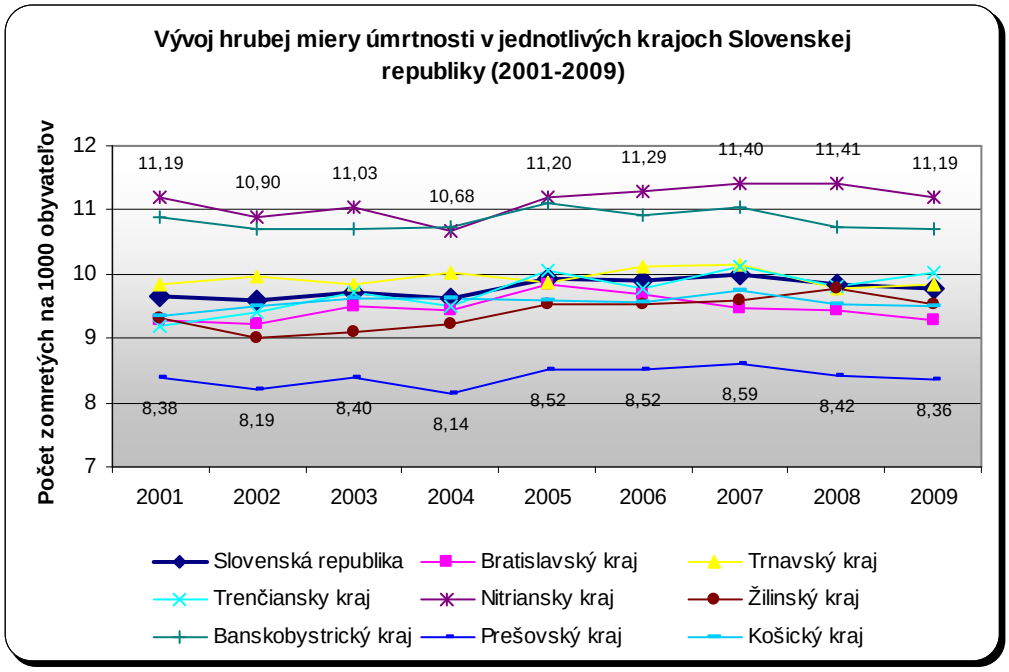

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

- *Celkový prírastok na 1 000 obyvateľov:* Súčet prirodzeného prírastku a prírastku sťahovaním za kalendárny rok pripadajúcich na 1 000 obyvateľov stredného stavu (v promile).

V roku 2009 sme zaznamenali najvyššiu mieru celkového prírastku v Bratislavskom kraji, pričom na tisíc obyvateľov stredného stavu pripadlo 9,89 prisťahovaných obyvateľov. Bratislavský kraj získava vysokú pozíciu vďaka dlhodobému vysokému počtu prisťahovaných obyvateľov. Zdôraznili by sme však pozíciu Prešovského kraja, ktorý v ukazovateli prirodzený prírastok na tisíc obyvateľov, ktorý je súčasťou celkového prírastku, zaznamenal najvyššiu hodnotu. Naopak dlhodobo najnižšia miera celkového prírastku bola v Banskobystrickom a Nitrianskom kraji.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Graf č. 56 Vývoj celkového prírastku na 1000 obyvateľov v jednotlivých krajoch Slovenskej republiky (2001-2009)

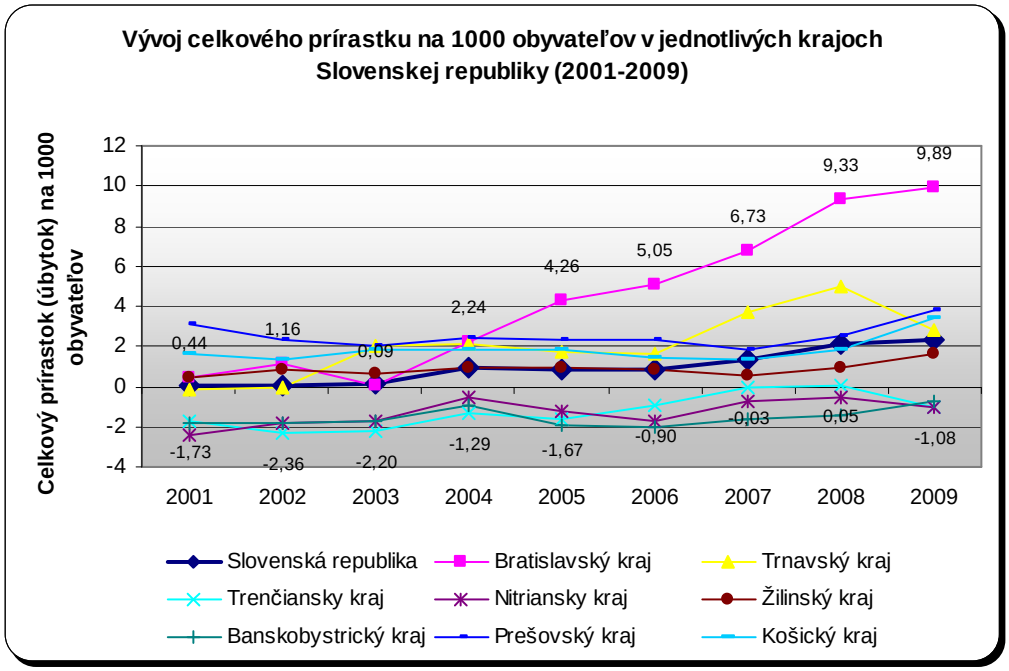

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dokumentu DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.

Z vyššie uvedených poznatkov vyplýva, že ku starnutiu obyvateľstva Slovenskej republiky prispieva každý z demografických procesov inou mierou. Najčastejšie spomínaným krajom bol Prešovský kraj, ktorý si zaslúži bližšiu pozornosť. Prešovský kraj dosiahol spomedzi všetkých krajov najvyššiu mieru sobášnosti, najnižšiu mieru rozvodovosti, najvyššiu mieru pôrodnosti, najnižší index potratovosti, najnižšiu mieru úmrtnosti a najvyššiu mieru prirodzeného prírastku obyvateľstva. Obyvatelia Prešovského kraja majú pravdepodobne iné hodnotové orientácie, ako obyvatelia zvyšných krajov, pričom možno predpokladať, že sú založené na hodnotách tradičnej rodiny vzdialených od individualizmu a konzumného života obyvateľov niektorých regiónov. Odlišným príkladom je správanie obyvateľov Bratislavského kraja, ktoré je charakteristické vysokou mierou sobášnosti, vysokou mierou rozvodovosti, vysokým tempom rastu miery pôrodnosti, relatívne vysokým indexom potratovosti, strednou mierou úmrtnosti a vysokou mierou celkového prírastku. Bratislavský kraj ťaží z pozície kraja, ktorý získava obyvateľstvo predovšetkým sťahovaním obyvateľov z iných krajov Slovenskej republiky, predovšetkým s cieľom získania vzdelania alebo hľadania práce. Oba vyššie uvedené kraje, teda Prešovský a Bratislavský kraj sú charakteristické opačnými hodnotovými orientáciami, kde na jednej strane stojí hodnota tradičnej rodiny a na strane druhej individualizmus a konzumný život obyvateľstva zväčša veľkých miest.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

4 Diskusia

Starnutie obyvateľstva Slovenskej republiky sa prejaví podľa dostupných údajov v plnej miere už v blízkej budúcnosti. Na základe aktuálnej vekovej pyramídy obyvateľstva Slovenskej republiky možno z krátkodobého hľadiska predpokladať, že najväčšia časť prvej vlny obyvateľstva dosiahne dôchodkový vek okolo roku 2020, teda o necelých desať rokov. Z dlhodobého hľadiska možno očakávať, že najväčšia časť druhej vlny obyvateľstva nadobudne dôchodkový vek okolo roku 2045, teda o necelých tridsaťpäť rokov.

Klesajúci počet živonarodených detí pripadajúcich na jednu ženu počas reprodukčného obdobia života ženy prinesie zmeny v rodinných väzbách. Môžeme predpokladať, že v budúcnosti vzrastie počet jednodetných, respektíve bezdetných domácností, klesne počet súrodencov, bratancov a sesterníc, a naopak pribudne počet viacgeneračných rodín, ako dôsledok starnutia obyvateľstva.

Odkladanie rodenia detí do vyššieho veku patrí medzi ďalšie aspekty starnutia obyvateľstva. Dlhodobo môžeme pozorovať posun vekovej kategórie žien, v ktorej kulminuje počet živonarodených detí na tisíc žien. Z dostupných údajov vyplýva, že v roku 1993 najväčší počet živonarodených detí na tisíc žien pripadal na vekovú kategóriu dvadsaťdva ročných žien, v roku 2001 sa presunul na vekovú kategóriu dvadsaťpäťročných žien, a napokon v roku 2009 dosiahol maximum vo vekovej kategórii dvadsaťdeväťročných žien.

Vyššie prezentované poznatky potvrdzujú, že výkyvy vo vekovej štruktúre majú periodický charakter v zmysle opakujúcich sa silných populačných ročníkov so zväčšujúcou sa periódou. Medzi aktuálnymi dvoma populačnými vlnami obyvateľstva Slovenskej republiky je posun dvadsaťtri rokov, avšak perióda najbližšej vlny sa môže približovať hranici tridsiatich rokov. Z tohto dôvodu môžeme súčasný nárast počtu narodených detí pripísať v poradí tretej populačnej vlne, ktorú však čiastočne ovplyvňuje celosvetová hospodárska kríza a s ňou spojený spoločenský vývoj.

Uvedený periodický charakter vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva priamo zasahuje spätne do ekonomických a sociálnych oblastí života obyvateľov. Ak nazrieme na problematiku prostredníctvom životnej dráhy človeka, môžeme identifikovať zoskupenie jednotlivých na seba navzájom nadväzujúcich problémov. S narodením človeka sa spája inštitúcia ako pôrodnica a spoločenským problémom sa stáva opakovaná potreba väčšej kapacity pôrodníc, najmä v časoch silných populačných vĺn obyvateľov. S vývojom a výchovou človeka sa spájajú predškolské zariadenia, akými sú jasle a škôlky, ktorých počet a existencia je opäť závislá na počte narodených detí, teda opäť na sile populačnej vlny. Ďalším významným aspektom je vzdelávanie človeka, s ktorým sa priamo spájajú inštitúcie, akými sú základná, stredná a vysoká škola (univerzita), pričom predovšetkým základné a stredné školy sú opäť závislé na počte žiakov, respektíve študentov. Nasledujúcim aspektom je práca v produktívnom veku človeka, kde vplyv populačných vĺn môže byť badateľný najmä na zamestnanosti obyvateľstva. Napokon staroba človeka sa

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

spája s inštitúciami, akými sú nemocnica a domov dôchodcov, teda i tu možno badať čiastočný vplyv populačných vĺn.

Na základe uvedených poznatkov môžeme uviesť, že starnutie obyvateľstva najviac vplýva na ekonomický systém daného štátu, od ktorého je ďalej závislá existencie vyššie uvedených inštitúcií. Z pohľadu štátu môžeme uviesť viacero nástrojov, ktorými môže priamo prispieť v prvom rade k zastaveniu, respektíve k budúcemu poklesu starnutia obyvateľstva Slovenskej republiky. Medzi najefektívnejšie nástroje patria:

- *sociálna politika*;
- *natalitná politika*;
- *bytová politika*;
- *migračná politika*.

Z oblasti natalitnej politiky Brezák vo svojom diele uvádza súbor opatrení, ktoré majú prevažne ekonomický charakter a sú zamerané na rodiny (Brezák, 2005, s. 250-251):

- Rodinné prídavky, odstupňované zväčša podľa počtu vyživovaných detí progresívne, rovnomerne i degresívne (v niektorých prípadoch rastú len do určitého počtu detí);
- Diferencované zdanenie zárobkov, odstupňované zľavy na dani obvykle podľa počtu detí;
- Novomanželské pôžičky, poskytované dlhodobo mladým snúbencom za veľmi výhodných úrokových podmienok; zvyčajne bývajú spojené so skutočnosťou, že po narodení dieťaťa preberá štát splatenie určitej časti pôžičky na seba;
- Cenové intervencie pri výrobkoch pre deti, resp. zníženie spotrebiteľských daní či regulovaných cien;
- Natalitná prémia (jednorazová), vyplácaná pri narodení dieťaťa;
- Podpory v materstve, poskytované zamestnaným matkám po dobu materskej dovolenky;
- Právo na ďalšiu materskú dovolenku až do doby určitého veku dieťaťa, prípadne právo na prerušenie zamestnania na dobu viacerých rokov od narodenia dieťaťa bez straty dôchodkových a iných nárokov;
- Možná diferenciácia dôchodkového veku žien s ohľadom na rodinný stav, materstvo, poprípade počet detí (v Slovenskej republike sa platnosť tohto opatrenia už skončila);
- Zrovnoprávnenie nemanželských a manželských detí po stránke sociálnej a právnej;
- Tzv. parafamiliárne opatrenia, vykonávané vo sfére mimo rodiny, ktoré majú uľahčiť starostlivosť o deti zamestnaným rodičom (prevzatím časti dennej starostlivosti špeciálnymi ústavmi spravovanými štátom, obcami, zamestnávateľmi, odborovými organizáciami, nadáciami a i.); túto funkciu môžu plniť napr. materské školy, detské útulky, školské jedálne a družiny, detské domovy a pod.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Z hľadiska štruktúry sledovaným ukazovateľov v krajoch Slovenskej republiky môžeme vytvoriť podľa populačného vývoja nasledujúce tri zoskupenia:

- *Najpriaznivejší populačný vývoj* sme zaznamenali v *Prešovskom*, *Košickom* a *Žilinskom kraji*, ktoré sú dlhodobo charakteristické najvyšším podielom obyvateľov v predproduktívnom veku, najnižším podielom obyvateľov v produktívnom a poproduktívnom veku, najnižšou hodnotou indexu starnutia, ako aj najnižším priemerným vekom obyvateľov.
- *Menej priaznivý populačný vývoj* sme odhalili v *Trnavskom* a *Banskobystrickom kraji*, ktoré sa dlhodobo vyznačujú priemerným podielom obyvateľov v predproduktívnom veku, produktívnom a poproduktívnom veku, priemernou hodnotou indexu starnutia, ako aj priemerným vekom obyvateľov.
- *Najmenej priaznivý populačný vývoj* sme identifikovali v *Bratislavskom*, *Nitrianskom*, *Trenčianskom kraji*, ktoré sa dlhodobo prezentujú najnižším podielom obyvateľov v predproduktívnom veku, najvyšším podielom obyvateľov v produktívnom a poproduktívnom veku, najvyššou hodnotou indexu starnutia, ako aj najvyšším priemerným vekom obyvateľov.

Z hľadiska dynamiky sledovaným ukazovateľov v krajoch Slovenskej republiky môžeme vytvoriť podľa populačného vývoja nasledujúce tri zoskupenia:

- *Najpriaznivejší populačný vývoj* sme zaznamenali v *Košickom* a *Bratislavskom kraji*, ktoré sú charakteristické najnižšou hodnotou mierne klesajúcej tendencie podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, najnižšou hodnotou mierne rastúceho trendu podielu obyvateľov v produktívnom a poproduktívnom veku, najnižšou hodnotou rastúcej tendencie indexu starnutia, ako aj najnižšou hodnotou mierne rastúceho trendu priemerného veku.
- *Menej priaznivý populačný vývoj* sme odhalili v *Banskobystrickom*, *Prešovskom*, *Nitrianskom*, *Trnavskom* a *Žilinskom kraji*, ktoré sa vyznačujú priemernou hodnotou mierne klesajúcej tendencie podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, priemernou hodnotou mierne rastúceho trendu podielu obyvateľov v produktívnom a poproduktívnom veku, priemernou hodnotou rastúcej tendencie indexu starnutia, ako aj priemernou hodnotou mierne rastúceho trendu priemerného veku.
- *Najmenej priaznivý populačný vývoj* sme identifikovali v *Trenčianskom kraji*, ktorý sa prezentuje najvyššou hodnotou mierne klesajúcej tendencie podielu obyvateľov v predproduktívnom veku, najvyššou hodnotou mierne rastúceho trendu podielu obyvateľov v produktívnom a poproduktívnom veku, najvyššou hodnotou rastúcej tendencie indexu starnutia, ako aj najvyššou hodnotou mierne rastúceho trendu priemerného veku.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Ekonomickú zaťaženosť krajov sme sledovali prostredníctvom indexu ekonomického zaťaženia, podľa ktorého môžeme zoradiť kraje od najvyššej hodnoty indexu po najnižšiu nasledujúco: Prešovský, Košický, Žilinský, Banskobystrický, Nitriansky, Trenčiansky, Trnavský a Bratislavský kraj. Z pohľadu trendov sme zaznamenali klesajúci trend a od najvyššej hodnoty po najnižšiu hodnotu poklesu a môžeme kraje zoradiť nasledujúco: Prešovský, Žilinský, Trenčiansky, Nitriansky, Trnavský, Banskobystrický, Košický a Bratislavský kraj.

Záver

Starnutie populácie Slovenskej republiky je aktuálny fenomén, ktorý sa v plnej miere prejaví o necelých desať rokov pri nezmenenom reprodukčnom správaní obyvateľov. Toto správanie spôsobuje pokles pôrodnosti, čoho následkom je dlhodobý pokles podielu obyvateľov v predproduktívnom veku a prispieva k nárastu podielu obyvateľov v produktívnom veku a nárastu podielu obyvateľov v poproduktívnom veku. Uvedená skutočnosť sa potom odzrkadľuje vo zvyšovaní hodnoty indexu starnutia obyvateľstva, vo zvyšovaní priemerného veku obyvateľstva a vplýva aj na strednú dĺžku života obyvateľov pri narodení. K starnutiu populácie najviac prispejú v budúcnosti dve populačné vlny, ktoré sa o necelých desať a tridsaťpäť rokov dostanú do poproduktívneho veku, čo by pri nezmenenom reprodukčnom správaní obyvateľov znamenalo výrazné zostarnutie obyvateľstva. Možno predpokladať aj zmenu v rodinných väzbách, pričom pribudne počet viacgeneračných rodín. Zmenu reprodukčného správania obyvateľov vidíme predovšetkým v zmene hodnotových orientácií obyvateľov, predovšetkým vo zvýšení hodnoty manželstva a rodičovstva v spoločnosti, a naopak v poklese individualizmu a konzumného života spoločnosti. Ako ďalší negatívny príklad by sme mohli uviesť terajšie odkladanie rodenia detí do vyššieho veku najmä kvôli kariérnemu postupu v práci. Na zmenu reprodukčného správania obyvateľov môže tiež vhodne pôsobiť štát, a to prostredníctvom natalitnej politiky.

Z prezentovanej analýzy vplýva, že proces starnutia obyvateľov Slovenskej republiky neprebieha po celom území rovnako a s rovnakou intenzitou. S istou mierou zovšeobecnenia by sme mohli tvrdiť, že obyvateľstvo Slovenskej republiky „starne“ smerom od východu smerom na západ. Najintenzívnejšie starnutie sme zaznamenali v Bratislavskom, Nitrianskom a Trenčianskom kraji, kde je dlhodobo najnižší podiel obyvateľov v predproduktívnom veku, ako aj najvyšší priemerný vek obyvateľov. Najpomalší proces starnutia sme identifikovali v Prešovskom kraji, kde je dlhodobo najvyšší podiel obyvateľov v predproduktívnom veku, najnižší podiel obyvateľov v produktívnom a poproduktívnom veku, ako aj najnižší priemerný vek obyvateľov. Ako isté protipóly v kontexte starnutia populácie pôsobia Prešovský a Bratislavský kraj, kde predpokladáme odlišné hodnotové orientácie, presnejšie hodnota tradičnej rodiny oproti individualizmu a konzumnému životu. Naše úvahy by sa mohli stať inšpiráciou pre budúci aplikovaný výskum starnutia.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Literatúra:

1. BREZÁK, J. (2005): Úvod do štúdia demografie: najmä pre sociálnu prácu a sociálnu politiku. 1. vyd. Bratislava : Lúč.
2. DATABÁZA REGIONÁLNEJ ŠTATISTIKY ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SLOVENSKEJ REPUBLIKY (RegDat). (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak>.
3. KOPRLA, M. (2010a): Sčítanie obyvateľov, domov a bytov ako relevantný zdroj informácií o populačnom vývoji obyvateľstva Slovenskej republiky. In: *Slovenská politologická revue*. [online]. roč. 10, č. 3, s. 38-57. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://www.ucm.sk/revue/2010/3/koprla.pdf>.
4. KOPRLA, M. (2010b): Zmeny v demografickom správaní obyvateľov Slovenskej republiky – analýza výsledkov sčítaní obyvateľov, domov a bytov z rokov 1991 a 2001. In: *Slovenská politologická revue*. [online]. roč. 10, č. 2, s. 2-35. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://www.ucm.sk/revue/2010/2/koprla.pdf>.
5. VEKOVÉ PYRAMÍDY OBYVATEĽSTVA SR, 1945-2009. (2010): [online]. [cit. 2011-01-10]. Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=4125>.

Analysis of Development and Structure of the Ageing Processes of the Slovak Republic – a Regional Specification

Abstract

The paper brings a presentation of results from analyzing the available empirical Slovak Republic population data, with the focus laid on the specialties of the population ageing processes phenomenon. It offers an empirical view of development and structure of the population ageing from the view of particular administrative regions, which it presents through indicators representing the problem of population age structure and its development: 1. population age structure, 2. population ageing index, 3. average population age, 4. life expectancy of population at birth as well as 5. index of economic burden. The aim of the analysis is to uncover selected characteristics of the Slovak Republic population ageing process from the structural point of view as well as from the dynamic point of view, with a special regard laid on specialties of individual regions. The study applies the method of secondary data analysis with the help of the mathematic model of linear regression.

Key Words: Population Ageing, Age Structure, Ageing Index, Average Age, Life Expectancy at Birth, Index of Economic Burden, Analysis, the Slovak Republic, the Bratislava Region, the Trnava Region, the Trenčín Region, the Nitra Region, the Žilina Region, the Banská Bystrica Region, the Prešov Region, the Košice Region

---

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Sociálne a politické analýzy
2010, 4, 2, s. 93-125
http://sapa.ff.upjs.sk
ISSN 1337 5555

Spokojnosť pacientov a zákonných zástupcov s prácou zamestnancov nemocníc s ohľadom na problém etiky a morálky I.

Silvia Binderová

UPJŠ v Košiciach, Fakulta verejnej správy, Katedra sociálnych štúdií

Eva Bolfíková

UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra politológie

Abstrakt:

Štúdia je venovaná problematike morálky a etiky v prostredí nemocníc. Prezentuje výsledky teoreticko – empirickej analýzy spokojnosti 1. pacientov a 2. zákonných zástupcov pacientov s prácou zamestnancov nemocníc, v špecifikácii reflexie tých parametrov, ktoré reprezentujú hodnotovo - morálny aspekt práce zdravotníckeho personálu. Prvá časť štúdie obsahuje teoreticko – metodologické východiská analýzy. Poskytuje prehľad kľúčových modelov a princípov medicínskej etiky a základné dokumenty, ktoré slúžia ako opora pri zabezpečovaní zodpovedného prístupu zdravotníkov, ako aj kontrolné mechanizmy, ktoré v spätnej väzbe umožňujú vytvárať efektívny systém fungovania v tejto oblasti.

Kľúčové slová: medicínska etika, modely medicínskej etiky, princípy medicínskej etiky, základné práva nemocných, spokojnosť pacientov

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Úvod

Práca zdravotníckeho personálu je hodnotená a posudzovaná podľa viacerých kritérií, ktoré umožňujú vytvorenie komplexného prístupu k problematike. Okrem klasických, medicínsky zameraných, sú tu aj ďalšie, charakterizované špecifikami hodnotiacich subjektov, resp. špecifikami niektorého z aspektov práce zdravotníkov

Skúmanie hodnotenia práce zdravotníkov na úrovni hodnotovo – morálnej predpokladá rešpektovanie špecifického referenčného systému, určovaného prostredím štúdia etiky a morálky vôbec.

*Etika (*gr. ethos, éthos – pastva, stájňa, bydlisko, spoločný príbytok, obyčaj, temperament, charakter; ethicos – etické cnosti, ethica – veda, ktorá skúma etické cnosti). Je tradične chápaná ako filozofická disciplína (Peer, Rakich 1999), ktorá pomáha človeku poznať aký má v reálnom živote zaujať postoj. Pomáha mu hľadať odpovede na praktické otázky nášho života: „Čo mám, alebo čo by som mal urobiť?"; „Čo je správne?" Ide teda o praktické uplatnenie konania človeka, ktoré charakterizuje spojenie rozumu a vôle. Etika zároveň nastoľuje určité normy a ideály ľudského správania, presadzuje idey o tom, čo má byť, čo je a čo nie je dobré, tj. predpisuje ľuďom, ako by sa mali správať. Etika je teda disciplína, ktorej predmetom skúmania je morálka.

Morálka (lat. mos – mrav, obyčaj, charakter, správanie sa, vlastnosť, zákon, predpis; moralis – mravný, majúci vzťah k mravom; moralitas – morálka reálny jav skúmaný etikou) je normatívna regulácia správania sa ľudí, ich mravy, predstavy o dobre a zle, ich reálny morálny svet. Morálne konanie ľudí je v spoločnosti riadené prostredníctvom verejnej mienky a svedomia. Morálka ako reálny jav zasahuje do všetkých oblastí života jednotlivca a spoločnosti.

Aplikovaná etika je etická reflexia morálky jednotlivých spoločenských oblastí a aktivít, v ktorej majú tendenciu uplatniť sa všetky etické princípy. Jej úlohou je obohacovať oblasť praxe jednotlivých profesií o etické pojmy, hodnoty, princípy a normy, ako aj praktické etické odporúčania. Aplikovaná etika má interdisciplinárny charakter (ponúka praktické riešenie konkrétnych špecifických situácií na základe integrovaného poznania. Medzi disciplíny aplikovanej etiky zaraďujeme v zásade profesijné etiky; medicínsku etiku, etiku životného prostredia, etiku zvierat, etiku vedy, etiku techniky, profesijnú etiku hospodársku etiku atď..

Lekárska (medicínska) etika je pojem, ktorý súhrnne označuje etické problémy v medicíne (lekárstve). Orientuje sa na skúmanie vzťahu lekár - pacient, ale aj na skúmanie normatívnej regulácie vzťahov v rámci medicínskej profesie. Predmetom lekárskej etiky je riešenie morálnych problémov v špecifickej oblasti ľudského poznávania a konania, ktorej špecifickosť spočíva predovšetkým v tom, že lekár a sestra vykonávajú svoju prácu spravidla v podmienkach ľudskej núdze pacienta, tj. ide o problémy spojené s liečením a ošetrovaním ľudí – o etické problémy v poskytovaní zdravotnej starostlivosti (napr. problematika ideálnej

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

a dostupnej medicíny, práva pacientov, informovaný súhlas, paternalizmus lekára versus autonómia pacienta).

Bioetika je subdisciplína aplikovanej etiky. Tento pojem je širší ako medicínska etika. Rozumie sa pod ním skúmanie etických problémov nielen v praktickom výkone lekárskej praxe, ale aj vo výskume, navyše v ešte širšom význame slova sa pojem používa aj na okruh problémov týkajúcich sa geneticky manipulovaných organizmov, problematiky životného prostredia, ochrany biologickej diverzity a nášho správania sa k zvieratám. K rozvoju bioetiky prispievajú jednak stále nové poznatky, ktoré prinášajú aj zložité morálne otázky (možnosť prakticky neobmedzene udržiavať pri živote chorých v hlbokom bezvedomí, možnosť zasahovať do ľudského genómu nielen za terapeutickým účelom, možnosť pestovať in vitro ľudské embryá a prevádzať na nich pokusy, a pod.), jednak pluralita etických prístupov.

Profesijná etika je chápaná ako špecifický typ aplikovanej etiky. Aj keď na profesijnú etiku možno nazerať niekoľkými pohľadmi, väčšina profesií má svoje oficiálne etické princípy. Profesionálne konanie sa dá chápať ako stelesnenie kodifikovaných, principiálnych hodnôt a záväzkov. Prvoradým a najdôležitejším poslaním profesionálnej etiky by malo byť to, že sa snaží pomáhať dosahovať vlastný úspech cez všeobecne prijateľné štandardy, ako aj poskytnúť kompetentnú službu. Najnovším prístupom k profesijnej etike je prístup cez etiku cnosti. Tá sa zameriava na dobrý život profesionála, ktorý je schopný nájsť v svojom poslaní isté naplnenie (Kovaľová 2004, s. 5-7). Profesijná etika regenerovaním humanistických hodnôt prispieva k vytvoreniu ideálu človeka – odborníka, profesionála, vzdelanca, ktorý sa vyznačuje nielen bohatými odbornými vedomosťami, ale aj osobnou kultúrou, sociálnym cítením, morálkou (Hrehová a kol. 2009, s. 93).

Zdravotníctvo sa na počiatku 21. storočia rozvíja v zvláštnej, komplikovanej dobe a prostredí. Vnímame nevídaný medicínsky pokrok a rýchlu aplikáciu biomedicínskych vied do praxe zdravotníckych pracovníkov. Využitie nových diagnostických a liečebných možností je silne podporované (z ekonomických dôvodov) farmaceutickým priemyslom, výrobcami zdravotníckej techniky, pomôcok a nových biomateriálov. Medicína a komplexná zdravotná starostlivosť dnes umožňujú zachraňovať život a prinavrátiť zdravie, alebo aspoň podstatne zlepšiť kvalitu nemocného, u tých prípadov, ktoré v minulosti boli beznádejnými.

Avšak v protiklade k týmto úspechom sa dnes zo strany pacientov, ale aj z radov samotných zdravotníkov ozývajú mnohé kritické hlasy. Upozorňujú na narastajúce deficity súčasnej medicíny a zdravotníckej starostlivosti, ktoré v dávnejšej minulosti boli ich základňou. Model nezištnej, účinnej a bezpodmienečnej pomoci človeku, ktorý sa ocitol pre chorobu, zranenie alebo iný postih vo fyzickej či psychickej núdzi alebo nebezpečenstve ohrozenia života – ako ho poznáme zo známeho biblického príbehu o „milosrdnom Samaritánovi“, prestáva byť vzorom dobrej medicíny a zdravotníctva v jej najhlbšej podstate a v jej poslaní.

Táto štúdia je venovaná práve tejto zložitej a náročnej otázke, ktorou sa ľudstvo zaoberá celé tisícročia, pretože v priebehu života sa s týmito skutočnosťami stretne každý. Narodením aj umieraním máme ohraničené úsečky svojho života. V oboch týchto životných situáciách je človek najbezmocnejší a odkázaný na pomoc zdravotníka. A aj v priebehu životnej

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

púte sa človek ocitne či už kvôli vlastným zdravotným problémom alebo kvôli ochoreniu svojich blízkych v tomto cudzo pôsobiacom zdravotníckom zariadení. Tu vníma jeho zložité systémy, jeho kultúru a jeho pôsobenie na nás. V porovnaní s inými inštitúciami fungujúcimi v rámci verejnej správy je zdravotnícke zariadenie svojím spôsobom jedinečné. Jedinečné predovšetkým v tom, aké intímne a citlivé stránky ľudskej prirodzenosti sú tu odkrývané zdravotníckym personálom, ktorý je preň v podstate cudzím. Obracia sa však naňho s dôverou a očakáva pritom porozumenie, pomoc, nádej a prinavrátenie zdravia. Sú však jeho očakávania vždy splnené? Má vždy pocit, že vložil svoju dôveru do správnych rúk? Otázka morálky zdravotníkov, teda celkového prístupu a vzťahu k pacientovi sa stáva vzhľadom na vyššie uvedené problémy čoraz zložitejšou.

1. Etika v zdravotníctve

Etika v zdravotníctve podľa Munzarovej (2005) je tvorená zložitou oblasťou medziľudských vzťahov, ktoré sa vytvárajú a rôzne preplietajú pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti. V týchto vzťahoch akoby dnešná medicína a zdravotníctvo niekedy strácali svoju „ľudskú, milosrdnú tvár“. Tú, ktorá sprostredkuje chorému človeku potvrdenie jeho neodňateľnej dôstojnosti, nenahraditeľnej hodnoty pre spoločnosť a jeho blízkych. Hodnota, ktorá sa pre postihnutie chorobou, bezvládnosťou jeho stavu, či blízkosťou smrti neodníma a ani nezmenšuje. Naopak, ktorá je stále a účinne prítomná v úsilí, postojoch a prístupe všetkých zdravotníckych pracovníkov, ktorým práve tento pacient zveril nielen svoje zdravie, ale dokonca aj celý svoj život. Hodnotu, ktorá zaistí, že ich práca, pozornosť a neochvejná zodpovednosť sú vždy na strane pacienta.

Iným problémom je narastajúci rozpor medzi, tým čo je dnes moderná medicína a zdravotná starostlivosť schopná pacientovi poskytnúť z hľadiska narastajúcich technických i technologických možností a zároveň obmedzeným ekonomickým priestorom, ktorý napokon neumožňuje realizovať mnohé z toho, čo by pacientom prinieslo zdravotný prospech. Niekedy badáme odklon medicíny od svojho prvotného poslania tj. *„starostlivosti“* o chorého, trpiaceho, postihnutého, či umierajúceho človeka, a v mene súčasných trendov – efektívnosti, ekonomizácie, udržateľnosti, vedeckého alebo technologického pokroku, ktoré sa často dostávajú do rozporu aj s ľudskými právami a dokonca sa ustupuje od ochrany života, zdravia a skutočných záujmov pacienta, ktorý potrebuje pomoc.

Etické – morálne aspekty tvoria neoddeliteľnú súčasť práce zdravotníckeho personálu na všetkých úrovniach a vo všetkých medicínskych odboroch vo vzájomnej interakcii s pacientom. Vzťahy lekár – pacient a vzťahy medzi ostatnými zdravotníckymi pracovníkmi sú stále diskutované aj napriek tomu, že sa vyvíjajú už od nepamäti.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

1.1. Historický vývoj medicínskej etiky

Počiatky medicínskej etiky treba hľadať už v staroveku, kedy ľudia začali zhromažďovať a triediť poznatky o tom, ako pomôcť chorému, slabému, duševne postihnutému a starému človeku. Vzťah človeka k človeku bol veľmi závislý od jeho spoločenskej úrovne. Jav triedenia ľudí na slobodných a otrokov v staroveku dominoval. Konanie dobra, teda mravnosť považovali starí Gréci viac za citovo podmienený jav.

Sokrates (469-399 pr. Kr.) ako prvý poukázal na to, že je treba poznať seba samého a toto poznanie bude pravdivé vtedy, keď je prístupné, objektívne a logické nielen pre jedného či niekoľkých jednotlivcov, ale pre mnohých ľudí. Ten, kto pozná, čo je pravdivé a podľa toho koná, je hlásateľom dobra. Sokrates je pokladaný za otca etiky.

Jeho žiak *Platón (427-347 pr. Kr.)*, syn kráľovského lekára, bol polyhistorom. Zdravie podľa neho je vonkajšie dobro. Byť dobrým znamená dokázať tvoriť kladné hodnoty, uskutočňovať praktické cnosti. Najvyššie dobro je výsledok ľudského konania, jeho najvyšší cieľ, sebarealizácia človeka. Keďže človek je vo svojej prirodzenosti spoločenský, jeho sebarealizácia je možná len v uskutočňovaní všeobecného dobra celej spoločnosti.

K vrcholu medicínskej etiky v staroveku sa dopracoval grécky lekár z ostrova Kós *Hippokrates (460 - 377 pr. Kr.).* V jeho diele Corpus Hippocraticum sú zhrnuté dovtedajšie poznatky medicíny. Zvláštny dôraz kládol na osobnosť lekára. V svojej práci vyzdvihoval *dôstojnosť a vzájomnú dôveru medzi lekárom a pacientom***.** Tejto otázke sa s veľmi vážnym dôrazom venuje vo svojom majstrovskom diele, ktorého znenie ostáva aktuálne aj dnes v podobe Hippokratovej prísahy. O liečení sa v nej Hippokrates zmieňuje v troch rovinách: dietetickej, farmakologickej a chirurgickej. Všetky jeho odporúčania, ktoré uviedol v prísahe ohľadne liečby, boli veľmi vzdialené bežným praktikám vtedajšieho Grécka. V znení tejto prísahy[x] sa odzrkadľovali názory malej, izolovanej skupiny, presadzujúcej prísnejšiu morálku pre lekárov, než boli tie, ktoré formuloval Platón. Prispôsobená súčasnej dobe je známa pod názvom *„Ženevská prísaha lekára“.* Stredná časť prísahy sa užíva doslovne (Munzarová 2005, s. 20-21).

Z ďalších antických národov sú pre európsku tradíciu snáď najvýznamnejší *Židia.* V ich živote náboženstvo zohrávalo podstatnú úlohu. Prikázania uvedené v Biblii (Starý

---

[x] ***Doslovné znenie Hippokratovej prísahy:*** *"Prisahám pri Apolónovi, bohovi lekárstva, pri Aeskulapovi, Hygiei a Panacei, aj pri všetkých bohoch a bohyniach, a dovolávam sa ich svedectva, že túto prísahu a tieto záväzky budem podľa svojich síl a svedomia riadne dodržiavať: Svojho učiteľa v tomto umení si budem rovnako ctiť ako vlastných rodičov a vďačne mu ponúknem všetko potrebné, ak si to vyžiada nutnosť. Jeho potomkov budem pokladať za vlastných bratov a keď sa budú chcieť vyučiť tomuto umeniu vyučím ich bez nárokov na odmenu a zaviazanosti. Umožním svojim synom aj potomkom svojho učiteľa, po osvojení si profesie a zaviazaní sa touto prísahou, aby sa zúčastňovali na mojich prednáškach, poradách a vedeckých podujatiach. Ale nikomu inému.* ***Spôsob svojho života zasvätím podľa vlastných síl a svedomiu úžitku chorým a budem ich chrániť pred krivdou a svojvoľným bezprávím.*** *Nedám sa uprosiť na podanie smrtiaceho lieku, ani to neporadím. Nijakej žene nepodám prostriedok na vyhnanie plodu. Svoj život a svoje umenie budem chrániť v čistote a posvätnosti. Sám nebudem operovať kamene, ale prenechám to tým, ktorých je to živnosťou.*
Ak vkročím do niektorého domu, tak len pre potrebu pacienta a budem sa vyhýbať svojvoľnému bezpráviu a inému ublíženiu, taktiež chúťkam po ženách a mužoch, slobodných alebo otrokoch. Ak niečo uvidím alebo počujem pri liečení aj mimo lekárskej starostlivosti a živote ľudí, čo by sa nemalo prezradiť, udržím to v tajnosti.
Ak túto prísahu dodržím a nezradím, nech mám úspechy v svojom umení a úctu u všetkých ľudí. Ak túto prísahu poruším a zneuctím, nech ma postihne pravý opak."

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

zákon) kázali ľuďom ctiť a poslúchať Boha, mať v úcte svojich rodičov, príbuzných i blížnych. V skorších dobách boli mnohí židovskí lekári najprv rabínmi a odhaduje sa, že viac ako polovica najznámejších stredovekých rabínskych učencov a spisovateľov boli súčasne aj lekármi. Aj v dnešnej dobe sú rabíni najväčší znalci morálky a ich slovo má v sporných otázkach omnoho väčšiu váhu ako slovo lekára. Na rozdiel od hippokratovského princípu, ktorý do určitej miery subjektívne hodnotí „blaho" pre chorého, židovská lekárska etika stojí na niekoľkých jasne formulovaných princípoch: posvätnosť a dôstojnosť ľudského života, vychádzajúca z toho, že človek je stvorený k obrazu Božiemu; povinnosť starať sa o svoje zdravie; nekompromisný odpor voči poverám a iracionálnym spôsobom liečenia (zaklínanie, zariekavanie), rigidný kódex hygienických a dietetických opatrení (napr. zákaz bravčového mäsa a mäsových výrobkov obsahujúcich krv zvierat); jasný kódex sexuálnej morálky atď.(Munzarová 2005, s.26-29).

Na židovskú tradíciu nadviazalo neskôr kresťanstvo. V biblickom podobenstve o milosrdnom Samaritánovi podal *Kristus* príklad milosrdného prístupu a nezištnej starostlivosti o cudzieho človeka v núdzi (konkrétne v chorobe), ktorý sa stal základným princípom kresťanstva v jeho prístupe k chorému človeku (*Lukáš 10,33* – evanjelista Lukáš bol lekárom a zaznamenal toto podobenstvo ako jediný z evanjelistov).

V neskoršom staroveku a stredoveku sa učenie o dôstojnosti človeka šírilo rýchlo a tým sa začal rozpad otroctva. Kresťanská náuka hlásala, že všetci ľudia sú deti Božie a ako také sa majú navzájom chovať voči sebe. V tomto období sa o chorých často starali ľudia žijúci v mníšskych rádoch, ktorí boli úplne odovzdaní Bohu a cirkvi.

V stredoveku vyvrcholilo učenie v teologickej etike *Tomáša Akvinského*. Podľa neho základnou normou mravnosti je ľudská prirodzenosť človeka k sebe samému aj voči iným. Prostriedkom mravného dobra je rozum. Svedomie človeka je subjektívnym kritériom pre rozlišovanie dobra a zla. Objektívnym kritériom je Božie zjavenie – absolútna norma mravnosti. Ak Boh stvoril človeka takého akým je, tak preto, aby dosiahol vytýčený cieľ v transcendentne. Boh dal človeku slobodu, ale tým ho urobil aj zodpovedným za jeho konanie. Od doby Tomáša Akvinského sa povinnosti lekárov objavujú aj v spovedných príručkách a v morálnych teologických súhrnoch, zasadených do širokého rámca katolíckej morálky (Munzarová 2005, s.32).

V novoveku je príznačné zdôrazňovanie prirodzeného poznania ako kritéria mravnosti, bez odvolávania sa na autoritu Boha. Pre medicínsku etiku je pozoruhodný *altruizmus*, ktorý obhajoval *D. Hume v 17. storočí.* Prirodzený cit človeka sleduje pocit blaha, šťastia, bolesti a zármutku i toho druhého. Teda rešpektovanie cítenia a mienky druhého je mierou mravnosti.

Liberalizmus v myslení nastolený osvietencami, viedol cez Francúzsku buržoáznu revolúciu v ďalšom vývoji k socialistickým až komunistickým cieľom. Tieto programovo sledujú dobro určitého celku - „spoločnosti", „triedy", ale do istej miery zanedbávajú hodnotu človeka ako indivídua. Podľa *Lenina* je človek najvyšším stupňom vývoja hmoty. Myslenie človeka spočíva v odraze hmoty v pohybe. Sociálne povedomie človeka neuznáva ako vrodenú vlast-

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

nosť, ale ako získanú podľa postavenia človeka v spoločnosti, v určitých podmienkach života a výchovy. V „socialistických krajinách“ získal *marxizmus-leninizmus* vedúce postavenie vo forme ideológie vládnucich komunistických strán a predpisoval centrálne čo je pravda, dobro a zlo, miera spravodlivosti, čo je sloboda, mravnosť a estetika. Táto ideológia sa musela prijímať bez odporu. Občan vedel, že sa musí podriadiť, i keď s ňou vnútorne nesúhlasil. To viedlo k morálnej degradácii spoločnosti, k apatii, k zmanipulovaniu vedomia a svedomia. Mnohé deklarované mravné hodnoty a princípy sa v praxi nedodržiavali alebo prekrúcali.

V západných európskych krajinách získal veľký vplyv *existencionalizmus* (*A. Sartre*). Zaoberal sa problémom slobody ľudského konania. Módou sa stala zvyková morálka spoločnosti, v ktorej človek žije - *“robia to tak mnohí, preto to robím tak aj ja“*. Tu je mravnou hodnotou dekadentizmus, liberatinizmus, amoralizmus, podľa ktorých človek môže a má robiť to, k čomu má sklon, na čo má chuť, pričom jedinú hranicu tvorí sloboda iného človeka.

F. Nietzsche rozvinul snáď najextrémnejšie prístup individualizmu. Považoval doterajšiu morálku za bezcennú a mala byť nahradená novou. Boj o život podporuje vývoj k vyššej dokonalosti. Všetko slabé, nedokonalé podlieha v tomto zápase silnému a zdravému. Súcit je prejavom slabosti. Kresťanská morálka patrí slabým, ktorí tvoria väčšinu ľudstva. Tieto menejcenné duše sú stvorené k podmaneniu a vytvárajú kresťanskú morálku súcitu, ktorá učí milovať blížneho, neškodiť, pomáhať a uskutočňovať rovnosť pre všetkých. Zároveň vyhlasuje, že to isté hlása i menejcenný socializmus a každá demokracia. Toto učenie doviedlo Nemecko počas II. svetovej vojny tak ďaleko, že ľudia inej rasy boli mučení, zabíjaní a niektorí nacistickí lekári (najznámejší Dr. Mengele) vykonávali eticky neprípustné, neľudské pokusy na zajatcoch a väzňoch v koncentračných táboroch. Po vojne boli títo lekári odsúdení pre zločiny proti ľudskosti. Bránili sa tým, že vykonávali len cudzie rozkazy. Ich obhajoba bola zamietnutá na základe *tzv. prirodzeného zákona*, ktorého základom je rešpektovanie individuálneho práva každého človeka na život a na jeho posvätnosť, na ochranu zdravia a života.

Tento stručný popis historického vývoja etického myslenia podľa L. Šoltésa mal slúžiť prezentácii rozmanitosti pohľadov na to, aby človek konal dobro. Ľudské konanie je vedomé a slobodné. Človek je za svoje konanie zodpovedný. Na vedomé konanie je človek pripravený antropologicky – slobodou vôle, schopnosťou poznávania a úrovňou svedomia. Vrcholom prirodzeného mravného konania je plnenie pravidiel, zákonov, deklarácií, dohovorov a morálnych noriem ľudskej spoločnosti.

1. 2. Modely a princípy medicínskej etiky

Základy lekárskej etiky, vychádzajú z hippokratovskej tradície a v priebehu času boli uvedené do súladu s tradíciami monoteistických náboženstiev (predovšetkým s tradíciou

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

židovsko-kresťanskou). Modely medicínskej etiky odhaľujú podstatu medicínskej etiky, ktoré sú známe podľa štyroch historických modelov (Kovaľová 2004, s. 28 - 30): model Hippokrata, model Paracelsa, deontologický model, a model súčasnej medicínskej etiky.

1.2.1.Model Hippokrata a princíp „neškodnosť“ (non- malificencia)

S menom Hippokrata ako „otca“ medicíny sa spája vznik profesijnej medicínskej etiky. Prvou historickou formou medicínskej etiky boli morálne normy a princípy, vyjadrené už v spomínanej Hippokratovej prísahe, ktoré zosobňovali hlavné povinnosti lekára voči chorému a voči svojim kolegom. Praktický vzťah lekára k chorému a k zdravému človeku, od začiatku orientovaný na starostlivosť, pomoc, podporu, je bezpochyby hlavnou črtou profesijnej medicínskej etiky. Normy a princípy konania lekára, ktoré Hippokrates stanovil, nie sú len obyčajným odrazom špecifických vzťahov v konkrétno-historickej epoche. Sú naplnené nadčasovým obsahom a fungujú aj dnes, aj keď sa nepatrne zmenili, najčastejšie v nejakom etickom kódexe. Medzi stavovské mravné normy obsiahnuté v tejto Prísahe patria: *vždy pomáhať trpiacim, chrániť osobné aj rodinné tajomstvo, s ktorým sa chorý zverí lekárovi, nezneužívať preukázanú dôveru k „nízkym cieľom“, nezahanbiť česť stavu, do ktorého lekár vstúpil, byť svedomitý, skromný, rozvážny, čistotný, rozhodný, stále dobrej mysle atď.*. Dominantným morálnym princípom etiky Hippokrata je princíp „neškodiť“, ktorý zosobňuje občianske krédo lekárskeho spoločenstva, základnú profesijnú garanciu, ktorá sa môže skúmať ako podmienka jeho uznania celou spoločnosťou a každým človekom, ktorý zverí lekárovi svoj život. (Kovaľová 2004, s. 28).

Hippokratove myšlienky, zásady vzťahu lekára k pacientovi, založené na úcte k životu a láske k človeku, chápanie medicíny ako povolania, si zachovávajú trvalú platnosť.

1.2.2.Model Paracelsa a princíp „prospešnosť“ (beneficencia)

Ďalšou historickou podobou medicínskej etiky sa stal tzv. model Paracelsa, ktorý sa sformoval v stredoveku. V Paracelsovi nevidíme len zakladateľa „výroby“ liekov na báze chémie, ale aj tvorcu empiricko-psychického liečenia. Model Paracelsa je medicínska etika, v ktorej sa morálny vzťah k pacientovi chápe ako „stratégia terapeutického konania lekára“. Na rozdiel od predchádzajúceho modelu, v ktorom sa konanie lekára zameriava na získanie „sociálnej dôvery pacienta“, *u Paracelsa sa konanie lekára orientuje na pochopenie emocionálno-psychických špecifík osobnosti, „uznanie hĺbky jej duševno-duchovných kontaktov s lekárom a následne ich premietnutie do liečebného procesu.“* (Kovaľová 2004, s. 28)

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Tento model odzrkadľuje určitú formu paternalizmu ako typ vzájomnej spätosti lekára a pacienta. Medicínska kultúra používa latinské slovo „páter“ – otec, ktoré šírilo kresťanstvo (kňaz, Boh) ako „vzor“ pre vzťah lekár – pacient. Zmysel slova „otec“ v paternalizme zdôrazňuje, že vzorom pre vzťah lekár - pacient nie sú len pokrvno-príbuzenské vzťahy, charakteristické pozitívnymi psycho-emocionálnymi putami a sociálno-morálna zodpovednosť, ale aj „liečivosť“, „božskosť“, samotného kontaktu lekára a chorého. Tzv. „liečivosť“ a „božskosť“ je daná konaním dobra lekára, snahou byť pacientovi prospešný, starať sa o dobro pacienta, tj. vyliečiť ho, zachrániť mu život a pod.. Je zrejmé, že hlavným morálnym princípom, ktorý sa sformoval v tomto modeli, je princíp „byť prospešný“ (prospešnosť). Liečenie je organizovaná realizácia dobra, ktoré prináša vyliečenie z choroby a oddialenie smrti. (Michajlova, Bartko 1995, s. 34)

1.2.3. Deontologický model a princíp „plniť povinnosť“

Výraz *deontológia* (z gr. to deon – povinnosť), vyjadruje v medicíne morálnu bezúhonnosť v zmysle konania lekára v zhode s určitými etickými normatívami a tvorí dôležitú súčasť medicínskej etiky. V tomto zmysle princíp *„plniť (splniť) si povinnosť“*, tvorí jej deontologickú úroveň alebo deontologický model. Následne deontologický model etiky je komplexom nutných (potrebných, záväzných) pravidiel správania a konania, ktoré sú súčasťou konkrétnych oblastí medicínskej praxe (napr. chirurgická deontológia a pod.). *V Deontologickom kódexe Slovenskej lekárskej komory* sa okrem všeobecných povinností lekárov v časti II. Povinnosti lekára voči chorým, zdôrazňujú tieto povinnosti:

- Lekár ručí chorému vo svojej zdravotnej starostlivosti za zodpovedné, svedomité a starostlivé plnenie profesionálnych povinnosť a za to, že vždy včas a dôsledne zistí všetky náležité diagnostické a liečebné opatrenia, ktoré stav chorého vyžaduje.
- Lekár sa k chorému správa korektne, s pochopením, trpezlivo a nezníži sa k hrubému alebo nemravnému jednaniu.
- Lekár rešpektuje všetky pacientove občianske práva, vrátane zodpovednosti za vlastné zdravie.
- Lekár je povinný zodpovedne, zrozumiteľne a primerane informovať chorého alebo jeho zákonného zástupcu o povahe ochorenia, o zamýšľaných diagnostických a liečebných úkonoch a o ďalších dôležitých okolnostiach.
- Lekár smie odmietnuť starostlivosť o chorého (s výnimkou prípadov bezprostredne ohrozujúcich život alebo vážne ohrozujúcich zdravie chorého), iba ak by sa neúmerne zvýšilo jeho pracovné zaťaženie alebo z titulu svojej neprislušnej odbornosti a ďalej v prípadoch, ak je ohrozený jeho vlastný život alebo zdravie.
- Lekár vo vzťahu k chorému nesmie zneužívať jeho dôveru a závislosť akýmkoľvek spôsobom, najmä tým, že by si vynucoval akýkoľvek úplatok.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Charakter týchto noriem je dostatočne dôrazný. Je zrejmé, že zanedbanie a porušenie môže mať za následok konkrétne disciplinárne a právne postihy (pre lekárov). Princíp „plniť si povinnosť“ je hlavným princípom v deontologickom modeli, zaväzuje k plneniu istých požiadaviek. Nesprávne alebo nevhodné konanie je také, ktoré protirečí požiadavkám, ktoré lekár musí plniť ako člen lekárskeho stavu, spoločnosti a v zhode s vlastnou vôľou a rozumom. Idea povinnosti je určujúcim, a dostatočným základom konania lekára. Ak je človek schopný konať na základe povinnosti, môže vykonávať svoju profesiu.

1.2.4. Bioetika a princíp „úcty k právam a dôstojnosti“

Na rozdiel od medicínskej etiky na úrovni deontologického modelu, *v súčasnej bioetike sa podstatným stáva riešenie nejakej nešpecifickej, hraničnej situácie*, napríklad riešenie konfliktu práv: právo plodu na život a právo ženy na interrupciu, alebo právo smrteľne chorého na dôstojnú smrť, ktorý vstupuje do konfliktu s právom lekára plniť si profesionálnu povinnosť „neškodiť“ zároveň so všeľudskou normou „nezabiješ“.

V súčasnosti už nehovoríme len o pomoci pre chorého, ale aj o možnostiach riadiť procesy počatia a umierania, ktoré však môžu mať problematické fyzické a metafyzické (mravné) dôsledky pre celú ľudskú populáciu. Napríklad spojenie reprodukčnej medicíny a génových technológií priviedlo ku vzniku metódy preimplantčnej diagnostiky, k zrodu idey umelej výroby orgánov a k terapeutickým zásahom do štruktúry organizmov s cieľom zmeniť ich. Práve v tejto oblasti sa stretávame s otázkami, ktorých morálna váha omnoho prevyšuje tie, ktoré sa zvyčajne stávajú predmetom politických diskusií. O čo tu ide? Preimplantačná diagnostika umožňuje napr. podrobiť embryá v osembunkovom vývojovom štádiu genetickej kontrole. Uvedená metóda umožňuje rodičom vylúčiť prípadné riziko postihnutia plodu dedičnými chorobami. Pri potvrdení rizika, embryo „v skúmavke“ (in vitro) sa neimplantuje do maternice ženy, čo znamená že neskôr nebude musieť podstúpiť interrupciu. Výskum kmeňových buniek, (bunky, z ktorých sa formujú všetky bunky tkanív organizmu) je tiež orientovaný na medicínsku perspektívu starostlivosti o zdravie, napr. ide o vypestovanie buniek z embryonálnych kmeňových buniek, z ktorých by sa následne vypestovali rôzne potrebné orgány a tkanivá potrebné pre transplantačné účely (Kovaľová 2004, s.30).

Z tohto dôvodu podľa J. Habermasa v súčasnej dobe nie sú zriedkavé tlaky na zákony o ochrane embryí, ktoré majú za cieľ pozmeniť, ich *„v prospech priority výskumnej slobody pred ochranou života embryí“*, pričom naráža na súčasnú situáciu v Nemecku, kde stále častejšie v tejto súvislosti zaznievajú hlasy, ktoré stavajú proti sebe právo na kvalitu života a právo na jeho nedotknuteľnosť, resp. ide o konfrontáciu úžitku (osohu, užitočnosti) v duchu utilitaristického znenia: „čo najväčšie dobro pre čo najväčší počet ľudí“ a princípu

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

rešpektovania ľudskej dôstojnosti a nedotknuteľnosti ľudského života (Habermas 2003, 23-24).

Princíp dôstojnosti človeka je kritériom pri väčšine etických rozhodovaní. Týka sa napr. ochrany vznikajúceho človeka – problémy, ktoré súvisia s umelých prerušením tehotenstva, ale aj jeho ukončenia – problémy eutanázie. Je taktiež dôležitým východiskom pri etickom posudzovaní takých zásahov, ako je náhradné materstvo („umelé tehotenstvo"), nové reprodukčné technológie (oplodnenie in vitro a i. metódy), génové technológie, atď.. Zdá sa, že tento princíp je najvšeobecnejším princípom bioetiky a je implicitne zahrnutý a predpokladaný v niektorých ďalších bioetických princípoch. Na základe uvedeného, je možné súhlasiť s M. Nemčekovou, podľa ktorej dôstojný prístup k človeku znamená (Nemčeková 2000):

a) prejavovať úctu k hodnote ľudskej bytosti, jej osobnosti a individualite, vrátane jej ochrany,
b) rešpektovať slobodu, ktorá je špecifickým znakom ľudského bytia, konštruktívnym prvkom ľudskej existencie, ide o slobodu rozhodovať o sebe priamo alebo sprostredkovane, na základe vôle nezávislej na donútení,
c) spravodlivosť (sociálnu, individuálnu), tzn. nežiadať ani nedostávať viac z hľadiska osobnej výhody, čo nevylučuje kompenzácie nevýhody: ide o rozdeľovanie hodnôt na základe rovnosti nie ako rovnakosti (potrieb, zásluh), ale ako rovnocennosti (v možnostiach prístupu bez znevýhodňovania),
d) rovnoprávnosť (opak diskriminácie), ktorú možno chápať ako aj spravodlivosť z hľadiska realizácie a ochrany práv a povinností,
e) vytvárať možnosti na uspokojovanie potrieb a záujmov ľudí.

V odbornej literatúre sa, okrem týchto modelov a z nich vyplývajúcich princípov, stretávame aj s ďalšími *fundamentálnymi princípmi medicínskej etiky: princíp autonómie, princíp spravodlivosti, princíp zodpovednosti, princíp bezpečnosti (preventívnej opatrnosti) a princíp transparentnosti.*

1.2.5. Princíp autonómie

Princíp autonómie sa v posledných rokoch stáva jedným z najpreferovanejších a najdôležitejších. Základom novej kvality vzťahov medzi zdravotníkmi a pacientmi, popri uplatňovaní vyššie spomínaných princípov, sa stávajú zásady úcty k autonómnej osobnosti pacienta a k jeho ľudskej dôstojnosti, k spôsobilosti rozhodovať o sebe. Pojem autonómia je v etike jedným zo základných, pretože len autonómna osobnosť môže slobodne konať (na

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

princípe slobodnej voľby), len vtedy totiž možno hovoriť o zodpovednosti a o možnosti uplatňovať akékoľvek etické kategórie (Nemčeková 2000).

Tento princíp rešpektuje autonómiu ako stav nezávislého, samostatného jednania, bez vonkajšieho ovplyvňovania (*autos* – sám, *nomos* – zákon). Každý človek je najlepším sudcom svojich vlastných zámerov a záujmov. Je to forma slobodnej aktivity, v ktorej jednotlivec určuje spôsob svojho jednania v súlade so svojimi plánmi podľa vlastného výberu, priania, hodnôt a ideálov. Autonómia predpokladá schopnosť zvážiť a rozlíšiť jednotlivé alternatívy a schopnosť uskutočniť vlastný plán, ktorý si človek predsavzal. Vyzdvihovanie autonómie odzrkadľuje individualizmus, podporuje tvorivú schopnosť a odporuje konformite. V kontexte lekárskej etiky sa týka predovšetkým práva nemocného na sebaurčenie, deklarované informovaným súhlasom o každom konaní zo strany zdravotníckeho personálu jeho osobe. (Munzarová 2005).

1.2.6. Princíp spravodlivosti

Tento princíp má súvislosť predovšetkým s rozdeľovaním prostriedkov, dobra a aj zaťaženia služieb. Existujú dve hlavné formy uplatňovania tohto princípu: buď pomocou porovnávania potrieb jednotlivcov alebo skupín ľudí v prípade obmedzených zdrojov, alebo na základe určitého kľúča bez porovnávania. Problém, ktorý vzniká pri rozdeľovaní určitého ohraničeného zdroja, je spravodlivo určiť tú jeho časť, ktorá ľuďom buď patrí, ak sú v ňom zainteresovaní. Pri riešení tohto problému je potrebné používať, tzv. kritéria spravodlivosti. Známe je kritérium spravodlivosti, ktoré siaha až k Aristotelovi a možno ho sformulovať nasledovne: *„s rovnakými sa má zaobchádzať rovnako“*. Toto kritérium sa nazýva „elementárne“ alebo „minimálne“. V reálnom živote, v reálnych situáciách je však nutné využívať aj ďalšie kritéria, čo je však často problematické. Pojem sociálnej spravodlivosti, ktorý bežne používajú prakticky všetci ľudia, sa na prvý pohľad zdá byť samozrejmým. Tzv. kritérií spravodlivosti je však väčšie množstvo. Pre rôznych ľudí sú spravodlivé rôzne veci - dochádza tu k odlišnému chápaniu spravodlivosti, čo býva zdrojom častých konfliktov. Z veľkého množstva kritérií spomenieme niektoré (Kovaľová 2004):

- *kritérium rovnosti* – je najjednoduchším a možno ho vyjadriť, tak, že „každý musí dostať rovnako“. Problém môže nastať vtedy, ak nie každý potrebuje ten istý rozdeľovaný zdroj, napr. životne dôležitý liek nepotrebuje každý.
- *kritérium potreby* – je opačným prípadom predchádzajúceho kritéria. Zdroj, ktorý bude rozdelený podľa potreby nemusí byť pre každého rovnako podstatný. Pre jedného môže byť napr. len vrtochom pre iného nevyhnutnosťou.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- *kritérium uspokojovania rozumných potrieb* - uspokojenie sa týka nie všetkých našich potrieb, ale len tých „rozumných“. Kto však a na akom základe bude definovať rozumné potreby.
- *kritérium podľa zásluh* – vyplýva z idey, že podiel každého sa určuje jeho zásluhami, čo zase prináša problém „podľa akého kritéria určiť hodnotu týchto zásluh?“

Princíp spravodlivosti (ako aj všetky analyzované princípy) nie je absolútny, ale relatívny pôsobí ako *prima facie princíp*, (lat. „hneď na prvý pohľad“). Napríklad, ak sa v situácii transplantácie orgánu od darcu ukáže, že človek, ktorý zaberá v poradovníku čakateľov takmer posledné miesto, ale nachádza sa vo veľmi kritickom stave, môžeme sa riadiť povinnosťami vyplývajúcimi z princípu spravodlivosti a princípu neškodnosti; jeho uprednostnenie možno zdôvodniť princípom spravodlivosti, hlavne podľa kritéria potreby.

1.2.7. Princíp zodpovednosť

H. Jonas považuje zodpovednosť za najzákladnejší princíp ľudského bytia. Interpretuje ho ako schopnosť prijímať povinnosť a samotnou podstatou človeka je zachovať podmienky ľudskej existencie a jej podstaty. Priestor pre obhajobu týchto imperatívov si vytvára kritikou tradičnej etiky, ktorá je podľa neho charakteristická tým, že „tradičná“ etika bola vždy antropocentrická, jednostranná a perspektíva týkajúca sa dôsledkov príslušného konania sa obmedzovala len na bezprostredné a časovo blízke následky. Zodpovednosť človeka sa týkala len toho, čo teraz a tu vykonal. „Nová“ etika zodpovednosti vzniká v nových podmienkach životnej situácie človeka, kedy v období modernej vedy a techniky dochádza nielen k regresívnej zmene kvality bytia človeka, ale aj ohrozenia samotného bytia budúcich generácií. Etika vhodná pre súčasnú civilizáciu by sa teda mala opierať o princíp zodpovednosti, ktorý bude mať preventívny charakter, tj. obracia sa smerom do budúcnosti. H. Jonas zdôrazňuje, že človek sa pokúša manipulovať so svojou smrteľnosťou, vďaka pokrokom v bunkovej biológii sa mu naskytla možnosť ju aj neobmedzene predĺžiť. Imperatív, primeraný novému typu ľudského konania a obrátený k novému typu konajúceho subjektu, by znel asi takto: *„Konaj tak, aby účinky tvojho konania boli zlučiteľné s trvaním skutočne ľudského života na Zemi.“* (Jonas 1997, s.34-35). Tento princíp sa teda musí presadzovať predovšetkým v oblasti génových manipulácií v medicíne, v klonovaní, genetickej diagnostike, ale aj v otázke informácií a súhlasu s darovaním orgánov a tkanív, a tiež zákazu obchodovania s nimi.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

1.2.8. Princíp bezpečnosti (preventívnej) opatrnosti

Tento princíp sa týka geneticky modifikovaných potravín (skrátene GMO), ktorého význam vzrástol v 90.-tych rokoch 20. storočia a začína sa považovať za jeden z najdôležitejších princípov súčasnej bioetiky. Každá geneticky modifikovaná rastlina, alebo mikroorganizmus predstavuje novú potravinu, nakoľko ide o nový druh čo do zloženia aminokyselín a bielkovín, ktoré človek doteraz neprijímal. Táto modifikácia má svoje mnohé pozitíva (napr. väčší vzrast plodov, odolnosť voči škodcom alebo plesniam, atď), avšak prináša so sebou mnoho rizík a obáv, predovšetkým:

- nevieme predvídať, aká bude odpoveď človeka na príjem takýchto „cudzorodých" bielkovín a na zvýšenie alergizácie detí (pretože ide o určitú imunologickú záťaž organizmu, nakoľko platí, že antigény sú bielkovinovej povahy),
- nie sú známe účinky na organizmus gravidných žien a na detský organizmus,
- zatiaľ vôbec nevieme, čo prinesie technológia GMO v budúcnosti.

Z takýchto dôvodov sa predovšetkým v európskej bioetike presadzuje princíp bezpečnosti, ktorý je takmer totožný s princípom opatrnosti (European Group on Ethics in Science and New Technologies, 2001, s.13).

Z hľadiska informovanosti, ochrany a bezpečnosti zdravia spotrebiteľov potravinových produktov prijala Európska komisia v roku 1997 Nariadenia EC 258/97 a 1813/97, pretože s praktickým uplatňovaním boli isté problémy. Európska komisia súhlasila s nasledovným výkladom (European Group on Ethics in Science and New Technologies, 2001, s.18):

- Výrobky, ktoré neobsahujú GMO, sa môžu uvádzať do obehu bez označenia. Možno aj nepovinne označiť, že výrobok nie je GMO pôvodu, pokiaľ túto skutočnosť potvrdzuje certifikát.
- Výrobky, ktoré sú GMO pôvodu, musia byť povinne označené (napr. výrobok obsahuje GMO).
- V prípadoch, keď použitie GMO pôvodu nemôže byť vylúčené a neexistuje možnosť dôkazu prítomnosti takéhoto GMO, musí byť výrobok označený „môže obsahovať GMO".

1.2.9.Princíp „transparentnosť"

Princíp transparentnosti zabezpečuje jasnú a zrozumiteľnú interakciu medzi vedou a spoločnosťou, bez akýchkoľvek špekulácií, nejasností a podvodov European Group on Et-

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

hics in Science and New Technologies, 2001, s.14)., čo znamená podriadiť genetický výskum pod prísnu spoločenskú kontrolu a tak zároveň zabezpečiť jeho maximálnu prehľadnosť.

2. Deklarácie a dohovory

Jednotlivé štáty, v snahe predísť experimentom, ktoré boli vykonané na ľuďoch počas II. Svetovej vojny, sa rozhodli chrániť ľudskú dôstojnosť pred opakovaním sa vojnových katastrof. Po hrôzach, ktorých sa dopustil svet v tomto povojnovom období minulého storočia sa „rozbehla" kodifikácia medicínskych princípov na medzinárodnej úrovni vo forme dohovorov, kódexov, deklarácií a zmlúv.

V roku 1947 Norimberský tribunál počas prípravy procesu s nacistickými vojnovými zločincami – lekármi, vypracoval, tzv. *Norimberský kódex*, ktorého zmyslom je zabrániť medicínskym pokusom na ľuďoch v takej podobe ako boli uskutočňované počas vojny v koncentračných táboroch. Jeho znenie hovorí o ochrane ľudského života, o možných medicínskych experimentoch len s dobrovoľným súhlasom pokusnej osoby a bez rizika následkov na zdraví alebo živote pokusnej osoby. Nakoľko sa stal základným kameňom pre formuláciu ďalších dohovorov a deklarácií, uvádzame aj jeho znenie vo všetkých desiatich bodoch:

1. Základnou podmienkou prevedenia experimentu je dobrovoľný súhlas pokusnej osoby.
2. Pokus by mal priniesť plodné výsledky, ktoré slúžia dobru spoločnosti a ktorý sa nedá dosiahnuť inými metódami a spôsobmi štúdia. Pokus by mal mať jasný vytýčený cieľ a zmysel.
3. Predpokladané výsledky pokusu by mali dostatočne zdôvodniť jeho uskutočnenie. Preto je treba pokus plánovať a vychádzať z výsledkov pokusov na zvieratách a zo znalosti prirodzeného vývoja nemoci alebo ostatných študovaných problémov.
4. Pri pokuse je treba dbať o to, aby sme sa vyhýbali i zbytočnému fyzickému a duševnému utrpeniu alebo poškodeniu.
5. Je potrebné upustiť od pokusov, o ktorých sa môžeme vopred domnievať, že spôsobia smrť alebo poškodenie s trvalými následkami. Výnimkou môžu byť snáď len také pokusy, pri ktorých experimentujúci lekári slúžia zároveň aj ako pokusné osoby.
6. Veľkosť podstúpeného nebezpečenstva by nikdy nemala presiahnuť stupeň daný humanitárnou dôležitosťou riešeného problému.
7. Je potrebné učiniť potrebné opatrenia a zabezpečiť náležité podmienky na ochranu pokusnej osoby proti čo i najmenšej možnosti ublíženia na tele, trvalého poškodenia alebo smrti.
8. Je potrebné, aby pokus riadili len vedecky kvalifikované osoby. Vo všetkých štádiách pokusu musia osoby, ktoré ho riadia alebo prevádzajú, pracovať na vysokej vedeckej úrovni a starostlivo.
9. Je potrebné, aby v priebehu pokusu mala pokusná osoba možnosť žiadať o ukončenie pokusu, pokiaľ dosiahla takého duševného alebo fyzického štádia, ktoré podľa jej názoru nedovoľuje pokračovať v pokuse.
10. Vedecký pracovník musí byť pripravený ukončiť pokus v ktorejkoľvek fáze, pokiaľ aj napriek vynaloženej snahe, najvyššej zručnosti a po dôkladnom zvážení má dôvod sa domnievať, že by pokračovanie v pokuse viedlo k ublíženiu na tele, k trvalému poškodeniu alebo k smrti pokusnej osoby.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Ďalším veľmi významným dokumentom, ktorý vychádzal z negatívnych skúseností zaobchádzania s človekom z II. Svetovej vojny bola *Všeobecná deklarácia ľudských práv (UDHR).* Ide o vyhlásenie, ktoré bolo prijaté Valným zhromaždením Organizácie Spojených národov (dňa 10. decembra 1948). Deklarácia sa stala prvým globálnym vyjadrením práva pre všetky ľudské bytosti. Pozostáva z 30 článkov, ktoré boli rozpracované v ďalších medzinárodných zmluvách, v ústavách a v zákonoch štátov. Všeobecná deklarácia ľudských práv stanovuje, že každý má právo žiť v slobode a osobnej bezpečnosti. Uznanie prirodzenej dôstojnosti, rovnakých a nezrušiteľných práv všetkých ľudí je základom slobody, spravodlivosti a mieru vo svete. Termín prirodzená dôstojnosť znamená, že dôstojnosť človeka je nezvratne spätá s existenciou každej ľudskej bytosti. Pojem *nezrušiteľne* potvrdzuje, že tieto nesmú byť človeku odňaté nikým, ani osobou samou. Deklarácia je konštatovaním, že nie je možné budovať slobodný, spravodlivý a mierový svet bez toho, aby sa uznala dôstojnosť každej ľudskej bytosti. Tieto zásady vyjadrujú podstatu humanistickej etiky, ktorá vystupuje vždy v záujme konkrétneho indivídua, jeho pozitívneho dobra, bez ohľadu na kvalitu života, či jeho užitočnosť pre spoločnosť (Šoltés 1994).

Taktiež v roku 1948 bola v Ženeve, Svetovou lekárskou asociáciou (World Medical Association) prijatá novodobá prísaha lekárov (odvodená od Hippokratovej prísahy) *Ženevská deklarácia.* Táto prísaha zaväzuje lekára rešpektovať vôľu chorého, zachovať život, neškodiť chorému a chrániť dôstojnosť človeka. Svojich kolegov lekár pokladá za bratov. Žiadne ohľady – ani náboženské, rasové, národné, stranícke či triedne neodradia lekára od plnenia jeho povinností voči chorému. Lekár to v tejto prísahe prehlasuje čestne, slávnostne a slobodne (Šoltés, 1994).

Po prijatí tzv. *Helsinskej deklarácie* v roku 1964 Svetovou lekárskou asociáciou („Smernica pre lekárov vykonávajúcich biomedicínsky výskum s účasťou ľudských subjektov“), sa začali v 70-tych rokoch minulého storočia ustanovovať ETICKÉ KOMISIE *sledujúce oblasť biomedicínskeho výskumu.* Ich úlohou je chrániť dôstojnosť a integritu človeka pred zneužitím na neprípustné experimentovanie. Helsinská deklarácia bola opätovne niekoľkokrát novelizovaná. Keďže etické komisie svojim významom zaberajú špecifické miesto v oblasti etiky v zdravotníctve podrobnejšie sa im venujeme v 3. kapitole.

V krátkosti ešte spomenieme ďalšie významné dokumenty:
Deklarácia z Oslo (r. 1970) vydaná Svetovou asociáciou lekárov ako rámcová smernica o terapeutickom ukončení tehotenstva, ktorá však nebola mnohými štátmi rešpektovaná,
Vyhlásenie Svetového zväzu psychiatrov z kongresu na Hawai v roku 1977. Hlavným cieľom je chrániť ľudí pred zneužitím psychiatrie. Obsahom, okrem iného, boli aj tieto ustanovenia: *„Každému chorému má byť ponúknutá adekvátna liečba, za ktorú je zodpovedný psychiater. Lekár má ísť v ústrety chorému a snažiť sa dohodnúť sa s ním. Ak chorý ohrozuje svoje okolie a nie je v stave poznať svoj stav, je potrebné ho hospitalizovať a dať mu nútenú liečbu. O tom rozhodne neutrálne grémium alebo súd. Psychiater sa nesmie dať zneužiť a nahovoriť človeka na nútenú liečbu, ak to nie je potrebné z dôvodov narušenia zdravotného stavu“* (Šoltés 1994,

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

s.18). Mlčanlivosť lekára platí aj v prípade psychicky chorého pacienta. Tieto opatrenia boli vydané preto, lebo v niektorých krajinách bola psychiatria politicky zneužívaná.

Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) vydala nasledovné stanoviská:

- Stanovisko k zneužívaniu psychotropných liekov v rokoch 1975 a 1983,
- Stanovisko k zneužívaniu drog a vyzval všetky národy sveta k boju proti toxikománii,
- Smernice pre biomedicínsky výskum, ktorého sa zúčastňujú ľudské subjekty v roku 1982, ktoré boli podstatne novelizované boli v roku 1992.

OSN v roku 1971 vydala *Deklaráciu o všeobecných a osobitných právach mentálne postihnutých osôb.*

Svetová asociácia lekárov vypracovala a odsúhlasila v Sydney v roku 1968 a v Benátkach v roku 1983 *Deklaráciu o konštatovaní smrti,* ak je záujem o orgány na transplantáciu. Smrť pri tom musia overiť dvaja lekári.

2.1. Základné práva nemocných

Ide o rozšírenie ľudských práv aj do oblasti medicíny. Ich prvá formulácia sa objavuje v pôvodnej *Lisabonskej deklarácii o právach pacientov* z roku 1981 je zakotvených len šesť základných práv, ktoré boli implementované v jednotlivých štátoch do zákonov o zdravotnej starostlivosti pacientov:

1. Pacient má právo na slobodnú voľbu lekára.
2. Pacient má právo byť ošetrovaný lekárom, ktorý je slobodný v uskutočňovaní klinických a etických rozhodnutí, bez akéhokoľvek vonkajšieho zásahu.
3. Pacient má právo prijať alebo odmietnuť liečbu po tom, ako bol adekvátnym spôsobom informovaný.
4. Pacient má právo očakávať, že jeho lekár bude rešpektovať dôverný charakter všetkých jeho lekárskych a osobných podrobných údajov.
5. Pacient má právo zomrieť v dôstojnosti.
6. Pacient má právo prijať alebo odmietnuť duchovnú a morálnu útechu, vrátane pomoci duchovného príslušného vierovyznania.

V týchto jednotlivých bodoch sú potvrdené najzákladnejšie princípy, na ktorých musí stáť celá zdravotnícka etika: rešpekt k dôstojnosti jednotlivca a k jeho právam, ošetrovanie všetkých jeho dimenzií a absolútna samozrejmosť, že zdravotnícky pracovník, vždy musí stáť na strane nemocného. K právam nemocného patrí aj možnosť odmietnuť navrhovanú liečbu – veď len pacient sám je zdrojom práva liečiť ho. M. Munzarová upozorňuje predovšetkým na nutnosť rešpektovania tohto priania u umierajúcich, a to aj preto, že podávanie už zbytočnej a zaťažujúcej liečby, ktorá vedie len k predĺženému umieraniu, podporuje hnutie pre eutanáziu.

V niektorých krajinách je uzákonené i právo človeka naplánovať vopred postupy, ktoré by si v stave umierania, dlhého a nezvratného bezvedomia, ťažkého poškodenia mozgu a v podobných situáciách prial alebo neprial. Cieľom je zohľadnenie autonómneho rozhod-

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

nutia, ktoré nebude mať možnosť neskôr vyjadriť. Tieto postupy sa objavili prvýkrát v USA už v roku 1991 a vypracované boli aj praktické rady a formuláre pre tých, ktorí sa takto chcú rozhodnúť vopred alebo pre ich zástupcov (Medical Ethics Advisor 1991).

Parlamentné zhromaždenie Rady Európy v roku 1999 vydáva podobné odporučenie a vyzýva všetky členské štáty, aby ochraňovali základné práva, odvodené z dôstojnosti smrteľne chorých alebo umierajúcich osôb, ktoré sú dnes ohrozené mnohými faktormi (Munzarová, 2005) napr.:

- malou dostupnosťou paliatívnej liečby a kontrolou bolesti;
- častým zanedbávaním starostlivosti o telesné utrpenie a nedostatočným záujmom na psychologické, sociálne a duchovné potreby;
- umelým predlžovaním procesu umierania, ktoré vyplýva buď z neprimeraného požívania liečebných prostriedkov, alebo pokračovaním v liečbe bez pacientovho súhlasu;
- nedostatočným ďalším vzdelávaním a malou psychologickou podporou ošetrujúceho personálu činného v paliatívnej starostlivosti;
- nedostatočnou starostlivosťou a podporou venovanou rodinným príslušníkom a priateľom smrteľne chorej alebo umierajúcej osoby, čím by sa mohlo prispieť k zmierneniu ľudského utrpenia v jeho rôznych dimenziách a pod..

Hlavným dôvodom je úzkosť ľudí, pokiaľ ide o nadmerné, neefektívne a predlžované liečebné intervencie v konečnom štádiu choroby v situácii nezvratnej fyzickej alebo mentálne degradácie.

2.2. Etické kódexy

Podľa vzoru západných krajín sa v súčasnosti u nás stávajú veľmi významnými etické kódexy samotných zdravotníckych zariadení. Ide o veľmi podrobne prepracované dokumenty záväzné pre všetkých zdravotníckych zamestnancov nemocnice. „Etické kódexy sú jedným z mechanizmov, ktorý pomáha vytvoriť a udržať vyšší morálny štandard správania“ (Hrehová, Cehlár 2007, s.71).

Pracoviská v nemocnici majú zvyčajne vypracovaný svoj Etický kódex zameraný na zdravotníckych aj nezdravotníckych pracovníkov. Jeho cieľom je dávať manažmentu a zamestnancom návod – nástroj, umožňujúci upevňovať kultúru správania sa odrážajúcu hodnoty uznávané v tomto zdravotníckom zariadení, definuje „nemocničnú politiku“, vzťah k rôznym participujúcim (záujmovým) skupinám, zlepšuje reputáciu nemocnice na verejnosti a k obchodným partnerom, predstavuje ochranu nemocnice pri obvinení z neetického jednania jej zamestnancov, či porušenia platných právnych predpisov, demonštruje snahu nemocnice konať v súlade s dobrými mravmi, zvyšuje lojalitu jej zamestnancov, hrdosť byť zamestnancom nemocnice a uľahčuje tak získavať vysoko kvalitných zamestnancov, napo-

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

máha priaznivej klíme, je dôležitým predpokladom účinného vedenia, napomáha vyjadreniu záujmov nemocnice, stanovuje ciele a ich plnenie, uľahčuje jednanie so zainteresovanými skupinami, napomáha dobrej a otvorenej komunikácii, zabraňuje nadriadeným, aby po podriadených požadovali nesprávne, či nekorektné jednanie a naopak, zväčšuje výkonnosť a konkurenčnú nemocnice, zlepšuje a uľahčuje komunikáciu s jej partnermi.

2.3. Etické požiadavky na lekárske povolanie

Náročnosť lekárskeho povolania predstavuje zvláštne požiadavky na osobnosť človeka, ktoré vyplývajú z jeho profesionálnej funkcie a činnosti (Hrehová 2008). Aký by teda mal lekár byť? Odpoveď na túto otázku nie je jednoduchá, vyžaduje si podrobnejšiu analýzu, a preto ju rozoberieme v niekoľkých bodoch. Požiadavky na osobnosť lekára sú základom pre jeho etický prístup k svojmu *celoživotnému poslaniu:*

A. Telesné a duševné zdravie

Telesný fond lekára musí zodpovedať funkčnému zaťaženiu. Je povinný myslieť aj na seba a starať sa o svoje zdravie. Jeho zovňajšok by mal byť primeraný lekárskemu stavu. K tomu patrí životospráva a stravovanie, obliekanie a celková hygiena.

Duševná hygiena:

- mal by byť duševne zdravý – podľa hodnotenia druhými,
- mal by sa vyhýbať konfliktným situáciám. Ak sa v nich ocitne, mal by mať určitý psychický a duchovný potenciál na ich zvládnutie, aby osobné konflikty neprenášal na pracovisko,
- lekár by mal udržiavať rovnováhu medzi jedincom a prostredím,
- mal by sa vyhýbať nadmernému požívaniu alkoholu, nefajčiť a lieky užívať len v prípade choroby a jej prevencie.

B. Odborná a osobná zdatnosť

Odborná úroveň, ktorá by sa mala dopĺňať sústavným, celoživotným štúdiom.

Prosociálnosť, ktorá sa prejavuje:

- sústredenie sa na pomoc ľuďom bez rozdielu,
- vychádzať z jeho vnútornej potreby robiť to, čo pomáha druhému,
- prejaviť súcit s tými, čo majú trvalé telesné a duševné ťažkosti,
- vedieť sa obetovať pre iných,
- nezávidieť úspech iným a vidieť lepšiu perspektívu výsledkov v dobrej tímovej práci so spolupracovníkmi na každej úrovni. Snažiť sa o zjednocovanie kolektívu a vytvárať dobrú medziľudskú klímu na pracovisku.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Empatia – schopnosť vcítiť sa do problémov iných, hlavne svojich pacientov, príbuzných a najbližších spolupracovníkov v tímovej práci.
Solidárnosť s chorými a ich príbuznými. Ide o prejav záujmu o stav chorého, o liečbu choroby a snahu pomôcť v každej situácii.
Zodpovednosť voči chorým i spoločnosti. Vykonávať svoju prácu čo najpresnejšie, najspoľahlivejšie a najlepšie ako sa dá.
Svedomie – je najvlastnejší vnútorný hodnotiaci cit mysliaceho človeka, voči tomu čo koná, konal a bude či mal konať. U lekára by vo svedomí mala byť zvlášť zakódovaná požiadavka ochrany života a zdravia človeka. Táto by mala byť pestovaná počas celého štúdia medicíny, empíriou z praxe a vôľou konať v prospech života a zdravia – teda eticky.
Sebavedomie človeka zakladá na vedomí o vlastnom „ja“. Znamená to aj vedomie o príslušnosti k rodine, k národu a u lekára k lekárskemu stavu. Sebavedomie dodáva lekárovi odvahu na vykonávanie jeho povolania a presadenie sa, na obhájenie svojej práce a myslenia. Sebavedomie musí byť založené na správnom hodnotení seba samého, ako aj na hodnotení iných. So správnym sebavedomím je spojená *ušľachtilá hrdosť, usilovnosť, iniciatíva i skromnosť*, ale nie *pýcha či namyslenosť* (ktoré vedú k neúcte k druhému a k pohŕdaniu človekom), alebo na druhej strane nesmelosť a malomyseľnosť, ktoré vyvolávajú v pacientovi nedôveru v schopnosti lekára.
Komunikatívnosť najmä s chorými a s ich príbuznými. Nadviazanie kontaktu vedie k postupnému narastaniu informovanosti o stave chorého. Súčasne rastie i jeho dôvera voči lekárovi. Komunikatívnosť znamená aj vhodný prístup k spolupracovníkom a kolegom. Sem patrí aj schopnosť nadviazať spoluprácu, nevtieravo ponúknuť alebo prijať pomoc.
Sympatia je dôležitá v práci lekára. Celkový jeho zjav, oblečenie, chovanie sa, ale i ostatné vyššie uvedené vlastnosti môžu byť rozhodujúce v uplatňovaní sa lekára.
Stavovské cnosti lekára:

bezúhonnosť	stavovská česť	mlčanlivosť	poctivosť
pravdovravnosť	usilovnosť	dochvíľnosť	ochota
nezištnosť	zhovievavosť	veľkorysosť	vľúdnosť
trpezlivosť	obetavosť.		

3. Etické komisie

V zdravotníctve, tak ako aj v iných oblastiach spoločenského života sa v priebehu vývoja spoločnosti ukázala potreba zriadenia ETICKÝCH KOMISIÍ, ktorých úloha spočíva v snahe o zabránenie neetického prístupu k pacientovi v zdravotníckom zariadení.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

3.1. Vznik, poslanie a typy etických komisií

Závažná a narastajúca frekvencia i potreba riešenia etických problémov v oblasti zdravotníckej starostlivosti a biomedicínskeho výskumu si vyžiadala v priebehu 60-tych rokov minulého storočia celosvetove postupný vznik poradných orgánov vo veciach medicínskej etiky a bioetiky na rôznych úrovniach rozhodovania.

Najčastejší medzinárodne akceptovaný názov pre tieto odborné kolektívne poradné (zriedka rozhodovacie) orgány, ktoré vznikali podľa vzoru tzv. Institutional Review Boards zavedených v roku 1974 v USA najprv pre oblasť biomedicínskeho výskumu je ETICKÁ KOMISIA (Šoltés 1994, s.85).

Hoci celosvetove i v rámci Európy panuje značná rôznorodosť čo do legislatívnej podpory, odborného zloženia, spôsobu vytvárania, náplne práce, financovania činnosti etických komisií predsa možno konštatovať, že ich existencia a spôsob činnosti svedčí o istej odbornej, organizačnej, etickej a demokratickej úrovni zdravotníckeho systému tej-ktorej krajiny.

Hlavným poslaním etických komisií vo všeobecnosti je ochrana ľudských práv a presadzovanie rešpektovania ľudskej dôstojnosti a osobnej integrity jednotlivých účastníkov zdravotníckej starostlivosti a biomedicínskeho výskumu.

Poznáme tieto typy etických komisií:

Centrálnu (národnú) etickú komisiu – zriaďovanú obvykle pri ministerstve zdravotníctva (parlamente, parlamentnom výbore, vláde, prezidentovi,....) danej krajiny. Jej úlohou je metodická koncepčná, koordinačná, konzultačná a expertízna činnosť pre potreby ministerstva, resp. ústredných štátnych orgánov (vrátane posudzovania pripravovaných zákonných noriem), zabezpečenie medzinárodnej spolupráce (informovanosť a určitá koordinácia, „harmonizácia“ legislatívy) v oblasti medicínskej etiky/bioetiky. Zaujíma zásadné stanoviská (vo forme odporúčaní a vypracováva príslušné materiály k aktuálnym medicínsko-etickým (bioetickým) problémom. Jej pôsobenie má byť skôr preventívne (predchádzať k vzniku neetického konania, správania, legislatívy). Podieľa sa na zabezpečovaní rozvoja medicínskej etiky a bioetiky ako odboru a presadzuje jej čo najširšie uplatnenie v činnosti zdravotníckeho systému.

Zastúpenie jednotlivých odborností medzi členmi centrálnej etickej komisie býva odlišné v rôznych štátoch. Spravidla medzi členmi nechýbajú lekári (zastúpenie hlavných odborov), zdravotná sestra s vyššou kvalifikáciou, vedci (výskumní pracovníci), právnici, filozofi (etici), teológovia (resp. duchovní – zastúpenie rôznych náboženstiev (podľa situácie krajiny), zástupcovia pacientov laici, resp. zástupcovia verejnosti.

Regionálnu etickú komisiu – pracuje pre konkrétne zdravotnícke zariadenia, resp. výskumné ústavy určitého regiónu, môže byť konzultačným orgánom pre miestne etické komisie daného regiónu.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Miestnu (lokálnu) etickú komisiu – pracuje pre potreby daného zdravotníckeho zariadenie, resp. výskumného ústavu. Z hľadiska vykonávanej práce ide o najdôležitejší typ etických komisií.
„Free ethics committee" (tzv. Nezávislá etická komisia) – zriadená na komerčnej báze, pracuje pre potreby biomedicínskeho (najčastejšie farmakologického) výskumu, posudzuje výskumné projekty za úplatu. (Glasa 2000, s.20-30)

3.2. Etické komisie v slovenskej republike

V zdravotníckych zariadeniach, vrátane výskumných ústavov, Slovenskej republiky sa etické komisie začali zriaďovať oficiálne na základe listu ministra zdravotníctva SR zo dňa 1. júna 1992 o zriaďovaní a činnosti etických komisií v rámci rezortu a jeho prílohy „Smernice pre zriaďovanie a činnosť etických komisií v rezorte MZ SR". Vo viacerých zariadeniach však už predtým úspešne pracovali etické komisie, ktoré vznikali spontánne v rámci obrodného demokratizačného a humanizačného procesu v zdravotníctve po novembri 1989. Vo svojej práci vychádzali z dostupných zahraničných vzorov a materiálov.

Posudzovanie etických otázok pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti v Slovenskej republike je uzákonené v § 5 Zákona o zdravotnej starostlivosti č. 576/2004 Z. z.. Z uvedeného zákona vyplýva:

Etická komisia (ek) – je nezávislá komisia zriadená na posúdenie etických otázok vznikajúcich pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti a etickú prijateľnosť projektov biomedicínskeho výskumu.

Biomedicínsky výskum - je získavanie a overovanie nových biologických, medicínskych, ošetrovateľských poznatkov a poznatkov z pôrodnej asistencie na človeku. Biomedicínsky výskum v ošetrovateľstve a v pôrodnej asistencii umožňuje aj podporovať schopnosti jednotlivcov a rodín alebo zlepšovať optimum funkcií a minimalizovať, tie ktoré sú príčinou ochorení.

Zriaďovatelia EK:
Ministerstvo zdravotníctva SR na posudzovanie etických otázok vznikajúcich pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti vrátane biomedicínskeho výskumu.
Samosprávny kraj na posudzovanie etickej prijateľnosti projektov biomedicínskeho výskumu a etických otázok vznikajúcich pri poskytovaní neštátnej ambulantnej starostlivosti.
Poskytovateľ ústavnej starostlivosti na posudzovanie etickej prijateľnosti projektov biomedicínskeho výskumu a etických otázok vznikajúcich pri poskytovaní ústavnej starostlivosti.

Členstvo v EK:
Etická komisia má najmenej piatich členov, skladá sa:

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- zo zdravotníckych pracovníkov,
- z pracovníkov iných profesií, ktorých odbornosť sa vyžaduje pre činnosť etickej komisie,
- z osôb bez odbornej spôsobilosti na výkon zdravotníckeho povolania alebo v oblasti výskumu,
- zástupca menovaný stavovskými organizáciami v zdravotníctve.
- členovia nezdravotníci alebo členovia z oblasti výskumu nesmú presiahnuť nadpolovičnú väčšinu všetkých členov komisie-

Členovia etickej komisie sú povinní oznámiť zriaďovateľovi EK skutočnosti, ktoré predstavujú, alebo by mohli predstavovať konflikt záujmov v prípade konkrétneho posudzovaného projektu, ak člen EK je v konflikte záujmov, nesmie sa zúčastniť na posudzovaní na prijímaní stanoviska EK k takémuto projektu. Ďalej sú povinní zachovávať mlčanlivosť o všetkých skutočnostiach, o ktorých sa dozvedeli pri výkone svojej funkcie, povinnosť mlčanlivosti sa nevzťahuje na prípady, ak tieto skutočnosti oznamujú so súhlasom toho, koho sa týkajú. (Glasa 2000).

Činnosť EK

Etická komisia je povinná viesť záznamy o činnosti, zápisnice z rokovaní, závery, stanoviská a odporúčania. Zriaďovateľ príslušnej EK je povinný zabezpečiť ich uchovávanie počas 20 rokov. EK vydáva svoje stanoviská v písomnej forme, v každom stanovisku je povinná uviesť odôvodnenie svojho záveru. Na prijatie stanoviska EK je potrebná 2/3-ová väčšina všetkých členov komisie. Činnosť etickej komisie upravuje štatút, ktorý vydáva zriaďovateľ príslušnej EK.

Etická komisia má zvyčajne za úlohu posúdiť etické otázky, ktoré súvisia s praktickými diagnostickými, liečebnými alebo preventívnymi postupmi medicíny, konkrétnou zdravotnou starostlivosťou u daného pacienta, alebo s plánovaným, či vykonávaným biomedicínskym výskumom a jeho etickou prijateľnosťou tak z hľadiska samotnej vedeckej kvality, ako aj – a to predovšetkým – ochrany dôstojnosti, ľudských práv a oprávnených osobných záujmov osôb, ktoré sa danému výskumu podrobujú.

Ťažisko záujmu etickej komisie sa má sústrediť na zistenie, objasnenie a navrhnutie riešenia alebo riešení konkrétneho etického konfliktu. Ide o situácie, keď stoja proti sebe odlišné, eticky viac alebo menej jasne definované stanoviská, ktorých dôsledkom v konkrétnej situácii je odlišný praktický postup u konkrétneho pacienta (vykonanie alebo odmietnutie daného medicínskeho postupu), resp. schválenie alebo odmietnutie (zákaz) daného výskumného projektu (protokolu klinického skúšania).

Etická komisia, ako skupina osôb, ktoré môžu mať odlišné, niekedy až protikladné osobné názory a postoje k danému etickému problému, môže napokon dospieť k spoločnému stanovisku – rozhodnutiu na základe nasledujúcich mechanizmov: konsenzus (súhlas), kompromis, hlasovanie (Glasa 2000).

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

4. Výskum a analýzy v oblasti zdravotníckej etiky

Oblasť etiky v zdravotníckom prostredí je vysoko špecifická a výskum v tomto zameraní je v podmienkach SR skôr výnimočný. V prípade skúmania rôznych otázok, spojených s fungovaním etických princípov, využívaním nástrojov morálky zdravotníckym personálom i ďalšie problémy, nie sú obvyklým predmetom empirického skúmania. Naproti tomu, vo svetových odborných časopisoch možno sledovať veľmi intenzívne aktivity, ktoré umožňujú odkrývať rôzne sféry tejto problematiky na základe práce s empirickým materiálom.

Tematicky sú tieto analýzy najčastejšie orientované na hodnotenie aplikácie etických princípov v rámci rozhodovacích procesov v nemocničnom (zdravotníckom) prostredí. Suhonen, Stolt, Vitanen a Leino-Kilpi vo svojej štúdii (2011) poskytujú prehľad literatúry, venovanej empirickým štúdiám z oblasti organizačnej etiky, konkrétne etiky zo zdravotníckeho prostredia. Uvádzajú svoje zistenia – prevažne od roku 1990 – a konštatujú, že v žiadnej z dostupných štúdií nezaznamenali rozsiahlejšie výskumné programy. Publikované analýzy sú teda zvyčajne lokalizované v užšie definovaných rámcoch a pojednávajú o výrazne špecifických problémoch v konkrétnom prostredí. Sústreďujú sa na aktuálne „etické výzvy“, dilemy v nemocničnej praxi, etické problémy zamestnancov, etickú klímu, alebo etické prostredie, ale tiež tzv. bioetiku (Rajput, Bekes 2002). Postrádajú však univerzálnejší koncepčný rámec, ktorý by umožňoval väčšiu mieru generalizácie výsledkov analýz a tiež konštruovanie adekvátnych teórií a prístupov. Prejavuje sa to tiež vo veľkej variete nástrojov a multiperspektívnych prístupov k výskumu.

Organizačná etika sa stáva veľmi dôležitou súčasťou manažmentu starostlivosti o pacientov v nemocničnom prostredí. Týka sa etických problémov, s ktorými sú konfrontovaní manažéri i radový personál, ale aj ďalších etických implikácií organizačného rozhodovania a praxe práce s pacientami. Podľa toho organizačná etika je spojená s problémom etickej zodpovednosti organizácie ako celku (Gibson 2007). Štúdium organizačnej etiky zahŕňa indivíduá, zahrnuté do kolaboratívneho sociálneho systému. V širšom zmysle sa organizačná etika týka rozhodovania a správania týchto indivíduí na rôznych pozíciách (pacienti, zamestnanci, zákonní zástupcovia...), ale tiež komunikácie s rôznymi komunitami, ktoré sú v ich starostlivosti, resp. iné organizácie. Podľa publikovaných výskumov je práve etická klíma (Rathert, Fleming 2008) tým termínom, od ktorého sa odvíjajú záväzky organizácie smerom k aplikácii morálnych hodnôt v medicínskom prostredí. Prvá štúdia z oblasti organizačnej etiky bola publikovaná v roku 1987 – až do roku 2000 sú však štúdie zaraďované skôr pod sféru etického rozhodovania.

Výskumy využívajú metódy, ktoré sú svojím charakterom a nástrojmi pre sledovanie cieľov výskumov a získanie nových poznatkov chápané ako najefektívnejšie. Kvalitatívne i kvantitatívne metódy sú konštruované s ohľadom na špecifiká relevantného prostredia, objekty skúmania, ako aj sféru, ktorá je predmetom výskumu. Najčastejšie sú využívané kvantivatívne metódy, spojené s aplikáciou metód dotazovania – písomného a ústneho

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

a využitie štatistických procedúr pre kvantitatívne spracovanie dát – deskriptívne, korelačné a niektoré metódy rozdielovej štatistiky. Z kvalitatívnych metód boli využívané najmä obsahové analýzy, tematické analýzy, induktívne analýzy, delfská metóda. Niektoré z publikovaných analýz možno uviesť ako príklady.

Takto možno sledovať využitie deskriptívneho dizajnu a kvalitatívneho prístupu v aplikácii hermeneutickej fenomenologickej metódy analýzy vo výskume (Danerek, Uden, Dykes 2005), ktorý je zameraný na etické problémy v mnohých situáciách na pôrodnickom oddelení a na spôsob uvažovania a rozhodovania pôrodníkov. Cieľom autorov bolo zistiť význam a zmysel života v eticky náročných situáciách pre matku i dieťa v tomto prostredí. K základným témam patrilo: postup s ohľadom na morálny význam možných rozhodnutí a riešení situácií, rozhodovanie medzi medicínskym poznaním a morálnymi významami s ohľadom na potreby a požiadavky rodičov, vedomie morálnej a medicínskej zodpovednosti pri rozhodovaní, schopnosť prijímať opatrenia, zakročiť a realizovať náročné a dôležité rozhodnutia vo vzťahu k zdraviu matky a dieťaťa a napokon chápanie daných situácií spôsobom, ktorý vedie k racionálnemu akceptovaniu správania človeka. Výsledky analýzy smerujú ku konštatovaniu potreby vzájomnej výmeny etických ideí a morálnych argumentov v záujme vytvorenia vyššieho stupňa vzájomného pochopenia medzi kolegami a medzi rôznymi odborníkmi. Podčiarkujú tiež význam a zmysel kooperácie pre vytvorenie lepších podmienok pre matky a ich deti.

Naratívne postupy využili autori štúdie (Nordam, Torjuul, Sorlie 2005), zameranej na identifikáciu situácií, v ktorých pracovníci prichádzajú do konfrontácie s eticky problémovými podmienkami. Aplikovaná bola tiež fenomenologická hermeneutická metóda. Popísané boli bariéry pre kvalitnú starostlivosť i fenomén vyhorenia.

Pracovníci v zdravotníckych zariadeniach by mali byť pripravovaní na konfrontáciu s rozhodovaním v etickom rámci cielene a preto je potrebné vytvoriť systém, ktorý my v rámci medicínskeho vzdelávania umožňoval poskytnúť zdravotníkom efektívne poznanie i vo sfére etiky. Pre tento účel sú vytvárané mnohé modely, ktoré zvyčajne nesú charakter národných špecifík, ale majú tiež spoločné črty. Jednou z nich je zjavne snaha vytvoriť schopnosť pracovníkov uvažovať kompetentne nielen z medicínskeho ale i z etického, či morálneho hľadiska a to vždy s ohľadom na mimoriadnosť vzniknutých situácií. Tsuen-Chiuan a Harasym (2010) vo svojej štúdii pojednávajú o vytvorení „modelu etického myslenia“ (model etickej logiky) a predkladajú svoj prístup k podpore vývoja morálnych hodnôt a profesionálneho správania. Cieľom ich práce je indikovať spôsob, akým môže byť tento model využitý na dynamizáciu prípravy pre morálne a etické správanie. Samotný model bol vytvorený na báze dvoch zdrojov: rôzne etické modely, popisované v literatúre a interview s odborníkmi na etiku. Analýza umožnila identifikovať päť univerzálnych kognitívnych krokov a rozdielov medzi logickým rozhodovaním a samotnými aktivitami, týkajú sa najmä priestoru medzi etikou a medicínou, kognitívnych logických procesov a postojov. Autori však konštatujú málo dôkazov o indikátoroch vhodného etického rozhodovania doktorov. Problému vzdelávania v tejto oblasti boli venované aj ďalšie štúdie (napr. Browning a kol. 2007).

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Problému „etického stresu“ bola venovaná štúdia, kde autori (Kalvermark a kol. 2004) využili prácu s fokusovými skupinami. Identifikovali situácie, charakterizované etickými dilemami a morálnym stresom, do ktorých sa bežne dostávajú pracovníci na rôznych pozíciách. Identifikované boli aj situácie, kde k etickým disharmóniám dochádzalo v súvislosti s kolíziami medzi etickými a zákonnými regulátormi.

Ďalšia analýza, kde boli použité fokusové skupiny (Hillliard, Harrison, Madden 2007) sledovala skúsenosti s etickými konfliktami v pediatrickom prostredí. Analýza dát zahŕňala modifikovanú tematickú analýzu. Väčšina problémových situácií sa týkala konfrontácií medzi pracovníkmi na rôznych pozíciách – medzi skúsenými a neskúsenými, medzi rôzne postavenými pracovníkmi v hierarchii. Venujú sa tiež potrebe tréningov v rámci učenia pracovníkov podobné situácie zvládať.

Semištrukturované interview použili vo svojej práci Farsides, Williams, Alderson (2004) v rámci multidisciplinárnych diskusných skupín. Pracovníci mali usporiadať vzťahy medzi súkromne preferovanými hodnotami a profesionálnymi hodnotami. Identifikované boli dve skupiny pracovníkov: „tolerantný človek“ a „uľahčujúci človek“. Väčšina pracovníkov sa zaradila do druhej skupiny. Pre mnohých pracovníkov práve diferencie medzi osobnými a profesionálnymi hodnotami vedú k veľkému morálnemu stresu prakticky denne. Záver je formulovaný v zmysle potreby homogenizácie osobných a profesionálnych hodnôt.

Kvantitatívne metódy použili napríklad Rajput a Bekes (2002) vo svojej štúdii, venovanej problematike bioetiky, ktorú chápu ako aplikovanie etických princípov a rozhodovania pri riešení aktuálnych, alebo anticipovaných dilem v medicíne. Ich výskum priniesol identifikáciu štyroch klastrov morálnych princípov ako kľúčových pre medicínsku etiku: 1. autonómia (výrazne najdôležitejší princíp), 2. vyvarovanie sa ohrozujúcich stavov a situácií, 3. dobročinnosť, 4. spravodlivosť. Výskum tiež umožňuje konštatovať, že tradičný vzťah medzi pacientami a opatrovateľmi vedie k mnohým etickým ochranám – dovernosť, delené rozhodovanie, rešpekt voči pacientovej autonómii. Podčiarkujú tiež, že základné etické princípy v medicíne by sa mali meniť s geografickou lokalitou, keď tieto by mali fungovať na báze vzájomnej dôvery.

Štruktúrovaný dotazník a štatistické analýzy použili aj Aitamaa a kol. (2010) . Ich výskum bol zameraný na identifikáciu etických problémov, s ktorými sa stretávajú manažéri zdravotných sestier a opatrovateľov. Podľa výsledkov sa väčšina etických problémov týka alokácie zdrojov ako aj zabezpečovania vysokej kvality starostlivosti o pacienta.

Dotazovanie je aplikované aj elektronicky (on-line), napríklad v štúdii Kesselheim, Johnson, Joffe 2010), zameranej na problém etickej konzultácie ako často využívaný nástroj riešenia konfliktov, podporu komunikácie a uľahčovanie etického stresu v medicíne. Tento výskum bol realizovaný v prostredí pediatrie, kde mu bola doposiaľ venovaná len malá pozornosť. Výsledky analýzy poukazujú na celkovo najväčší problém v tejto sfére. Týka sa nedostatočných štandardov, potrebných pre dosahovanie konsenzu.

Cieľom štúdie Swenzera a Wanga (2006) bolo testovať reliabilitu a validitu modifikovaného nástroja na meranie „etického stresu“, pôvodne vyvinutého pre opatrovateľov cho-

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

rých na respiračné choroby. V zameraní je definované skúmanie vzťahu medzi morálnym stresom, nespokojnosťou s kariérou a fluktuáciou pracovníkov. Otázky v dotazníku boli formulované v operacionalizácii troch úrovní: individuálna zodpovednosť, konanie proti záujmom pacienta, podvádzanie a klamstvo. Pri spracovaní dát bola využitá faktorová analýza, multidimenzionálna regresná analýza. Najvyšší morálny stress spôsobovali situácie, ktoré sa týkali podvádzania a klamstva.

4. Metóda

4.1. Ciele, problémy, hypotézy

Hlavný cieľ

Zistiť mieru spokojnosti pacientov resp. zákonných zástupcov s prácou zdravotníckych pracovníkov počas hospitalizácie v ústavnom zdravotníckom zariadení pre dospelých pacientov a v ústavnom zdravotníkom zariadení pre deti od 0 - 18 rokov – s ohľadom na problém etiky a morálky.

Čiastkové ciele

1. Zistiť mieru spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s osobnostnými vlastnosťami zamestnancov nemocnice.
2. Zistiť mieru spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov so správaním zamestnancov nemocnice.
3. Zistiť mieru spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s odbornosťou a profesionalitou zamestnancov nemocnice.
4. Zistiť mieru spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s ich rešpektovaním ako ľudskej bytosti zamestnancami nemocnice.
5. Zistiť mieru spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov so spôsobom komunikácie zamestnancov nemocnice.
6. Zistiť mieru spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s vedomosťami a ich využívaním pri spôsoboch liečenia, vrátane technických možností zamestnancami nemocnice.
7. Zistiť mieru spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s presvedčením, že zdravie a dobro pacienta je cieľom práce zamestnancov nemocnice.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Hlavný problém

Aká je miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s prácou zamestnancov nemocníc?

Čiastkové problémy

1. Aká je miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s osobnostnými vlastnosťami zamestnancov nemocnice?
2. Aká je miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov so správaním zamestnancov nemocnice?
3. Aká je miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s odbornosťou a profesionalitou zamestnancov nemocnice?
4. Aká je miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s rešpektovaním ich ľudskej bytosti zamestnancami nemocnice?
5. Aká je miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov so spôsobom komunikácie zamestnancov nemocnice?
6. Aká je miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s vedomosťami a ich využívaním pri spôsoboch liečenia, vrátane technických možností zamestnancami nemocnice?
7. Aká je miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s presvedčením, že zdravie a dobro pacienta je cieľom práce zamestnancov nemocnice?

Hlavná hypotéza

Predpokladáme, že miera spokojnosti s prácou zamestnancov s ohľadom na etiku a morálku zamestnancov je diferencovaná vzhľadom na status pacienta resp. zákonného zástupcu pacienta (sprevádzajúceho choré dieťa) v ústavnom zdravotníckom zariadení.

Čiastkové hypotézy

1. Predpokladáme, že miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s osobnostnými vlastnosťami je diferencovaná.
2. Predpokladáme, že miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov so spôsobmi správania sa zamestnancov je diferencovaná.
3. Predpokladáme, že miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s prácou zamestnancov na odbornej a profesionálnej úrovni je diferencovaná.
4. Predpokladáme, že miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s rešpektovaním ľudskej bytosti je diferencovaná.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

5. Predpokladáme, že miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov so spôsobom komunikácie je diferencovaná.
6. Predpokladáme, že miera spokojnosti pacientov a zákonných zástupcov s vedomostnou úrovňou je diferencovaná.
7. Predpokladáme, že miera spokojnosti je diferencovaná u pacientov a zákonných zástupcov - s tým presvedčením, že dobro a zdravie pacienta je cieľom práce každého zamestnanca.

4. 2. Výskumná metodika a štatistické spracovanie dát

Pri zbere empirických údajov bola použitá výskumná metodika vo forme METODIKY E-Z (viď Príloha). Výskumná metodika bola konštruovaná s ohľadom na určené ciele výskumu, tzn. že išlo o zistenie miery spokojnosti pacientov, resp. zákonných zástupcov s prácou zamestnancov nemocnice s ohľadom na problém profesijnej etiky a morálky na jednotlivých úrovniach. Metodika pozostáva zo súboru 59 položiek. Výskumná metodika bola štruktúrovaná do systému siedmich úrovní – *indikátorov spokojnosti s prácou zdravotníckych pracovníkov:*

1. spokojnosť s osobnostnými vlastnosťami – *OSOBNOSŤ*
2. spokojnosť so správaním personálu – *SPRÁVANIE*
3. spokojnosť s odbornosťou personálu – *ODBORNOSŤ*
4. spokojnosť s rešpektovaním ľudskej bytosti pacienta – *REŠPEKT*
5. spokojnosť s komunikáciou personálu s pacientom – *KOMUNIKÁCIA*
6. spokojnosť s vedomosťami o spôsoboch liečby a technickými poznatkami – *VEDOMOSTI*
7. spokojnosť s dosiahnutím hlavného cieľa, tj. zdravia pacienta – *ZDRAVIE*

Zostava jednotlivých indikátorov - úrovní spokojnosti s prácou zdravotníckych pracovníkov a k nim operacionalizovaných položiek vychádzala z poznatkov zhrnutých v teoretickej časti tejto práce. Pri zostavovaní jednotlivých úrovní bol kladený dôraz na dodržiavanie metód a princípov medicínskej etiky, a taktiež na osobnostné vlastnosti pri výkone zdravotníckeho povolania.

Spokojnosť účastníkov výskumu bola zároveň vyhodnocovaná aj s ohľadom na demografické charakteristiky (pohlavie, vek, vzdelanie, sféra zamestnania), za účelom získania obrazu o charaktere výskumnej vzorky.

Úlohou respondentov bolo vyjadriť mieru spokojnosti s prácou zdravotníckych pracovníkov pomocou 7-stupňovej škály: (1-rozhodne spokojný/á, 7-rozhodne nespokojný/á). Miera spokojnosti respondentov rastie smerom k najnižšiemu možnému skóre (1). Výskumom získané údaje, primárne i transformované (súhrnné priemerné skóre) boli spraco-

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

vané v programe STATISTICA 5.5 pomocou metód rozdielovej štatistiky jednorozmernej analýzy rozptylu (ONEWAY), testov reliability a metód deskriptívnej štatistiky.

Tab. 1 Cronbach`s Alpha pre jednotlivé indikátory (úrovne)

P.č.	Úrovne	Cronbach`s Alpha
1.	Osobnostné vlastnosti (9 položiek)	0,9628 %
2.	Správanie (10 položiek)	0,9758 %
3.	Odbornosť a profesionalita (9 položiek)	0,9562 %
4.	Rešpektovanie pacienta (6 položiek)	0,9630 %
5.	Komunikácia (5 položiek)	0,9613 %
6.	Poznatky, vedomosti a technické možnosti (6 položiek)	0,9590 %
7.	Cieľ práce zdravie a dobro pacienta (5 položiek)	0,9663 %

Podľa výsledkov reliability a hodnôt Cronbachovej alfy je súbor testovaných položiek vysoko konzistentný, ich použitie v ďalšom štatistickom spracovaní bude teda korektné a výsledky analýzy budú spĺňať kritérium spoľahlivosti.

4.3. Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorili náhodní respondenti, ktorí boli ochotní zúčastniť sa na výskume. Jednalo sa o pacientov a zákonných zástupcov, ktorí odpovedali na okruhy otázok uvedené v Metodike E-Z, týkajúceho sa etického prístupu zdravotníckych pracovníkov počas ich hospitalizácie v nemocnici. Jednalo sa o 170 respondentov, ktorí tvorili dve základné skupiny:

- 85 opýtaných boli dospelí pacienti hospitalizovaní v ústavných zdravotníckych zariadeniach pre dospelých pacientov,
- 85 boli zákonní zástupcovia, hospitalizovaní s dieťaťom v ústavných zdravotníckych zariadeniach, určených pre deti od 0 do 18 + 365 dní roku veku dieťaťa (v detskej nemocnici).

4. 4. Organizácia terénneho zberu empirických údajov

Empirické údaje boli zbierané od začiatku októbra 2009 do polovice januára 2010. Zber údajov prebiehal v priestoroch budov nemocníc. Respondenti boli oslovení náhodne a požiadaní o vyplnenie dotazníka.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Literatúra:

1. AITAMAA, E., LEINO-KILPI, H., PUUKKA, P., SUHONEN, R. (2010: Ethical problems in nursing management: The role of codes of ethics. Nursing Ethics, Vol.17, No.4, pp: 469-482
2. ARZENBACHER, A. (1994): Úvod do etiky. Praha: Zvon
3. BIBLIA, (1978): Evanjelický preklad, Slovenská evanjelická cirkev
4. BOLFÍKOVÁ, E. (Ed.). (2005): Medzi občanom a štátom. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ v Košiciach
5. BROWNING, D.M., MEYER, E.C., TRUOG, R.D., SOLOMON, M.Z. (2007): Difficult conversation in health care: Coltivating relational learning to address the hidden curriculum. Academic Medicine, Vol.82, No.9, pp: 905-913
6. CALLAHAN, D. (1994): Výuka lékařské etiky v USA. In: Medicínska etika a bioetika, roč. 3, č. 2, s. 9-10
7. DANEREK, M. (2005): Sympathetic responsibility in ethically difficult situations. Acta Obstetricia et Gynacologica Scandinavica, Vol.84, No.12, pp: 1164-1171
8. Deontologický kódex Slovenskej lekárskej komory. 1995
9. Etický kódex Detskej fakultnej nemocnice Košice. 2005
10. European Group on Ethics in Science and New Technologies to the European Commission. 2001. General report on the activities of the European Group in Science and New Technologies to the European Commission 1998-2000, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
11. FARSIDES, B., WILLIAMS, C., ALDERSON, P. (2004): Aiming toward „moral equilibrium“: Health care profesional views on working within the morally contested field of antenatal screening. Medical Ethics, Vol.30, No.5, p.505
12. GIBSON, J.L. (2007): Organizational ethics and the management of health care organizations. Health Management Forum, Vol.20, No.1, pp: 30-45
13. GLASA, J., et al. (1994): Contemporary problems of Medical ethics in Central Europe, 1.vyd. Bratislava: SPAM
14. GLASA, J. (2000): Niekoľko pohľadov na súčasnú severoamerickú bioetiku. Medicínska etika a bioetika, No. 3-4, Bratislava, s. 20-23
15. HABERMAS, J. (2003): Budoucnost lidské přirozenosti. Na cestě k lieberální eugenice? 1. vyd. Praha: Filosofia
16. HAŠKOVCOVÁ, H. (2002): Lékařská etika. 3.vyd. Praha: Galén
17. HILLIARD, R.I., HARRISON, C., MADDEN, S. (2007): Ethical conflicts and moral distress experienced by paediatric residents during their training. Paediatrics and Child Health, Vol.12, No.1, pp: 29-35
18. HREHOVÁ, D., CEHLÁR, M. (2007): Na ceste zmien a inovácií. Trvalo udržateľný rozvoj a globalizácia. Bratislava. Bratislava: STU, s. 69-72
19. HREHOVÁ, D. (2008): Etika a estetika v kariérnom poradenstve. Základy kariérneho poradenstva 1. Prešov : ManaCon, s. 128-175

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

20. HREHOVÁ, D. a kol. (2009): Vstup etiky do praxe. Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí. Banská Bystrica: UMB, s. 91-98

21. JONAS, H. (1997): Princíp odpovědnosti. 1.vyd. Praha: Oikoymenh.

22. KALVERMARK, S., HOGLUND, A.T., HANSSON, M.G., WESTERHOLM, P., ARNETZ, B. (2004): Living with conflicts dilemmas and moral distress in the health care system. Social Science and Medicine, VOL. 58, No. 6, pp: 1975-1084

23. KESSELHEIM, J.C., JOHNSON, J., JOFFE, S. (2010): Ethics Consultation in Children Hospitals: Results From a Survey of Pediatric Clinical Ethists. Pediatrics, Vol. 125, No. 4 pp: 742-746

24. KOŘENEK, J. (1996): Úvod do lékařské etiky. 1. vyd. Olomouc

25. KOVAĽOVÁ, D. (2002). Úvod do problematiky bioetiky. Filozofia, roč. 57, č. 4, s. 245-258

26. KOVAĽOVÁ, D. (2004): Aplikované etiky II. Bioetika a medicínska etika, 1. vyd., Banská Bystrica: UMB - Fakulta humanitných vied

27. MICHAJLOVA, E. P., BARTKO, A. N. (1995): Biomedicínska etika: teoria, princípy a problémy. Časť I.: Teória a princípy, biomedicínskej etiky. Moskva

28. MUNZAROVÁ, M. (2001): Právo smrtelně chorých a umírajících na sebeurčení (k dokumentu Parlamentního shromáždění Rady Evropy 1418/1999). Vnitřní lékařství, roč. 47, č. 3, s. 131-133

29. MUNZAROVÁ, M. (2005): Zdravotnícka etika od A do Z. 1. vyd. Praha: Grada

30. MUNZAROVÁ, M. (2005): Eutanazie nebo paliativní péče? 1. vyd. Praha: Grada

31. NEMČEKOVÁ, M. (2000): Práva pacientov. Filozofická reflexia a zdravotnícka prax.

1. vyd. Bratislava: Iris

32. NORDAM, A., TORJUUL, K., SORLIE, V. (2005): Ethical challenges in the care of older people and risk of being burned out among male nurses. Journal of Clinical Nursing, Vol.14, No.10, pp: 1248-1256

33. PACEŠOVÁ M. (2004): Lékař, pacient a Michal Bálint. 1. vyd. Praha: Triton, s. r. o.

34. PEER, K.S., RAKICH, J.S. (1999): Ethical Decision Making in Healthcare Management. Hospital Topics, Vol. 77, No.4, pp: 7-14

35. RAJPUT, V. (2002): Ethical issues in hospital medicine. Medical Clinics of North America, Vol.86, No.4, p: 869

36. RATHERT, C., FLEMING, D.A. (2008): Hospital ethical climate and teamwork in acute care: the moderating role of leaders. Health Care Management Review, Vol. 33, No.4, pp: 323-331

37. SCHWENZER, H.J., WANG, L.J. (2006): Assesing moral distress in respiratory care practitioners. Critical Care Medicine, Vol.34, No.12, pp: 2967-2973

38. SMREKOVÁ, D., PALOVIČOVÁ, Z. (2003): Dobro a cnosť. Etická tradícia a súčasnosť.

1 vyd. Bratislava: Iris.

39. SUHONHEN, R., STOLT, M., VIRTANEN, H., LEINO-KILPI H. (2011): Organizational ethics: A literature review. Nursing Ethics, Vol.18, No.3, pp: 285-303

40. ŠOLTÉS, L., et al. (1994): Vybrané kapitoly z medicínskej etiky. 1.vyd. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 1994, 88 s.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

41. Tsuen-Chiuan, T., Harasym, P.H. (2010): A medical ethical reasoning model and its contribution to medical education. Medical Education, Vol.44, No.9, pp: 864-873

42. WEIBL, A., CHMELÍK, B. (2002): Ekonomika v zdravotníctve, 1. vyd. Trnava: SAP – Slovak Akademic Press, s. r. o., 2002

43. Zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti

The Satisfaction of Patients and Legal Representatives with Employees´s Work in Hospital with Regard to the Ethics and Moral Issue

Abstract

The paper is concerning with the problem of moral and ethics in the hospital setting. Authors present the results of theoretical – empirical analysis of the satisfaction of 1. patients and 2. legal representatives with hospital employees´s work, in specification of the reflection of the parameters, that represent the value-moral aspect of medical emplyees´s work. The first part of paper contains the theoretical – methodological analysis. There is presented the review of key models and priciples of medical ethics and basic documents, that are viewed as a basis for providing of responsible approach of medics, and also the control mechanisms, that – in feedback – allow us to create the effective system of functioning in the sphere.

Key words: medical ethics, medical ethics models, medical ethics principles, basic rights of deseased, satisfaction of patients

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Sociálne a politické analýzy
2010, 4, 2, s. 126-172
http://sapa.ff.upjs.sk
ISSN 1337 5555

Analýza kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom samosprávnom kraji I.

Alena Ňachajová

Prešovská univerzita Prešov, Fakulta manažmentu
Katedra turizmu a hotelového manažmentu

Abstrakt

Cieľom štúdie je zistiť, resp. identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji. Prvá kapitola práce teoreticky vymedzuje základné pojmy súvisiace s cestovným ruchom, charakterizuje a klasifikuje cestovný ruch z viacerých hľadísk, kategorizuje cestovný ruch, infraštruktúru a samotné služby. Súčasťou kapitoly je prehľad organizácií, ktoré sa zaoberajú cestovným ruchom a zároveň majú príslušné kompetencie pre určovanie pravidiel. Druhá kapitola venuje pozornosť ekonomickým aspektom turizmu a jeho významu pre národné hospodárstvo, jednotlivým faktorom ovplyvňujúcim cestovný ruch, vybraným oblastiam podpory cestovného ruchu zo strany vládnych inštitúcií a Európskej únie, podrobnému rozboru produktu cestovného ruchu, predovšetkým jeho kvalite a odbytu. Ťažiskom práce je analytická časť, pozostávajúca z metodologickej a interpretačnej časti, kde sú rozpracované metodologické východiská a výskum v problémovej oblasti, cieľ, výskumná vzorka, hypotézy, prezentácia výsledkov výskumu, výskumná metodika. Štvrtá kapitola obsahuje návrhy a odporúčania v snahe aspoň čiastočne eliminovať problémy v oblasti cestovného ruchu v skúmanom regióne. Záver predstavuje stručné zhrnutie - teoretický a praktický prínos výskumu a odporúčania pre prax.

Kľúčové slová: Cestovný ruch, účastník cestovného ruchu, infraštruktúra cestovného ruchu, tvorba balíkov služieb (packaging), programming, organizácie v cestovnom ruchu, ekonomické aspekty cestovného ruchu, marketingový mix, produkt v cestovnom ruchu, propagácia.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Úvod

Trvalo udržateľný rozvoj je jedným z hlavných problémov súčasného sveta. Zaoberajú sa ním vlády i mimovládne organizácie a ich predstavitelia hľadajú koordinovaný prístup pre jeho riešenie.

Cestovný ruch predstavuje u nás i vo svete veľmi dynamicky sa rozvíjajúci segment ekonomiky. Oblasť cestovného ruchu je významnou súčasťou hospodárstva predovšetkým ako zdroj príjmov do štátneho rozpočtu. Podieľa sa na tvorbe hrubého domáceho produktu a vysokou mierou na tvorbe pracovných príležitostí. Predstavuje výrazný potenciál pre rozvoj ekonomiky každej krajiny. V Slovenskej republike síce nejestvuje samostatné ministerstvo, zaoberajúce sa uvedenou problematikou, ale oproti predchádzajúcim rokom je podpore a rozvoju cestovného ruchu do istej miery venovaná zvýšená pozornosť aj zo strany vládnych inštitúcií.

Vstup Slovenska do Európskej únie sa stal jednou z možností finančnej podpory mnohých oblastí života, cestovného ruchu nevynímajúc. Zabezpečuje voľný pohyb tovaru a služieb, otvára ponuku turistických služieb v celom teritóriu EÚ a tiež expandovanie na nové trhy. Z pohľadu podnikateľských subjektov ide o zvýšenie konkurencie. Cenovú úroveň zabezpečuje jednotná mena. V tejto súvislosti sa začala venovať pozornosť cestovnému ruchu ako faktoru hospodárskeho a sociálneho rozvoja regiónov s ohľadom na vytváranie pracovných príležitostí, zdroj príjmov miestnych rozpočtov a nástrojov prírodného a kultúrneho dedičstva ako prvkov ponuky cestovného ruchu. Cestovný ruch bol zakomponovaný do rôznych programov podpory a z predvstupových ako aj zo štrukturálnych fondov sa vyčlenil nemalý objem finančných prostriedkov na jeho rozvoj. Podstatný je fakt, že pri nedostatku vlastných zdrojov nových členských štátov Európska únia rozširuje podporu rozvoja cestovného ruchu prostredníctvom štrukturálnych fondov.
V susedných krajinách je aktívny cestovný ruch významným zdrojom devízových príjmov a to v dôsledku objemu finančných prostriedkov vyčlenených na jeho štátnu propagáciu.

1. Cestovný ruch

1.1 Vymedzenie a základné pojmy

Cestovný ruch predstavuje jeden z významných fenoménov ekonomického rozvoja. Prístupy k definovaniu cestovného ruchu sa v priebehu vývoja menili i vzhľadom k tomu, že predstavuje multiodborovú ekonomickú činnosť.

Svetová organizácia cestovného ruchu (WTO) jasnejšie vymedzila na medzinárodnej konferencii konanej v Ottawe v roku 1991 základné pojmy súvisiace s cestovným ruchom.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Unifikácia má zjednotiť používanú terminológiu a zároveň umožniť zjednotenie zberu a spracovanie štatistických údajov o cestovnom ruchu.

Za *cestovný ruch* sa považuje „činnosť osoby, cestujúcej na prechodnú dobu do miesta mimo jej trvalého bydliska a to na dobu kratšiu než 1 rok u medzinárodného cestovného ruchu a 6 mesiacov u domáceho cestovného ruchu, pričom hlavný účel jej cesty je iný než vykonávanie zárobkovej činnosti v navštívenom mieste.“ (podľa WTO). (Malá, Netková a kol. 2002, s.10)

Cestovný ruch (Novacká, Kulkčáková 1996) tvorí súbor aktivít určitého prostredia uspokojujúceho potreby ľudí súvisiace s cestovaním mimo ich trvalého bydliska, bez rozdielu, či dôvodom ich cestovania je oddych, alebo nepravidelná povinnosť.

Na rozvoj cestovného ruchu pôsobia vonkajšie faktory súvisiace s cestovným ruchom okrajovo, avšak v istej miere dopyt po cestovnom ruchu ovplyvňujú. Faktory majú charakter: ekonomický, sociálny, demografický, politický a právny a tiež technický. (Balážová, Papcunová, Jarábková, 2007)

Turizmus je výraz, ktorého pôvod môžeme nájsť vo francúzskom „le tour“ (okružná, alebo dlhá cesta), „retour“ (spiatočná cesta), v anglickom slove „tourism“ alebo nemeckom „die Tour“, „die Retour“. Slovo „turizmus“ možno chápať ako internacionalizovaný výraz, ktorý je synonymom pre dvojslovný termín cestovný ruch.

Pojem *turistika* má užší význam ako turizmus, je používaný pre aktivity priamo spojené s pohybom a pobytom v prírode. (Konečná, Michalová, Novacká 1999) Zhrnutím podstatných stránok cestovného ruchu môžeme uviesť tieto *základné rysy* cestovného ruchu:

- dočasnosť zmeny miesta stáleho bydliska a dočasnosť pobytu mimo neho
- nezárobkový charakter cesty a pobytu
- vzťahy medzi ľuďmi, ktoré cestovný ruch vytvára

Typickou črtou cestovného ruchu je sezónnosť. Podľa počtu prenocovaní v ubytovacích zariadeniach je najpreferovanejším mesiacom august, nasleduje júl a september. Predovšetkým vďaka svojmu sezónnemu charakteru, nízkym kvalifikačným nárokom, podpriemernej mzde a nepravidelnej pracovnej dobe patrí cestovný ruch k odvetviam s najvyššou mierou fluktuácie.[1]

Z hľadiska hospodárstva cestovný ruch definujeme ako odvetvie zahŕňajúce všetky verejné a súkromné organizácie, ktoré sa podieľajú na vývoji, produkcii, distribúcii, poskytovaní a marketingu produktov a služieb slúžiacich k potrebám účastníkov cestovného ruchu.

[1] výšku fluktuácie vyjadruje pomer počtu prijatých zamestnancov a tých, ktorí odišli, na celkovom priemernom počte zamestnancov počas jedného roka

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Trendy v cestovnom ruchu sú spôsobené množstvom zmien charakteristických a typických pre súčasnú dobu. Vďaka rastu priemernej dĺžky života ľudí a jeho kvality sa zvyšujú aj nároky na možnosti trávenia voľného času starších obyvateľov, kde prevláda snaha o zdravý životný štýl.

Taktiež sa zvyšujú nároky na pestrosť a kvalitu služieb priamo v mestách a ich blízkom okolí, hlavne kvôli časovým obmedzenia ľudí. Rastie počet skupiny ľudí, ktorí preferujú „mať všetko pod jednou strechou."
V dôsledku globalizácie sa v istej miere zjednocuje kultúrne správanie príslušníkov rôznych národov a prechádza až v kozmopolitné.

Svetová organizácia cestovného ruchu (WTO) spracovala predstavu o budúcej podobe cestovného ruchu, ovplyvňovaného viacerými trendami (Borovský, Smolková, Niňajová 2008):

- prehlbujúca sa globalizácia a od nej závislá prosperita cieľových miest
- využívanie informačných technológií pri ponuke a distribúcii produktov
- presadenie sa na konkurenčnom trhu za predpokladu diverzifikácie a expanzie príťažlivosti cieľových miest

1.1.1. Členenie cestovného ruchu podľa kategórií

Cestovný ruch sa člení podľa mnohých kritérií (Čertík, Sysel, Vitáková 2000):

Podľa miesta realizácie cestovného ruchu:

1. Zahraničný cestovný ruch (foreign tourism), v ktorom rozlišujeme cestovný ruch:
   - výjazdový (pasívny, outgoing, outbound) – výjazdy občanov do zahraničia
   - príjazdový (aktívny, incoming, inbound) – príjazdy zahraničných návštevníkov
   - tranzitný – cieľ cestovného ruchu je realizovaný na území ďalšieho štátu po prejazde cez územie určitého štátu
2. Domáci cestovný ruch (domestic tourism) - neprekračujú hranice svojej zeme
3. Vnútroštátny cestovný ruch (internal tourism) - domáci a príjazdový CR
4. Národný cestovný ruch (national tourism) - súhrn aktivít spojených s domácim a výjazdovým cestovným ruchom
5. Svetový cestovný ruch (world tourism), predstavujúci súhrn incomingového i outcomingového cestovného ruchu všetkých štátov sveta

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Podľa prevažujúcej motivácie účasti na cestovnom ruchu:

- *rekreačný cestovný ruch* - obvykle spojený s aktívnym pobytom v prírode
- *kultúrno-poznávací cestovný ruch* - zameraný na poznávanie histórie, kultúry, tradícií a zvykov, zahŕňa návštevu kultúrnych zariadení (múzeá, galérie, etc.), historických a architektonických pamiatok (hradov, zámkov), spoločenských akcií (divadlá, festivaly), prírodných zaujímavostí (jaskyne, vodopády)
- *náboženský cestovný ruch*, kde hlavným motívom je návšteva púťových a posvätných miest, cirkevných pamiatok a religióznych podujatí
- *vzdelávací cestovný ruch* - výučba jazykov, športových, umeleckých zručností, odborných profesijných znalostí
- *spoločenský cestovný ruch*, orientovaný na spoločenské styky, napr. návštevy
- *zdravotný cestovný ruch*, zahŕňajúci rekondičné, rehabilitačné a liečebné pobyty
- *športový cestovný ruch*, kde ide nielen o vlastné aktivity vrátane loveckej turistiky, ale i pasívne diváctvo na športových podujatiach
- *dobrodružný cestovný ruch*, spojený s extrémnymi športmi, testovaním fyzických a psychických schopností účastníkov
- *vidiecky cestovný ruch*, zahrňujúci agroturistiku ideálnu pre rodinnú dovolenku s možnosťou zúčastniť sa prác súvisiacich s poľnohospodárskou výrobou a chovom zvierat a ekoturistiku, uskutočňujúcu sa na ekologickych farmách
- *kongresový cestovný ruch* - súčasť obchodných ciest
- *incentívny cestovný ruch*, slúži ako stimul k pracovnému výkonu alebo ako odmena za dosiahnuté výkony, obvykle v plnej výške hradený zamestnávateľom
- *akčný cestovný ruch* (event tourism), ktorého účastníci sú motivovaní veľkou udalosťou (motocyklové závody, letecké dni, megakoncerty, a.p.)

Podľa dĺžky trvania:

Krátkodobý cestovný ruch (short period tourism) - do troch dní, a zahrňujúci dve prenocovania
Dlhodobý cestovný ruch (long term tourism) - zahrňujúcim viac než tri prenocovania

Podľa spôsobu účasti a formy úhrady nákladov účasti:

Komerčný (voľný, otvorený) cestovný ruch (free tourism), kde si účastník hradí účasť sám, pričom jeho účasť nie je ničím podmienená
Nekomerčný (sociálny, viazaný) cestovný ruch (bound tourism), pri ktorom účastník hradí len časť nákladov, zvyšnú časť hradí zamestnávateľ, zdravotná poisťovňa a pod.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Podľa spôsobu zabezpečenia:

Organizovaný cestovný ruch - zaisťovaný cestovnými kanceláriami, dopravnými spoločnosťami alebo cez iného sprostredkovateľa, má formu zájazdu, rekreačného pobytu, výletu a pod.
Neorganizovaný cestovný ruch, pri ktorom si účastník volí program a zabezpečuje jeho zaistenie sám, charakteru úplnej individuality získava cestovný ruch vtedy, ak účastník použije vlastné dopravné prostriedky, ubytovanie i sám si zabezpečuje stravovanie

Podľa počtu účastníkov:

Individuálny cestovný ruch, pri ktorom účastník cestuje sám, prípadne s rodinou
Kolektívny cestovný ruch, do ktorého patrí účasť záujmovo či inak vytvorených kolektívov

Podľa veku účastníkov:

Ako kritérium uplatňované vo vzťahu k niektorým vekovým skupinám, ktoré sa svojim spotrebným chovaním a nárokmi na rozsah a štruktúru služieb v rámci účasti na cestovnom ruchu odlišujú:
Cestovný ruch detí - zahŕňajúci organizované pobyty detí do 15 rokov ako detské tábory, školské výlety, školy v prírode
Cestovný ruch mládeže - zahŕňa účasti mladých ľudí vo veku 15-24 rokov, kde je významný fakt, že študenti vysokých škôl majú veľkú tendenciu k cestovaniu
Cestovný ruch seniorov - niekedy označovaný ako šedá turistika, patrí vzhľadom k starnutiu populácie medzi príťažlivý segment, stále viac starších ľudí sa snaží udržiavať životný štýl a zdravie
Cestovný ruch „babyboomers“ - vekovej skupiny ľudí medzi 40-50 rokom

1.1.2. Typy účastníkov cestovného ruchu

K základným pojmom z oblasti cestovného ruchu, ktoré postupne preberajú všetky štáty a stávajú sa základom pre národnú i medzinárodnú štatistiku cestovného ruchu patria tieto vymedzenia (Nemčanský 1999):

Stály obyvateľ (resident) - v medzinárodnom cestovnom ruchu vo vzťahu k danej zemi predstavuje osobu, žijúcu v danej zemi aspoň jeden rok pred príchodom do inej zeme na dobu kratšiu ako jeden rok; v domácom cestovnom ruchu vo vzťahu k určitému miestu je to osoba, ktorá v danom mieste žije aspoň šesť po sebe nasledujúcich mesiacov pred príchodom do iného miesta na dobu kratšiu ako šesť mesiacov.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Návštevník (visitor) – v medzinárodnom cestovnom ruchu je osoba, ktorá cestuje do inej zeme než v ktorej má svoje trvalé bydlisko na dobu neprekračujúcu jeden rok, pričom hlavný účel cesty je iný než zárobková činnosť v navštívenej zemi; v domácom cestovnom ruchu ide o osobu, ktorá má trvalé bydlisko v danej zemi a ktorá cestuje na iné miesto v zemi mimo svojho bydliska na dobu kratšiu než šesť mesiacov, bez účelu zárobku.

Turista (tourist) - v medzinárodnom cestovnom ruchu je osoba, ktorá cestuje do inej zeme ako je jej obvyklé bydlisko, na dobu zahrňujúcu aspoň jedno prenocovanie, avšak nie dlhšiu než jeden rok, bez zárobkovej činnosti; v domácom cestovnom ruchu je to osoba trvalo usídlená v zemi, ktorá cestuje do miesta odlišného od trvalého bydliska, na dobu zahrňujúcu aspoň jedno prenocovanie, ale nie na dobu dlhšiu šesť mesiacov, taktiež bez zámeru zárobkovej činnosti v navštívenom mieste.

V závislosti na dĺžke pobytu sa rozlišujú:

Turista na dovolenke (holidaymaker) – zotrváva na danom mieste viac než určitý počet nocí alebo dní.

Krátkodobo pobývajúci turista (short-term tourist) – cestuje na dobu neprekračujúcu tento limit, ale trvajúcu viac než 24 hodín a zahrňujúci pobyt aspoň s jedným prenocovaním.

Výletník (excursionist, sameday visitor) - v medzinárodnom aj v domácom cestovnom ruchu je to osoba, ktorá cestuje do inej zeme než v ktorej má svoje obvyklé bydlisko na dobu kratšiu než 24 hodín bez prenocovania, bez účelu zárobkovej činnosti.

2. Infraštruktúra cestovného ruchu

Infraštruktúru cestovného ruchu tvorí súhrn organizačno - technických predpokladov pre uspokojovanie potrieb účastníkov CR v danej destinácii. Jej kvalita má výrazný dopad na zážitok návštevníkov, ktorí sú síce prvotne motivovaní atraktivitami CR, ale potrebujú tiež čerpať služby spojené s kultivovaným pobytom v blízkosti týchto atraktivít. Jadrom infraštruktúry je supraštruktúra (ubytovacie, stravovacie, turistické, dopravné a doplnkové služby.

Zložky infraštruktúry cestovného ruchu tvoria: (Petrů 1999)

- Ubytovacie zariadenia
- Stravovacie zariadenia
- Športovo - rekreačné zariadenia
- Sprostredkovateľské zariadenia (cestovné kancelárie)

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- Dopravné prostriedky
- Obchodné zariadenia
- Zariadenia komunálnych služieb

Do tohto vymedzenia obvykle nepatria:

- Kultúrno-historické objekty a pamiatky
- Hmotné prostriedky v súkromnom vlastníctve obyvateľstva

1.1.4 Služby v cestovnom ruchu

Služby realizujúce sa na trhu cestovného ruchu majú v porovnaní s iným komponentmi trhu svoje osobitosti. Podľa začiatočných písmen označujeme rozlíšenie služieb od výrobkov 4I Foret, Foretová 2001):

- *Intangibility* (nehmotnosť) - nehmotný charakter služieb zapríčiňuje ich napodobiteľnosť konkurenciou, čo tlačí na potrebu zlepšení a inovácie ponuky
- *Inconsistency* (nestálosť) - kvalita služieb je nedefinovateľná, závisí na subjektívnom očakávaní zákazníka
- *Inseparability* (viazanosť) – poskytnutie a spotreba služby sa priestorovo a časovo viaže na určitý rekreačný priestor určujúci zároveň charakter spotreby služieb, má spojitosť s kvalitou životného prostredia a viaže sa na osobu, ktorá službu poskytuje
- *Inventory* (neskladovateľnosť) – hodnota nepredaných služieb je nulová, preto ich poskytujúci hľadá marketingové nástroje, ktoré by takým stavom zabránili

1.2 Organizačná štruktúra cestovného ruchu

Inštitúcie a organizácie cestovného ruchu

Organizačná štruktúra vyžaduje adekvátnosť k dosiahnutému stupňu a stanoveným cieľom rozvoja cestovného ruchu. Dôležitým faktom je potreba jej budovania zhora nadol, pričom treba rozlišovať a rešpektovať poslanie organizácií štátnej správy a územnej samosprávy v cestovnom ruchu, poslanie podnikateľskej sféry a v neposlednom rade i potreby zákazníkov. Poslaním tejto efektívnej spolupráce je priniesť úžitok krajine, samotným subjektom cestovného ruchu a uspokojenie návštevníkov cestovného ruchu.

Prierezový charakter cestovného ruchu značí, že sa na ňom podieľa verejný i súkromný sektor a organizačná štruktúra väčšiny krajín je formovaná na jednotlivých úrovniach, na národnej, regionálnej a miestnej.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Služby cestovného ruchu poskytujú subjekty, pre ktoré je ich produkcia i realizácia hlavnou ale i vedľajšou činnosťou. Okrem toho sú do poskytovania služieb cestovného ruchu zainteresovaní nielen bezprostrední producenti a sprostredkovatelia služieb (subjekty verejného i súkromného sektora), ale i ďalšie subjekty v podobe dodávateľov pre cestovný ruch, ktorí z neho profitujú. Tieto fakty sú dôkaz toho, že cestovný ruch má mnohoodvetvový charakter a tiež poukazujú na rozdrobenú organizačno-inštitucionálnu štruktúru. (Gúčik,M. 2003)

„Zmyslom existencie adekvátnej organizačnej štruktúry cestovného ruchu je inštitucionalizácia očakávaní spojených so správaním nositeľov úloh v jeho rozvoji. Pri tvorbe organizačnej štruktúry cestovného ruchu je nevyhnutné:

- rešpektovať mnohoodborový charakter cestovného ruchu, komplexnosť a komplementaritu jeho produktov na rôznych vertikálnych stupňoch (obec, región, štát),
- diferencovať ciele rozvoja cestovného ruchu v závislosti od ponuky cestovného ruchu, očakávaní verejného sektora z hľadiska jeho ekonomický a sociálnych efektov, ako aj súkromného sektora,
- vo verejnom sektore vytvárať predpoklady pre koordináciu záujmov v rozvoji cestovného ruchu s ohľadom na jeho prierezový charakter na všetkých vertikálnych stupňoch riadenia, vypracovať koncepciu štátnej politiky cestovného ruchu z hľadiska reálnych cieľov a zabezpečiť ju nástrojmi, osobitne financovania a podpory rozvoja cestovného ruchu,
- v súkromnom sektore je nevyhnutné vytvárať predpoklady pre spoluprácu s verejným sektorom s cieľom poznania spoločných záujmov pri komplexnom uspokojovaní potrieb turistov a tak dosahovanie prosperity súkromného i verejného sektora.

Problematikou cestovného ruchu sa zaoberá množstvo inštitúcii, uvádzam tie najdôležitejšie v celosvetovom i domácom meradle. Jednoznačné vytváranie vhodného a spoločensky i ekonomicky účinného komplexu služieb cestovného ruchu však vyžaduje koordináciu činnosti všetkých producentov cestovného ruchu.

1.2.1 Medzinárodné organizácie pôsobiace v cestovnom ruchu

V súčasnosti zaznamenávame nárast významu a pôsobenia medzinárodných organizácií cestovného ruchu. Zaisťujú rozvoj medzinárodného CR v oblasti medzinárodného práva, zjednocujú predpisy, metodiky, štatistiky a klasifikácie, zabezpečujú výmenu informácií a skúseností i technickú pomoc.

World Tourism Organisation (WTO-Svetová organizácia cestovného ruchu) WTO, ktorá

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

vznikla v roku 1974, je najdôležitejšou a najväčšou medzinárodnou organizáciou zaoberajúcou sa podporou cestovného ruchu. Sídli v Madride a v súčasnosti združuje 143 štátov ako plnoprávnych členov a viac než 350 pridružených členov (lokálne vlády, asociácie cestovného ruchu, vzdelávacie inštitúcie). Od roku 2003 došlo k premene WTO na pridruženú organizáciu OSN. Hlavným cieľom WTO je prispieť k zosúladeniu národnej a medzinárodnej politiky cestovného ruchu, podpore rozvoja cestovného ruchu ako prostriedku pre hospodársky rozvoj zemí i vzájomného poznávania kultúry a života iných národov.

World Travel & Tourism Council (WTTC - Svetová rada pre cestovanie a turistiku) WTTC združuje národné a nadnárodné podnikateľské subjekty v cestovného ruchu. Dokumentom *Program pre nový turistický ruch* sa snaží propagáciou partnerstva v CR predať súvislé výsledky, ktoré zodpovedajú potrebám hospodárstva, miestnych a oblastných samospráv s obchodnými záujmami.

Ďalšou organizáciou je *European Travel Comission* (ETC - Európska turistická komisia), ktorá združuje národné turistické centrály. Česká republika je členom *Svetovej asociácie cestovných kancelárií (WATA)* so sídlom v Ženeve a *Svetovej federácie národných asociácií cestovných kancelárií (UFTAA)* so sídlom v Bruseli.

1.2.2 Inštitúcie a organizácie cestovného ruchu na Slovensku

Koordináciu a riadenie cestovného ruchu zabezpečuje niekoľko hlavných orgánov a organizácií, ktoré sa dajú rozdeliť na subjekty štátnej správy, samosprávy, profesijné združenia, regionálne združenia a občianske združenia.

Práva a povinnosti fyzických osôb a právnických osôb pôsobiacich v cestovnom ruchu určuje na Slovensku (Zbierka zákonov č. 48/2010) *Zákon o podpore cestovného ruchu* č.91/2010 Z.z.

Na znení zákona sa uzniesla Národná rada Slovenskej republiky 3.3.2010, s účinnosťou od: 1.1.2011.

Plnenie úloh v cestovnom ruchu zabezpečujú:

a) Ministerstvo kultúry a cestovného ruchu Slovenskej republiky
b) Vyššie územné celky
c) Obce
d) Príspevková organizácia zriadená ministerstvom (agentúra)
e) Krajské organizácie cestovného ruchu
f) Oblastné organizácie cestovného ruchu

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Národná úroveň - organizácie v oblasti štátnej správy:

Ministerstvo hospodárstva SR (Ministerstvo hospodárstva SR,http://www.economy.gov.sk /index/go.php?id=1) do roku 2010 bolo ústredným orgánom štátnej správy Slovenskej republiky pre regionálny rozvoj, podporu malého podnikania a stredného podnikania prostredníctvom ktorého zabezpečovalo i podporu odvetvia cestovného ruchu. Problematika cestovného ruchu bola zaradená do sekcie Turizmus.

Hlavnou úlohou MH SR v oblasti podpory malého a stredného podnikania je vypracovať a zabezpečiť realizáciu podporných programov pre podnikateľov, orgány územnej samosprávy a združenia cestovného ruchu na zabezpečenie rozvoja cestovného ruchu.

V súčasnosti, od dňa 1. júla 2010 nadobudol účinnosť zákon č. 37/2010 Z. z., ktorým sa menil a doplnil zákon č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov. Nadobudnutím účinnosti tohto zákona došlo k prechodu kompetencií v oblasti cestovného ruchu z Ministerstva hospodárstva SR na nový ústredný orgán štátnej správy pre oblasť cestovného ruchu, a to *Ministerstvo kultúry a cestovného ruchu SR.* (Ministerstvo kultúry SR, http://www.culture.gov.sk/cestovny-ruch)

Národný monitorovací výbor pre rozvoj cestovného ruchu

Vláda SR zriadila Národný monitorovací výbor pre rozvoj cestovného ruchu, ako multisektorový strešný orgán pre cestovný ruch so zastúpením rezortov, príslušných štátnych inštitúcií a zástupcov hlavných odvetví priemyslu cestovného ruchu, ZMOS a VÚC, národných asociácií subjektov cestovného ruchu a pod.

Národný monitorovací výbor zodpovedá za:

- koordináciu súčinnosti všetkých dotknutých sektorov,
- monitorovanie vývoja v oblasti cestovného ruchu a navrhovanie priorít rozvoja cestovného ruchu na celoslovenskej úrovni,
- dohľad nad tvorbou brandingu štátu (tvorba značky),
- odporúčanie zmien legislatívy a nastavenia finančných nástrojov, ktoré povedú k zlepšeniu podmienok pre rozvoj cestovného ruchu a k jeho celkovému rozvoju
- odporúčania pre vládu, týkajúce sa schválenia Stratégie a koncepcie rozvoja cestovného ruchu Slovenskej republiky,

Zdrojom financovania Národného monitorovacieho výboru je štátny rozpočet.

Slovenská agentúra pre cestovný ruch (SACR) je štátna príspevková organizácia špecializovaná na marketing a štátnu propagáciu cestovného ruchu Slovenskej republiky.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Bola zriadená Ministerstvom hospodárstva v roku 1995. Vykonáva marketing cestovného ruchu na celoštátnej úrovni, poskytuje informácie o možnostiach cestovného ruchu na Slovensku, propaguje Slovensko ako cieľovú krajinu cestovného ruchu, prispieva k tvorbe pozitívneho obrazu Slovenska v zahraničí a podporuje predaj produktov cestovného ruchu Slovenskej republiky. SACR je oprávnená vykonávať oficiálne zastúpenia v zahraničí a vytvárať detašované pracoviská v tuzemsku a v zahraničí.[2]

Uznesením vlády SR č. 678/2002 k materiálu „Informácia o aktuálnom stave zabezpečenia funkčnej štruktúry platobných riadiacich, kontrolných a implementačných orgánov pre Sektorový operačný program - ekonomický rozvoj," schválenom poradou vedenia Ministerstva hospodárstva SR bola Slovenská agentúra pre cestovný ruch určená ako Sprostredkovateľský orgán pod Riadiacim orgánom pre Sektorový operačný program Priemysel a služby za účelom zabezpečenia implementácie projektov v cestovnom ruchu, pričom riadiacim orgánom je Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky.

Regionálna úroveň - organizácie samosprávy[3]

Vyššie územné celky (VÚC) jednotlivých samosprávnych krajov zastrešujú pod sekciou regionálneho rozvoja aj cestovný ruch. Jednotlivé oddelenia majú v náplni svojej práce spoluprácu s verejnou správou, podnikateľskou sférou, CA a CK, SACR, regionálnymi združeniami CR, mestami a obcami a zariadeniami CR. Ich úlohou je koordinovať činnosti fyzických a právnických osôb s orgánmi štátnej správy a tiež samosprávy, spolupracovať s partnerskými organizáciami v cestovnom ruchu doma i v zahraničí, organizovať semináre a workshopy v oblasti CR, podieľať sa na implementácii štrukturálnych fondov, poskytovať konzultačnú činnosť k projektom, spracovávať propagačné materiály, podieľať sa na tvorbe aktívneho CR etc.

Miestna úroveň - občianske a profesijné združenia v cestovnom ruchu

Na Slovensku existuje množstvo regionálnych združení cestovného ruchu, v ktorých sú zastúpené mestá, obce i podnikateľské a ďalšie subjekty a tiež mnoho profesijných združení CR.

Slovenská asociácia cestovných kancelárií a cestovných agentúr (SACKA) bola založená v auguste roku 1991. Asociácia je dobrovoľným, nezávislým združením cestovných kancelárií, cestovných agentúr a ďalších firiem a inštitúcií, ktoré sa zaoberajú cestovným

---

[2] Pohronský región, marketing ČR (semestrálna práca), 2009 [online]. Dostupné na internete: http://www.economy.gov.sk/index/go.php?id=193

[3] Odbor regionálneho rozvoja – VÚC Prešov, 2009 [online]. Dostupné na internete: http://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/urad/odbor-regionalneho-rozvoja-uzemneho-planu-a-zivotneho-prostredia/oddelenie-cestovneho-ruchu/cinnost-oddelenia-cestovneho-ruchu-cr.html

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

ruchom. Hlavným poslaním asociácie je prispievať k rozvoju cestovného ruchu. Asociácia považuje za svoju stavovskú povinnosť presadzovať a ochraňovať záujmy svojich členov, ktoré súvisia s jej hlavným poslaním, podporovať ich činnosť a zvyšovať ich profesionálnu prestíž.[4]

Obec a mikroregión obcí (MAS)

Zodpovednosť obce a mikroregiónu obce sa vzťahuje na (Návrh modelu zákona o podpore rozvoja cestového ruchu, 2008, s. 7):

– rozvoj cestovného ruchu v obci, v rozsahu potenciálu obce a vlastných kompetencií, vychádza zo zásad partnerstva verejného a privátneho sektoru,
– zabezpečenie a financovanie, alebo spolufinancovanie vzniku nevyhnutnej infraštruktúry cestovného ruchu na území danej obce,
– určenie výšky a výber dane za ubytovanie a kontrolu jej správnosti,
– zriadenie Rady pre turizmus
– snaha zapojiť čo najviac obyvateľov a zainteresovať rôzne záujmové skupiny do formovania verejno - súkromného partnerstva a jeho stratégie, aby sa naplnil princíp "zdola nahor"

Klaster v cestovnom ruchu

Klaster je priestorovo oddelená skupina podnikov spolupracujúcich navzájom na báze spojení založených na sieti, ktorých podstatou je kooperácia pri plnení spoločného cieľa.

K úspechu klastra je nevyhnutná finančná podpora, investície, podpora úradov a využitie tradícií cestovného ruchu v regióne, ako aj predaj značkových produktov. Úspech klastra je úspechom v ňom zúčastnených podnikateľov. Úspech je efektom synergie spolupráce v sieti. Klaster môže zmeniť ostrú konkurenciu na spoluprácu a pomoc, pritom podniky cestovného ruchu si naďalej zachovávajú schopnosť konkurencie. Aby sa dosiahol úspech klastra, je nevyhnutné si uvedomiť, že závisí predovšetkým od spojenia s regiónom, vplyvu regionálnych úradov na klaster, zdrojov EÚ, investičnej atraktívnosti cestovného ruchu ako aj stimulovania klastra cez rôzne projekty a programy aktivizujúce podnikateľov (Staszewska 2008).

Právne formy klastrov cestovného ruchu v SR

Pri zakladaní klastrov je dôležité rozhodovanie o voľbe správnej formy. Prihliada sa pritom na charakteristiky klastra ako otvorenosť, transparentnosť činností, nediskriminácia, rozsah a štruktúra členskej základne a pod. Je faktom, že každý klaster je jedinečný.

Klaster je geografickou koncentráciou vzájomne prepojených podnikov, poskytovateľov služieb, podnikov nadväzujúcich odvetví, špecializovaných dodávateľov,

[4] Slovenská asociácia cestovných kancelárií a cestovných agentúr (SACKA), 2010, [online]. Dostupné na internete: http://www.sacka.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=11

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

navzájom si konkurujúcich, ale i zároveň kooperujúcich, za účelom zlepšenia svojho postavenie na trhu.

Klastre zahŕňajú skupinu previazaných odvetví a ďalších subjektov dôležitých pre hospodársku súťaž. Mnoho klastrov zahŕňa vládne inštitúcie, univerzity, výskumné tímy.

Ciele klastra cestovného ruchu sa líšia a závisia od rozhodnutia členov klastra. Hlavným cieľom je zvyčajne vytvorenie podmienok pre rozvoj aktivít cestovného ruchu. Ďalším cieľom môže byť spoločná marketingová politika strediska a práca s verejnosťou, vytvorenie inštitucionalizovaného a personálneho zázemia pre efektívnu prípravu a realizáciu rozvojových aktivít cestovného ruchu, koordinovaná propagácia územia, produktu a služieb cestovného ruchu, vytvorenie spoločného balíka služieb a jeho realizácia, spoločné vyjednávanie (lobbing) so subjektmi štátnej správy a samosprávy, dodávateľmi a odbornými a profesijnými združeniami.

Členská základňa klastra cestovného ruchu je rozmanitá, pozostáva prevažne z malých a stredných podnikov (v cestovnom ruchu tvoria 90% všetkých podnikov).
Členskú základňu klastra tvoria (ENTERPRISE PLC. 2007, s.11):

- *Podnikateľské subjekty* – ubytovacie a stravovacie zariadenia, prevádzkovatelia aktivít CR (športové a adrenalínové aktivity), doplnkových služieb (wellness, fitnescentrá, dopravcovia, touroperátori, letiská, informačné kancelárie a pod.), výrobcovia miestnych produktov a dodávatelia služieb (potraviny, suveníry, kozmetické, kadernícke salóny, významné podnikateľské subjekty – poľnohospodárske družstvá, vinárske závody, banky, poisťovne), predajcovia (miestnych produktov, distribútori produktov CR).
- *Neziskové organizácie* – poskytovatelia programovej ponuky (hudobné skupiny, folklórne súbory, divadelné súbory), záujmové organizácie, združenia cestovného ruchu.
- *Verejnoprávne subjekty-orgány miestnej a regionálnej samosprávy*, prevádzkovatelia atraktivít CR vo vlastníctve štátu (múzeá, galérie, skanzeny, hrady/zámky, chránené prírodné celky a.p.), mikroregióny, mestá, obce.
- *Školy a výskumné ústavy-vysoké, stredné odborné školy, vedecko-výskumné pracoviská* v pôsobnosti, obcí, miest, štátu.
- *Profesijné a odborné združenia* /SACR, SACKA,ZHR SR, AICES), rozvojové agentúry, fyzické osoby.

K základným aktivitám klastra môžeme priradiť informačný a poradenský servis členom klastra - benchmarking, organizovanie rozvojových aktivít v rámci klastra, prípravu projektov na zabezpečenie cieľov klastra a finančných zdrojov na ich krytie, propagácia klastra a jeho členov, aktivít a produktov, koordináciu rozvojových a marketingových aktivít v území, presadzovanie aktivít klastra voči tretím osobám a pod.

Vznik klastra je dlhodobý proces, má zvyčajne 2 fázy:

1. mapovanie klastra
2. založenie a rozvoj klastra (www.klaster.sk)

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Efekty z klastrov

Výhody:

- zvýšenie dopytu pre produkty a služby firiem organizovaných v klastri
- zvyšovanie kvalifikácie pracovnej sily
- zlepšovanie technologických kapacít firiem
- zvyšovanie špecializácie dodávateľov
- zlepšovanie prístupu na lokálne a globálne trhy
- znižovanie nákladov
- reštrukturalizácia a rozvoj regionálnej a (národnej) ekonomiky
- rozvoj medzifiremnej spolupráce v oblasti delenia trhov, implementácie nových technológií, vývoja nových výrobkov, a pod.
- efektívnejšie využívanie regionálnych verejných zdrojov
-

Nevýhody:

- závislosť na veľkých firmách
- závislosť na verejných zdrojoch a verejnej intervencii

Spolupráca verejného a súkromného sektora na trhu cestovného ruchu

V mnohých európskych krajinách vzrástla spolupráca verejného a súkromného sektora v marketingu destinácií. Došlo k tomu hlavne z týchto dôvodov: snaha koordinovať marketingovú destináciu, snaha využiť finančné zdroje súkromného sektora ako doplnku obmedzených zdrojov marketingových organizácií verejného sektora, snaha využiť odborné znalosti marketingu súkromného sektora v oblasti marketingu verejného sektora. (Horner, Swarbrooke 2003)

Podľa autoriek Wood a Grey (Wood, Gray 1991) je spolupráca považovaná za novodobý interorganizačný fenomén, vytvorený za účelom dosahovania želaných výsledkov, ktoré organizácia konajúca individuálne nemá predpoklad dosiahnuť. Spolupráca vzniká vtedy, ak skupina konkrétnych subjektov pôsobiacich v spoločnej záujmovej oblasti, vstupuje do interaktívneho procesu s cieľom konať a rozhodovať sa o spoločnom probléme, pričom sa uplatňujú spoločné pravidlá, normy a štruktúry. Spolupráca akýchkoľvek subjektov v rôznych záujmových oblastiach ekonomického života sa teda rozvíja predovšetkým ako ochrana voči vonkajšiemu prostrediu, s cieľom dosiahnuť individuálne ciele subjektov prostredníctvom spoločného cieľa, ktorý je nadradený. Praktickým dôvodom je silnejúca globalizácia a rast konkurencie na čiastkových trhoch i globálnom trhu.

Ako uvádza štúdia UNWTO, spoluprácu verejného a súkromného sektora v cestovnom ruchu vo väčšine krajín je možné chápať ako dobrovoľný zväzok. Partnerstvo sa definuje ako podnikateľský vzťah definovaný zákonom, v ktorom sa partneri delia o riziká,

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

zisky i zodpovednosť či už za úspech, alebo neúspech svojich spoločných aktivít. Základný rozdiel spolupráce a partnerstva je spôsob zapojenia do kooperácie. Kým pri dobrovoľnej spolupráci dochádza najčastejšie na základe predchádzajúcich pozitívnych skúseností medzi podnikateľskou sférou a samosprávou a nejde o zásah „zhora“, partnerstvo verejného a súkromného sektora sa stanovuje zákonom ako súčasť organizačnej štruktúry cestovného ruchu.

Podľa Kasparovej (1995c) systémovej teórie cestovného ruchu sa spolupráca verejného a súkromného sektora interpretuje ako „nástroj budovania vzťahov medzi prvkami ponuky a ich organizácia. Cieľom spolupráce je, aby ponuka (balík služieb) cestovného ruchu zodpovedala požiadavkám subjektu cestovného ruchu. Z toho dôvodu je potrebné koordinovať čiastkové funkcie jednotlivých podnikov cestovného ruchu a strediska cestovného ruchu v rámci osobitných organizačných štruktúr, ktorými sú napríklad politické štruktúry obce/regiónu, prípadne špecifické inštitúcie - združenia cestovného ruchu.“

Trh cestovného ruchu na Slovensku je charakteristický rozdrobenosťou na veľké množstvo malých nezávislých podnikov, kde ešte nedošlo k pochopeniu a potrebe vzájomnej spolupráce. Do roku 1990 sa rozvíjal bez viditeľnejšej účasti štátu, čo je výrazným negatívom.

Zlepšenie spolupráce medzi podnikateľmi navzájom i medzi verejným a súkromným sektorom závisí od intenzívneho využívania kooperačných systémov, ako sú miestne a regionálne združenia cestovného ruchu, sieť zariadení cestovného ruchu, či dobrovoľné profesijné združenia.

Pozitívnym príkladom vzájomnej spolupráce v rámci regiónu sa stal fakt, že v roku 1996 vznikla Agentúra pre rozvoj cestovného ruchu v regióne Tatier, združujúca vyše 100 subjektov s rozličným zameraním podnikajúcich v cestovnom ruchu. Členmi sú mestá aj obce, neštátne organizácie, súkromní majitelia ubytovacích a stravovacích zariadení, cestovné kancelárie, autocampingy, turistické informačné kancelárie, kúpeľné i dopravné podniky, finančné inštitúcie a iné. Hlavnou úlohou tejto organizácie je pomoc pri riešení a realizovaní mnohých požiadaviek podnikateľských subjektov cestovného ruchu. Hlavným poslaním je riešenie spoločných potrieb a požiadaviek regiónu prostredníctvom koordinácie jednotlivých činností a zvyšovaním kvality na báze efektívnej spolupráce.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

1.2.3 Príklady organizácií cestovného ruchu v iných krajinách

Organizácia cestovného ruchu vo Švajčiarsku

Cestovný ruch je jedným z najdôležitejších odvetví hospodárstva bohatého Švajčiarska, ktoré predstavuje 6,2% podiel na jeho hrubom domácom produkte. Z toho asi 30% príjmov získalo Švajčiarsko z domáceho cestovného ruchu. Celé regióny sú z národohospodárskeho hľadiska odkázané na cestovný ruch, ktorého rozvoj rozhodujúcou mierou ovplyvňuje kvalitu ich života. Preto sa strediská CR najmä na vidieku budujú komplexne s rozsiahlymi službami. Švajčiarsko poskytuje jednotný „produkt“ a takto sa aj označuje v marketingových koncepciách krajiny. (Michálková 1995)

Za uskutočňovanie politiky cestovného ruchu je zodpovedný parlament, vláda, správa.

Na zákonodárnej úrovni sa zaoberá problémami cestovného ruchu:

parlamentná skupina:

- presadzuje otázky cestovného ruchu v parlamente
- zabezpečuje informovanosť
- raz ročne sa jej členovia zúčastňujú študijnej cesty

poradná komisia:

- poskytuje poradenskú činnosť, vypracováva odporúčania pri tvorbe koncepcií rozvoja cestovného ruchu Švajčiarska

BIGA -Spolkový úrad pre priemysel, podnikanie a prácu:

- pripravuje podklady pre vládne projekty
- úzko spolupracuje s národnými organizáciami cestovného ruchu (Swissair, SBB-Švajčiarske spolkové dráhy a pod).

SVZ – Švajčiarske ústredie pre cestovný ruch:

- predstavuje národnú marketingovú inštitúciu cestovného ruchu v krajine
- stará sa o imidž Švajčiarska, jej existencia je prejavom starostlivosti spolkovej vlády
- činnosť SVZ je úzko spätá so združeniami cestovného ruchu (VV)
- SVZ plní úlohu strešnej organizácie

VV - družstevné podniky:

- vystupujú ako združenia jednotlivých regiónov, SVZ pritom plní úlohu strešnej organizácie
- hľadanie a vyvíjanie rôznorodých aktivít na podporu rozvoja cestovného ruchu
- združenia nemajú v rukách žiadny nástroj donucovania, pre spoločné projekty a ciele získavajú subjekty presvedčovaním a silou argumentov

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Organizácia cestovného ruchu v Škótsku

Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska, ktoré tvoria štyri historické krajiny, a to Anglicko, Wales, Škótsko a Severné Írsko, kde jedným z hlavných a stále sa rozvíjajúcich odvetví ekonomiky je práve turizmus. Zamestnáva 2,6 milióna osôb - približne 7% zamestnaných a podporuje viac než 200 000 malých a stredných podnikov. Z hľadiska príjmu z cestovného ruchu a počtu návštevníkov má Spojené kráľovstvo 6. miesto vo svete, kde z hľadiska HDP na jedného obyvateľa patrí k najbohatším štátom EÚ. Príjmy od zahraničných návštevníkov predstavujú približne 3 miliardy Libier ročne. Najpočetnejšiu návštevnosť predstavujú turisti z USA, Francúzska, Nemecka, Írska a Holandska. (Why Tourism Matters, 2010).

Visit Scotland - škótska marketingová agentúra a 14 oblastných úradov cestovného ruchu (Area Tourist Boards) sa na základe realizovanej reorganizácie má spojiť do jednej siete. Vznikne jedna rozšírená sieť, úzko spolupracujúca s miestnymi rozvojovými agentúrami *(Local Enterprise Companies- LEC)* a s miestnou samosprávou, aby sa podpora cestovného ruchu zo strany verejného sektora zabezpečovala integrovane.
Za najvýraznejší prínos tejto organizácie sa považuje partnerstvo všetkých zúčastnených na rozvoji cestovného ruchu v Škótsku.

Úlohy jednotlivých organizácií v oblasti cestovného ruchu:

- Visit Scotland – propagácia cestovného ruchu (financované z Ministerstva školstva)
- Scottich Enterprise – pomáha malým a stredným podnikom presadiť sa na trhu, spolupracuje s univerzitami, miestnymi úradmi (financované Ministerstvom podnikania a celoživotného vzdelávania škótskej vlády)
- Highland and Islands Enterprice – štátna rozvojová agentúra, založená za účelom riešenia kombinácie ekonomických a sociálnych problémov
- Škótske fórum cestovného ruchu – predstavuje hlavnú platformu na zapojenie súkromného sektora do plánovania, riadenia a koordinácie cestovného ruchu

2. Ekonomický potenciál cestovného ruchu

2.1 Ekonomické aspekty cestovného ruchu

Podľa Osackej deklarácie cestovného ruchu, vyhlásenej Svetovou konferenciou ministrov cestovného ruchu v roku 1994, sa cestovný ruch stal z hľadiska výšky HDP

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

celosvetovo najvýznamnejším odvetvím svetového hospodárstva (v súčasnej dobe sa cestovný ruch podieľa 13 % na tvorbe HDP vo svete a 14 % v štátoch Európskej únie).

[5]Cestovný ruch je prierezovým odvetvím, ktoré má vplyv na odvetvia ako doprava, stavebníctvo, maloobchod a mnohé ďalšie, ktoré sa podieľajú na tvorbe produktov súvisiacich s rekreáciou, oddychom alebo s pracovnými cestami. Hoci sa na tvorbe cestovného ruchu podieľajú aj nadnárodné spoločnosti, dominantné postavenie patrí malým a stredným podnikom. Cestovný ruch je i účinným nástrojom k vytváraniu pracovných miest v mnohých odvetviach ekonomiky, podľa údajov WTTC zamestnáva cestovný ruch 11 % pracovných síl. Cestovný ruch vytvára pracovné príležitosti relatívne bez veľkých investícií a poskytuje možnosti pre štrukturálne zmeny transformujúcich sa ekonomík.
Materiály WTO ďalej uvádzajú, že sa objemom tržieb cestovný ruch radí na prvé miesto medzi hospodárskymi odvetviami pred obchod s ropou a automobilový priemysel. (Vaško 2002)

Medzinárodný cestovný ruch je jednou z najvýnosnejších ekonomických činností, ktorá prispieva k priaznivej platobnej bilancii i celkovej finančnej situácii a je značne odolný proti periodickým výkyvom.

Pozitívne vplyvy cestovného ruchu na hospodárstvo krajiny sú za predpokladu jeho harmonického rozvoja zreteľné vo viacerých oblastiach. Ide o priaznivé vplyvy na HDP, zamestnanosť, podporu vzniku nových výrob a stimuláciu nových podnikateľských aktivít, zahraničnoobchodnú bilanciu, vzdelávanie, rozvoj IKT, dopravu, legislatívu, kultúru, životné prostredie, rozvoj vidieka, rozvoj malého a stredného podnikania, cez podporu nových interregionálnych aktivít, vitalitu a zdravie ľudí, spoluprácu štátnej správy a samosprávy až po medzinárodné vzťahy.

Turistický satelitný účet

WTO dokončila globálne štandardy pre Turistický satelitný účet, ktorý umožňuje celkový prehľad o vplyve cestovného ruchu na ekonomiku štátu v rovnováhe s inými odvetviami hospodárstva. Použitie účtovného systému môže priniesť do analýz cestovného ruchu ďalšie informácie, ako údaje o pridanej hodnote, o podiele cestovného ruchu na tvorbe hrubého domáceho produktu a pod. Pomáha zviditeľniť výkony podnikateľských subjektov v oblasti cestovného ruchu a poskytuje kvantifikáciu ich daňového zaťaženia.

Prvá krajina, ktorá začala aplikovať turistický satelitný účet, bola Kanada. Európska únia sa tiež rozhodla pristúpiť k ich vytvoreniu a podpore u jednotlivých členských štátov. Tie musia vymedziť procedúru a zodpovednosť rozličných subjektov cestovného ruchu a zostaviť plán postupnej realizácie.

[5] Európska stratégia trvaloudržateľného rozvoja. *Cestovný ruch ako súčasť Lisabonskej stratégie.* 2007.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Ku krajinám, ktoré doteraz nevykazujú ekonomické prínosy cestovného ruchu vo vyčerpávajúcej miere, patrí aj Slovensko. Postupná príprava na uvedenie turistického satelitného účtu do praxe je však nevyhnutná. Je to úloha, ktorá sa premietne do činnosti Ministerstva hospodárstva SR a Ministerstva kultúry, aby v spolupráci so Slovenským štatistickým úradom dopracovalo metodiku štatistického zisťovania a výkazníctva. Slovenský štatistický úrad v spolupráci s vedeckovýskumnou základňou by mal zvážiť riešenie projektu implementácie Direktívy 95/57/EC v SR a požiadať o podporu financovania z fondov EÚ. Potom budú mať podnikateľské subjekty povinnosť plniť požiadavky štatistických hlásení. Vedeckovýskumné a vzdelávacie inštitúcie by mali popri vzdelávaní permanentne realizovať doplnkové štatistické zisťovania. (http://ekonomika.etrend.sk/svet/turisticky-satelitny-ucet-ma-spresnit-informacie.html)

Cestovný ruch patrí do terciárneho sektoru hospodárstva, do oblasti služieb. Je chápaný ako samostatná oblasť národného hospodárstva, tvorená z dvoch stránok, a to ako významná súčasť (Malá, Netková 2002):

- spotreby obyvateľstva – tým, že plní funkciu reprodukcie pracovných síl, rozvíja osobnosť človeka, pôsobí na poznanie, vzdelávanie a celkovú kultúrnosť národa
- národnej ekonomiky – na rozvoji a zabezpečení cestovného ruchu sa podieľa veľa odvetví národného hospodárstva, ktoré v prevažnej miere zameriavajú svoju činnosť na poskytovanie služieb účastníkom cestovného ruchu (patria sem služby ubytovacie, reštauračného stravovania, zmenárenské, doprava, cestovné kancelárie apod.) a odvetia, ktoré poskytujú služby účastníkom cestovného ruchu ako svoju doplnkovú činnosť (obchod, kultúra, poisťovníctvo atd.).

Cestovný ruch ako realizátor neviditeľného exportu predstavuje transformáciu zahraničného obchodu na „vnútorný“, pričom pozitíva spočívajú v týchto skutočnostiach (Konečná, Michalková, Novacká 1999):

- zahraničný klient spotrebúva produkt cestovného ruchu priamo na mieste realizácie,
- prichádza na vlastné náklady a tovar si odváža so sebou taktiež vo vlastnej réžii
- súčasťou produktu cestovného ruchu alebo komplementárnou komoditou pre zahraničného klienta je nákup tovarov, ktoré nie sú jednoznačne predmetom vývozu (napr. suveníry)

Multiplikačný efekt robí podľa odborníkov z cestovného ruchu odvetvie budúcnosti. Cestovný ruch ako ekonomický multiplikátor vystupuje v súvislosti s budovaním technickej základne ubytovacích, stravovacích a doplnkových zariadení a s rozvojom dopravy. V danom mieste cestovný ruch prináša nielen príjem od návštevníkov priamo poskytovateľom služieb, ale podnecuje i rozvoj ďalších služieb bezprostredne spätých s uspokojovaním potrieb návštevníkov, ale i aktivity s cestovným ruchom len nepriamo súvisiace. Vzájomné väzby

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

cestovného ruchu a ďalších hospodárskych odvetví, ktoré sa prejavujú v multiplikačnom efekte, sú znázornené v nasledovnej schéme. (Borovský, Smolková, Niňajová 2008)

Schéma 1: Vzájomné väzby cestovného ruchu a ďalších hospodárskych odvetví

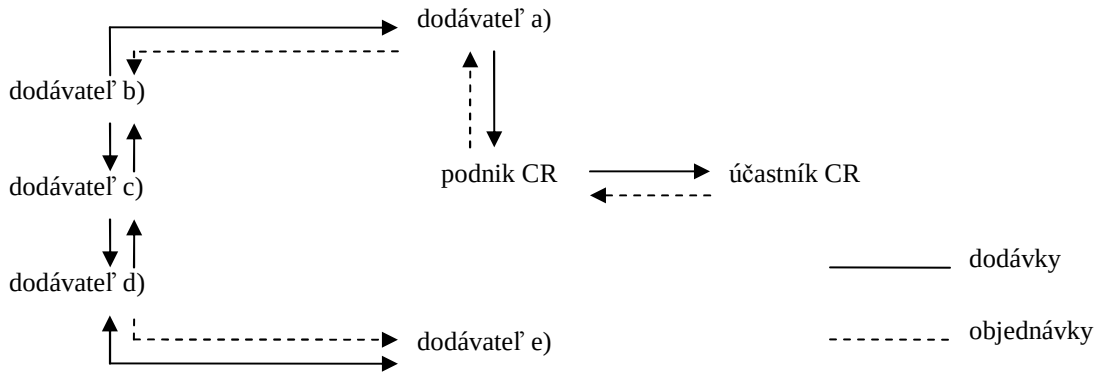

Zdroj: Konečná, Michalková, Novacká 1999

Multiplikátor poskytuje informácie o tom, o koľko sú príjmy cestovného ruchu vyššie ako výdavky, ktoré ich vyvolali. Hodnotí účinnosť cestovného ruchu ako nástroja tvorby hodnoty a príjmov v národnom hospodárstve. Pre regionálne hospodárstvo je vysoký vtedy, ak dominuje vnútroregionálne „prelievanie“ príjmov cestovného ruchu, čo v praxi znamená, že tieto plynú do regionálneho poľnohospodárstva, obchodu a živností. Tieto príjmy sú potom znova výdavkami v prospech rovnakého regiónu, v ktorom vznikli. Multiplikátor cestovného ruchu závisí najmä od objemu dovozu (čím je nižší, tým je multiplikátor príjmov vyšší.)

2.1.1 Podpora cestovného ruchu

V rámci Európskej únie neexistuje špecifický fond na podporu cestovného ruchu, preto sú projekty financované zo zdrojov primárne zameraných na politiku životného prostredia, sociálnu politiku, dopravnú politiku, regionálnu, štrukturálnu politiku a politiku v oblasti vedy, výskumu a informácií. Štrukturálne fondy sú jedným zo základov európskej politiky hospodárskej a sociálnej súdržnosti, ktorá sa zameriava na znižovanie rozdielov medzi úrovňami rozvoja jednotlivých regiónov (Malá, Netková, Petrů 2000).

Program Priemysel a služby vyčlenil pre SR na podporu cestovného ruchu v nadchádzajúcich troch rokoch približne 54 mil. eur. (ETREND 2009)

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Finančným zdrojom poskytovania nenávratných finančných príspevkov bol štátny rozpočet prostredníctvom Slovenskej záručnej a rozvojovej banky (SZRB). Išlo o 78 príspevkov v celkovej sume takmer 67 mil. Sk, ktorou sa podporili investície za vyše 372 mil. Sk. Väčšina podporených projektov sa týkala technického zasnežovania či kúpy snežných pásových vozidiel, ktoré sú potrebné na úpravu svahov pri takomto zasnežovaní. Tento program sa neskôr transformoval do Schémy podpory rozvoja cestovného ruchu v SR. Významnou finančnou pomocou pre propagáciu Slovenska, ako dovolenkovej krajiny by mala byť podpora z Bruselu. Koncom novembra minulého roku predložila (SACR) - Slovenská agentúra pre cestovný ruch na schválenie vlastný projekt financovania propagačných turistických aktivít tak z národných, ako aj európskych zdrojov. Spolu by malo ísť o tri milióny Eur (približne 126 mil. Sk), z čoho štvrtina by bola zo štátneho rozpočtu. V posledných rokoch sa do slovenského cestovného ruchu dostalo aj približne 86 mil. Sk z Pilotného grantového programu Phare.

Najviac prostriedkov do slovenského cestovného ruchu môže v najbližšom čase prúdiť z európskych zdrojov prostredníctvom sektorového operačného programu Priemysel a služby. Na tieto účely je v ňom bolo vyčlenených približne 54 mil. eur (takmer 2,2 mld. Sk). Spolu so zdrojmi zo štátneho rozpočtu a rozpočtov miest a obcí to môže predstavovať 83 mil. eur a s ostatnými formami podpôr až vyše 100 mil. Eur. Z toho najmenej polovica by mala slúžiť na rozvoj infraštruktúry a budovanie informačného systému. Nárok na získanie prostriedkov z fondov majú podnikatelia zo všetkých oblastí Slovenska, ako aj mestá a obce, či ich príspevkové organizácie, mimovládne organizácie i občianske združenia. Maximálna výška grantu môže byť dva milióny Eur (približne 82 mil. Sk), pričom celkové oprávnené náklady nemôžu presiahnuť štyri milióny Eur. Na rozvoj cestovného ruchu je určený *Európsky fond regionálneho rozvoja (ERDF)* pre podporu malého a stredného podnikania, zlepšovanie infraštruktúry, presadzovanie produktívnych investícií, *Európsky sociálny fond (ESF)* týkajúci sa aktualizácie a modernizácie zručností pracovnej sily a pestovania podnikateľskej iniciatívy, *Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka, Nórsky a Švajčiarsky finančný mechanizmus.*

Celkovo možno konštatovať, že fondy EÚ sa stali v istej miere významnou podporou podnikania v oblasti cestovného ruchu. Je tu ale i skutočnosť - realita, že tieto peniaze, vyčlenené pre zlepšenie konkurencieschopnosti Slovenska na trhu boli čerpané len v obmedzenej miere a mnohokrát veľmi netransparentne. Tu vyvstáva otázka, kde je problém, že v iných krajinách nenastali problémy pri čerpaní v tak výraznej miere. Fakt, že Poľská republika požiadala o slovenské peniaze z eurofondov z dôvodu ich neprečerpanosti nie je veľmi pozitívnym obrazom slovenskej politiky a dôsledky tohto nezodpovedného počínania zdieľajú všetci občania Slovenska.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.1.2 Činitele pôsobiace na rozvoj cestovného ruchu

Ako naznačila predchádzajúca schéma, cestovný ruch je odvetvie priemyslu úzko prepojené na ďalšie hospodárske odvetvia. Pôsobia na neho viaceré činitele: ekonomické, ekologické, technologické, sociálne a demografické, politické.

Ekonomické faktory odrážajú celkovú úroveň ekonomiky štátu vyjadrenú obyčajne výškou národného dôchodku a zložením platobnej bilancie štátu, dosiahnutý stupeň materiálnej stránky životnej úrovne, fond voľného času, výšku disponibilných dôchodkov obyvateľstva a úroveň cien trhu tovaru a služieb.

Charakteristickým znakom silných ekonomík je rast výdajov za služby, a teda i na cestovný ruch. Pre podnik cestovného ruchu sú dôležité tieto aspekty ekonomického vonkajšieho prostredia:

- úrokové sadzby a úroveň nezamestnanosti ovplyvňujúce celkový dopyt
- miera inflácie
- sociálne zabezpečenie, výška miezd, disponibilného príjmu obyvateľstva
- menové kurzy
- rozdelenie bohatstva spoločnosti daňovou politikou

Ekonomické prostredie určuje predovšetkým správanie subjektov cestovného ruchu. Pozitívne pôsobí prírastok reálneho príjmu, lepšie rozdelenie príjmov, priaznivá ekonomická situácia.

Odhady uvádzajú možnosť v podmienkach Slovenskej republiky dosiahnuť ešte väčší obrat v odvetví cestovného ruchu, ako je súčasný stav - o viac ako miliardu USD. Na to však musí Slovensko pripraviť aj adekvátnu ponuku (Orgonáš, 2009).

Negatívnu rolu hrajú naopak sprievodné javy krízy, ako rast nezamestnanosti, zastavenie rastu miezd, nestabilná menová situácia a reštrikcie v devízovej oblasti (Parmová 2003). Z európskeho hľadiska sú kľúčovými faktory, na ktoré má vplyv činnosť Európskej komisie, pretože sú politicky motivované. Patrí k nim myšlienka harmonizácie dane z pridanej hodnoty a liberalizácia trhu, ktoré doteraz boli regulované jednotlivými vládami. Zrejme najvýznamnejším faktorom je jednotná mena v rámci Európskej únie, ktorá odstránila neistoty spojené s menovými kurzami.

Ekologické činitele predstavuje priaznivé prírodné a celkové životné prostredie, dostatok voľného a atraktívneho prírodného rekreačného priestoru, zaujímavé prírodné úkazy, priaznivá klíma, čistota ovzdušia a pod. (Kopšo 1985).

Ekologické faktory - cestovný ruch môže spôsobiť, prípadne urýchliť priestorovú, kvalitatívnu i sociálnu degradáciu krajiny, zároveň však môže napomáhať takému rozvoju, ktorý stabilizuje ráz a funkcie miestnej krajiny a má udržateľný charakter. Vo vzťahu k ekológii sa cestovný ruch orientuje na využívanie ekologicky stabilných území v podobe agroturistiky a ekoturistiky.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Rozvoj cestovného ruchu a predaj jeho produktov sú priamo ovplyvňované kvalitou životného prostredia a stále viac je spojovaný s nutnosťou uplatňovania zásad trvalo udržateľného rozvoja. Udržateľný rozvoj definujeme ako rozvoj, ktorý zodpovedá požiadavkám súčasnosti a neobmedzuje schopnosť budúcich generácií zaistiť si to isté. (Hesková 1999)

Podľa WTO udržateľný rozvoj turistiky uspokojuje potreby súčasných turistov a hostiteľských regiónov a zároveň chráni a zvyšuje tieto možnosti do budúcnosti. Má viesť k riadeniu zdrojov tak, aby pri zachovaní kultúrnej integrity, biologickej rôznorodosti a procesov umožňujúcich život, boli uspokojené ekonomické, sociálne a estetické potreby. Vaško 2002) Základným princípom udržateľného rozvoja cestovného ruchu je myšlienka prístupnosti cestovného ruchu všetkým, ktorí majú záujem sa na ňom podieľať a zároveň sú prijímané opatrenia k zachráneniu a proti ničeniu kultúrnych a prírodných atraktivít ohrozovaných masovým cestovným ruchom. Významným krokom vo vývoji koncepcie trvalo udržateľného rozvoja bola Svetová konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji v Rio de Janeiro 1992 – Summit zeme, ktorého výsledkom bola Deklarácia o životnom prostredí (Charta zeme).

WTO a WTTC iniciovala prijatie akčného programu Agenda 21 pre cestovný ruch a turistický priemysel napomáhajúci k trvalo udržateľnému cestovnému ruchu. Veľký dôraz je kladený na spoluprácu s vládou, so zástupcami priemyslu a ďalšími organizáciami.

Technologické faktory

Môžeme povedať, že nové technológie ponúkajú možnosť priameho prístupu k informáciám a priamemu objednávaniu produktov. Môžeme ich rozdeliť do niekoľkých kategórií:

- prevádzkové technológie - rezervačné systémy, databázy, informačné systémy
- komunikačné technológie – multimediálne systémy (CD-ROM), Internet
- dopravné technológie – rýchlovlaky, vývoj väčších a rýchlejších lietadiel, trajekty
- produktové technológie – virtuálna realita, zábavné umelé prostredia

Sociálne a demografické faktory

Dôležitou otázkou v oblasti cestovného ruchu je sledovanie *fondu voľného času obyvateľstva*, ktorý vyjadríme z denného časového fondu oddelením pracovných aktivít, času na biologické potreby a mimopracovných činností (cesty do práce, starostlivosť o deti a domácnosť). Ďalším dôležitým faktorom je *životná úroveň spoločnosti*, ktorej rozvinutosť posúva v hierarchii potrieb voľný čas človeka na vyššiu pozíciu.

Vo vyspelých krajinách rastie význam využívania voľného času, zmeny v hierarchii hodnôt a zbližovanie kultúr. Finančne lepšie situované vrstvy obyvateľstva vyhľadávajú

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

vzdialenejšie a luxusnejšie destinácie. Významným faktorom je proces urbanizácie zvyšujúci úlohu mesta v živote spoločnosti spojený s koncentráciou a intenzifikáciou nepoľnohospodárskej činnosti. Od začiatku 20. storočia vzrástol z celosvetového hľadiska podiel mestského osídlenia z 13,6 % na 50,6 % a počet obyvateľov v mestách 15krát (Hrala 2000).

Politické faktory

Intenzívnejšiu realizáciu a rozvoj cestovného ruchu domáceho i zapojenie sa do medzinárodného cestovného ruchu umožňuje stabilita vnútropolitickej situácie i charakter politického systému. Do vzťahu cestovného ruchu k politickým faktorom patrí i politika bezpečnosti a kriminality v jednotlivých krajinách. Značný vplyv na usporiadanie cestovného ruchu má politicko-administratívne rozdelenie sveta, ktoré upravuje pohyb obyvateľstva v rámci hraničných prechodov a vytvára podmienky spojené so vstupom na dané územie ako napr. potreba vstupných víz.

V národnom meradle pôsobí *vládna politika* v týchto záležitostiach:

- vládna finančná pomoc sektorom cestovného ruchu
- výška dotácií poskytnutá miestnymi úradmi
- výška zdanenia fyzických a právnických osôb
- politika sociálneho zabezpečenia
- množstvo a dátumy štátnych sviatkov, obdobie školského vyučovania
- pohraničné kontroly, vzťahy s inými krajinami
- starostlivosť o historické pamiatky

Z európskeho meradla pôsobia na odvetvie cestovného ruchu predovšetkým legislatíva Európskej únie - smernica Európskej komisie pre organizované zájazdy, ktorej cieľom je zlepšiť ochranu spotrebiteľa, financovanie projektov cestovného ruchu, zavedenie jednotného trhu meny, liberalizácia cien leteniek.

Vytvorenie Európskej únie znamenajúcej jednotný vnútorný trh umožňuje voľný pohyb osôb medzi jednotlivými krajinami EÚ a uľahčuje tak turistom cestovanie.

Voľný pohyb kapitálu zjednodušuje prevody devízových prostriedkov medzi obchodnými partnermi v cestovnom ruchu. Zavedenie spoločnej meny podporuje medzinárodný charakter cestovného ruchu, zjednodušuje tvorbu cenníkov a odstraňuje náklady spojené s konverziou peňazí.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.1.3 Systém cestovného ruchu

Po formálnej stránke sa systém cestovného ruchu chápe ako jednota rôznych prvkov, medzi ktorými sú vzťahy alebo väzby, prípadne je možné vytvoriť takéto vzťahy. Systém cestovného ruchu je otvoreným systémom v dôsledku svojich vzťahov ku vonkajšiemu prostrediu cestovného ruchu. Podnikateľské prostredie sa delí na dve navzájom prepojené časti – makroprostredie a mikroprostredie.

Mikroprostredie a makroprostredie

Mikroprostredie je utvárané faktormi aktuálneho podnikateľského prostredia vo vnútri organizácie, ktorá tieto faktory môže kontrolovať a ovplyvňovať. Rozdeľujeme ich do piatich skupín: samotná organizácia, dodávatelia, marketingoví sprostredkovatelia, zákazníci a konkurenti. (Horner, Swarbrooke 2003)

Schéma 2 - Štruktúra systému cestovného ruchu podľa Clauda Kaspara (1986)

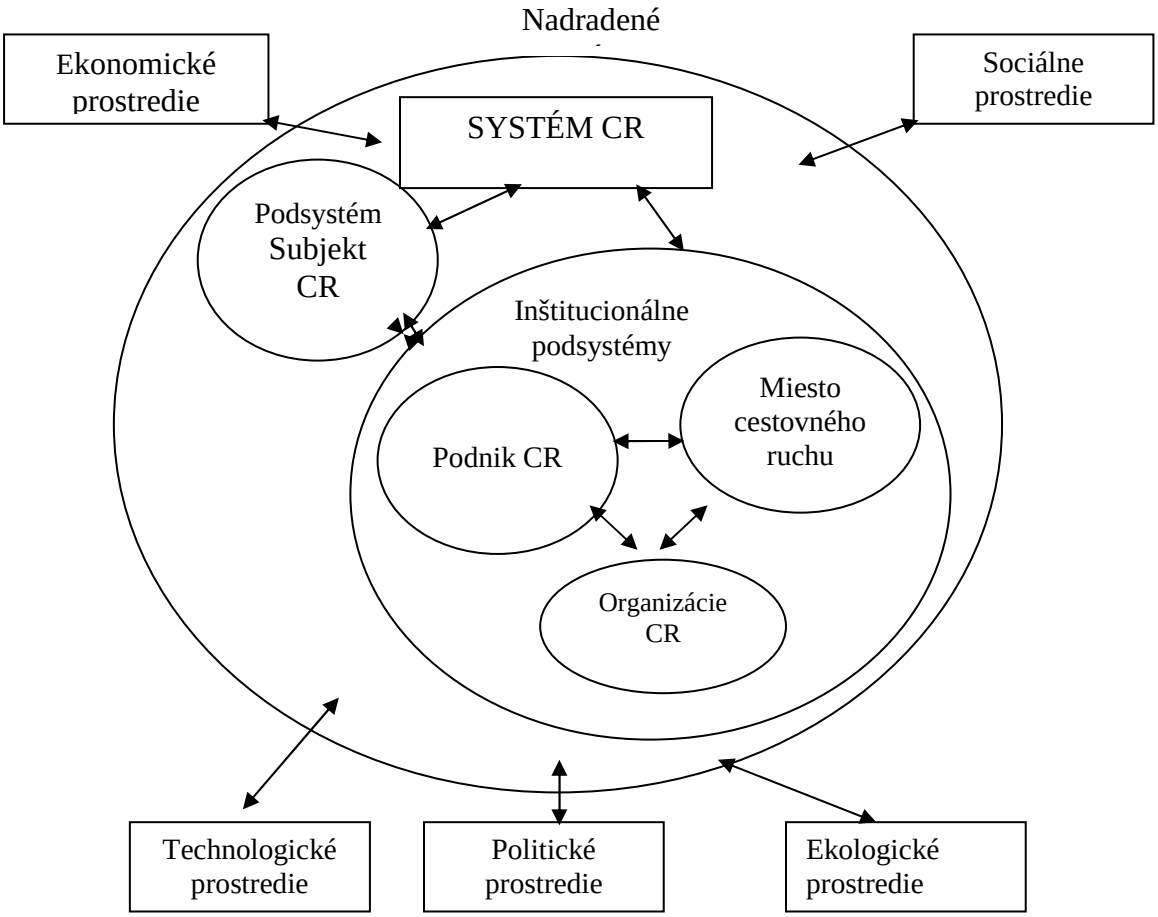

Zdroj: Parmová 2003

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Makroprostredie je utvárané spoločenskými silami, nad ktorými organizácia nemá kontrolu, môže sa ich len pokúšať predvídať a čo najefektívnejšie na ne reagovať. Tieto faktory delíme do štyroch kategórií: politických, ekonomických, sociálnych a technologických.

V súčasnosti sa makroprostredie dramaticky mení, hlavne kvôli politickým zmenám a technologickým inováciam. Má vplyv na tri prvky marketingového systému – na produkt, na trh a spôsoby ponuky produktu zákazníkovi.

Faktory makroprostredia fungujú na troch geografických úrovniach: národné meradlo, európske meradlo a celosvetové meradlo.

2.2 Podnik cestovného ruchu ako subjekt podnikateľskej aktivity

Podnikanie v cestovnom ruchu ovplyvňujú vonkajšie podmienky a vnútorné predpoklady (Gúčik 1991).

K vonkajším podmienkam podnikania patrí ekonomická samostatnosť bez vonkajších ekonomických zásahov, jednoznačné a relatívne, trvalé pravidlá fungovania hospodárskeho mechanizmu, existencia a pružné fungovanie trhového mechanizmu.

K vnútorným predpokladom podnikania sa radia podnikateľsky orientovaní riadiaci pracovníci (manažéri), ktorí musia chcieť a tiež vedieť svojimi skúsenosťami, talentom a štýlom práce vytvoriť náročné prostredie podnikového riadenia, podnikateľsky orientovaný systém vnútorného podnikového riadenia, založený na podpore vnútornej podnikavosti pracovných kolektívov a jednotlivcov, materiálno technické, sociálno ekonomické a komerčné predpoklady pre realizáciu podnikateľskej stratégie a taktiky podnikateľského subjektu, ako aj podnikateľsky orientovaný informačný systém.

Podstata podniku cestovného ruchu je založená na uspokojovaní potrieb zákazníkov – účastníkov cestovného ruchu. Je nevyhnutné uskutočňovať ho racionálne, teda hospodárne a pružne. To si vyžaduje istý stupeň organizovanosti.

Podniky cestovného ruchu majú špecifické znaky. Ide o podniky služieb zamerané na uspokojovanie potrieb konečných spotrebiteľov (nie výrobcov), čo sa prejavuje v osobitostiach výrobného procesu. S ohľadom na ich lokalizáciu ide o podniky sezónneho charakteru, v dôsledku čoho majú nerovnaké ekonomické podmienky podnikania. Sú úzko spojené s charakterom rekreačného priestoru, ktorý ovplyvňuje ich kapacitu, štandard a komplexnosť poskytovaných služieb. Ako podniky služieb viažu vysoký podiel živej práce s vysokou pohotovosťou k výkonom, v dôsledku čoho majú vysoký podiel mzdových nákladov. Časť podnikov vyžaduje veľký podnikateľský kapitál s vysokým podielom hmotného majetku, čo sa prejavuje najmä v cenách a cenovej politike.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

V trhovom hospodárstve sú podniky ekonomicky samostatné s právnou subjektivitou.
Ide o podmienky, ktoré umožňujú podniku podnikať. Aby sa podnik správal na trhu ako skutočný podnikateľ, ktorý nesie zodpovednosť za svoje rozhodnutia, musí byť vlastníkom výrobných prostriedkov.

Predpokladom dosiahnutia podnikových krátkodobých a dlhodobých (strategických) cieľov a zdrojom potenciálneho úspechu podniku cestovného ruchu na trhu je predovšetkým dobrý produkt, t.j. ponuka tovarov a služieb, po ktorých je dopyt, silné postavenie na trhu, nižšie náklady v porovnaní s konkurenciou, kvalifikovaní pracovníci, kvalitné služby a pod. Podnik cestovného ruchu plní funkciu výroby a služieb, hospodársko podnikateľskú, vedecko technickú, sociálnu a zahranično-integračnú funkciu.

Podniky cestovného ruchu na Slovensku sú prevažne ekonomicky slabé a zraniteľné najmä v dôsledku rastúcej zložitosti právneho, fiškálneho a administratívneho prostredia, slabých manažérskych schopností, problémov so získavaním finančných zdrojov, ale aj bariér vstupu na relevantné trhy - chýbajúci marketing, nekvalifikovaný personál. Cieľové miesta cestovného ruchu musia spolupracovať na miestnej, regionálnej i národnej úrovni, aby sa spoločným produktom mohli presadiť na konkurenčnom trhu, preto je nevyhnutná ich podpora hlavne z ekonomického hľadiska - stimulovanie investícií, vyváranie nových pracovných príležitostí, rozloženie rizika, zlepšovanie kvality služieb a trvalo udržateľného rozvoja. (Gúčik 1991)

2.3 Produkt cestovného ruchu

Produkt cestovného ruchu je predávaný s určitými úžitkovými vlastnosťami a s istým stupňom kvality. Realizovať ho je možné na vyššej úrovni - ako produkt s určitými výhodami, ktoré predstavujú maximálne pozitívum v porovnaní s konkurenčným produktom cestovného ruchu.

Predpoklady pre realizáciu spomínaného produktu cestovného ruchu tvorí komplex faktorov: materiálne - dané prírodou a vytvorené človekom a zdroje nemateriálne. Popri týchto predpokladoch sa javí ako nevyhnutné zdokonaľovať človekom vytvorený celý komplex vzťahov na trhu cestovného ruchu, hlavne vzťahy medzi jednotlivými subjektmi na trhu cestovného ruchu, ktoré sa podieľajú na tvorbe produktov v tomto odvetví priemyslu (Novacká 1993).

Pri príprave ponúkaných produktov cestovného ruchu si musíme uvedomiť ďalšie špecifiká, ktoré kladú vysoké nároky na ich prípravu, zisťovanie spätnej väzby a kontrolu efektivity dosiahnutých výsledkov, a to predovšetkým (Orieška 1996):

- charakter prevažne osobných služieb, na rozdiel od služieb vecných, ktoré sú vždy spojené so spotrebou tovaru

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

- väčšia závislosť na komplementárnych službách vzhľadom k rôznorodosti potrieb účastníkov cestovného ruchu, okrem toho v spotrebe takýchto služieb existuje určitá zastupiteľnosť, ktorá je síce menšia pri uspokojovaní cieľových potrieb, zatiaľ čo v realizačných potrebách je väčšia, najčastejšími príčinami tejto substitúcie je zmena cien, ponuky, preferencie subjektu a pod.
- obrátené distribučné cesty – u služieb zákazník musí prísť sám do miesta konzumácie
- účastník cestovného ruchu vystupuje obvykle ako neanonymný na rozdiel od spotrebiteľa na trhu tovarov
- neexistencia fyzického systému distribúcie – nákup služieb je realizovaný prostredníctvom sprostredkovateľov, na veľtrhoch a výstavách, ktorí často rozhodujú o tom, aké služby si bude zákazník vyberať
- podmienenosť nákladov – na rozdiel od výrobkov nie je možné kalkulovať náklady na fixnú a variabilnú časť, ale balík služieb
- pôsobenie produktu na zákazníka je krátkodobé a prechodné a významná je výrazná sezónnosť
- výber trávenia dovolenky závisí na zvýšenej miere emocionálnych a psychických faktorov pri rastúcich nárokoch (prestíž, móda, nasledovanie idolov apod.)
- určujúcimi faktormi pre vnímanie kvality poskytovaných služieb majú vonkajšie stránky, prvoradá je úloha image (pri výbere destinácie, reštaurácie, ubytovacieho zariadenia)
- väčší význam ústnej reklamy (word-of-mouth advertising) – informácie o skúsenostiach s konzumovanými službami v minulosti, ktoré získavajú potenciálni zákazníci od iných ľudí
- ľahká kopírovateľnosť konkurenciou, pôsobenie bandwagónového správania zákazníkov v podobe masových módnych vĺn do obľúbených turistických miest, alebo naopak bumerangové chovanie zákazníkov, pri ktorom vyhľadávajú nie bežné formy cestovného ruchu

2.3.1 Charakteristika produktu CR

Produkt cestovného ruchu je služba, alebo súbor všetkých tovarov a služieb (tzv. balík), ktorý je schopný uspokojiť potreby zákazníkov - účastníkov cestovného ruchu. Základnými vlastnosťami produktu musí byť užitočnosť, použiteľnosť, dosiahnuteľnosť a samozrejme kvalita. Tento produkt má svoju určitú životnosť, ktorá je obmedzená a preto je potrebné prispôsobovať ho neustále meniacim sa potrebám zákazníka a to aj s ohľadom na štádium životného cyklu produktu, t.j. uvedenie na trh, rast, zrelosť a pokles. Realizovať

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

ho je možné na vyššej úrovni - ako produkt s určitými výhodami, ktoré predstavujú maximálne pozitívum v porovnaní s konkurenčným produktom cestovného ruchu.

Charakteristickým znakom produktu cestovného ruchu sú: nemožnosť skladovania, závislosť od prítomnosti klienta - spotrebiteľa, časové a priestorové spojenie produkcie a spotreby produktu cestovného ruchu, nehmotný charakter produktu cestovného ruchu, nemožnosť presnej reprodukcie, komplementárny charakter subproduktov cestovného ruchu. Z hľadiska dopytu na trhu cestovného ruchu musí jeho produkt spĺňať požiadavky: atraktívnosť, prístupnosť, poskytovanie možností na uspokojovanie potrieb a požiadaviek klientov, image, primeraná cena.

Produkt cestovného ruchu pozostáva z celého balíka základných (ubytovacích, stravovacích, dopravných) a doplnkových služieb. Rozsah a variabilita služieb produktu cestovného ruchu je zrkadlom postavenia a stability podnikateľského subjektu na trhu cestovného ruchu a schopností realizovať ponuku, ktorá v maximálnej miere uspokojí klienta.

2.3.2 Odbyt produktu cestovného ruchu

Odbyt produktov cestovného ruchu môže do istej miery ovplyvniť marketingový manažment. Ide o snahu podnikateľov poznať potreby jestvujúcich i potencionálnych zákazníkov a pružne im prispôsobiť produkty a služby k ich spokojnosti. Marketingový manažment pozná a využíva štyri funkcie manažmentu: plánovanie, organizovanie, implementáciu (riadenie, vedenie) a kontrolu.

Cieľom podniku cestovného ruchu je aj zosúladenie nástrojov marketingového mixu pre čo najvyšší efekt pôsobenia. Jednotlivé nástroje, štyri „P“ sú navzájom prepojené.

- produkt (product)
- cena (price)
- podpora predaja a distribúcia (place)
- komunikácia a politika vzťahov verejnosti a reklamy (promotion)

Produkt predstavuje základ marketingu cestovného ruchu. Marketing - mix je kombináciou komplexov nástrojov, ktoré veľmi citlivo pôsobia na naplnenie cieľa marketingového manažmentu. Jednotlivé kreatívne a komunikatívne nástroje sa využívajú s maximálnym prihliadnutím na špecifiká cestovného ruchu a sú obsiahnuté v produkte cestovného ruchu.

Ponuka sa stáva atraktívnejšou za predpokladu, že obsahuje kompletný produkt cestovného ruchu na vysokej kvalitatívnej úrovni a za predpokladu lukratívnej ceny.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Zložitosť tvorby marketingového mixu je daná aj kombináciou komplexov nástrojov, je zachovaná vhodná kombinácia kreatívnych a komutatívnych nástrojov, ale univerzálny recept na zostavenie úplne ideálneho marketingového mixu je stále len dohadom.

Marketing prišiel do služieb pomerne neskoro. Výskum realizovaný v štyristo podnikoch v oblasti výroby a služieb, uskutočnený v polovici 70. rokov, vykázal v podnikoch služieb tieto zaujímavé závery:

- zriedkavo existujú v podnikoch služieb marketingové oddelenia
- menej častá analýza v oblasti ponuky
- reklama je skôr zabezpečovaná vlastnými silami ako v spolupráci s externými agentúrami
- spravidla chýba celkový plán predaja
- menej častý vývoj školiacich programov pre predajcov
- menej časté využitie služieb marketingového výskumu a marketingového poradenstva
- všeobecne nižšie výdaje na marketing (vyjadrené percentom z hrubých príjmov)

Marketing v službách je aj v súčastnosti zaostávajúci prvok v odvetví priemyslu a služieb. Hlavne menšie podniky služieb často považujú marketing za príliš nákladný alebo nepotrebný. V niektorých oblastiach služieb bol taký dopyt, že marketing nepotrebovali vôbec. Samotné riadenie podnikov služieb s použitím tradičných marketingových prístupov je náročnejšie.

Výsledky služby ovplyvňuje nielen poskytovateľ služby, ale aj všetky procesy, ktoré podporujú poskytovanie služby. Preto marketing služieb vyžaduje viac ako iba tradičné „4P“ marketingu. Okrem produktu, ceny, distribúcie a komunikácie je dôležitým nástrojom marketingového mixu služieb tiež aj ľudský potenciál. (George, Barkdale 1974)

2.3.3 Kvalita produktu cestovného ruchu

Kvalitu produktu cestovného ruchu ovplyvňuje viacero činiteľov (Novacká 1993):

1. Vnútorné činitele - súvisiace so samotnou pracovnou činnosťou, kde najväčší vplyv na priebeh pracovných procesov má ľudský činiteľ - pracovná sila, hlavne jej intelektuálne a charakterové vlastnosti, odborné znalosti, psychické a fyzické predpoklady výkonných pracovníkov a manažérov. Vnútorné činitele tvorí aj kvalita materiálno technickej základne cestovného ruchu, jej estetická a funkčná vybavenosť, kvalita pracovného prostredia.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2. Vonkajšie činitele - pôsobia prevažne prostredníctvom právnej úpravy, ekonomických nástrojov riadenia (napr. daňový systém, úroveň obchodných vzťahov pri dodávkach surovín a tovarov, úroveň trhu práce a kapitálu), systém nadpodnikového manažmentu, lokalizácie podniku cestovného ruchu vplyvu sezónnosti, etc.

3. Špecifickým činiteľom pôsobiacim na kvalitu služieb je *účastník* cestovného ruchu. Jeho postavenie v úlohe činiteľa vyplýva z toho, že služby sa poskytujú za účelom uspokojovania jeho potrieb. Spotrebiteľ je vždy individualita, podľa vlastného úsudku vyberá a uprednostňuje len vlastnosti uspokojujúce jeho potreby a očakávania, nezaujímajú ho ostatné činitele ovplyvňujúce kvalitu služieb.

Kvalita produktu cestovného ruchu spätne pôsobí na spokojnosť zákazníka, ktorý má možnosť svoju spokojnosť či nespokojnosť prejaviť rôznym spôsobom. Zdokonaľovanie kvality produktu cestovného ruchu je v konečnom dôsledku viditeľné vo zvyšovaní konkurencieschopnosti na trhu, vo zvyšovaní podielu na trhu a v ekonomickom vyjadrení vo zvyšovaní čistého zisku podniku cestovného ruchu.

K úspešnému presadzovaniu produktu cestovného ruchu na trhu vedie nielen pasívne využívanie pozitívnych faktorov trhu, ale predovšetkým vlastné jasné pôsobenie na trh. Kvalita produktu cestovného ruchu nie je statická, jej úroveň a rozsah je potrebné zdokonaľovať a rozširovať v závislosti od požiadaviek trhu. Zavádzanie kvalitatívne nového produktu cestovného ruchu je nevyhnutné a frekvencia tejto inovácie závisí od charakteru produktu cestovného ruchu (napr. hotelový produkt si vyžaduje inováciu najmenej raz do roka, produkt cestovnej kancelárie najmenej raz v sezóne, produkt stravovacieho zariadenia aspoň raz do mesiaca.

Cena produktu cestovného ruchu - ako ďalší marketingový nástroj môže pôsobiť v marketing - mixe formou stratégie diferencovaných cien podľa segmentu klientely, prienikových cien, zbieranie smotany, linkovaných cien, psychologických cien a jednotných cien. Komerčne chápaná cena má byť dostatočne vysoká, aby pokryla všetky náklady a priniesla určitý zisk. Potrebuje obsahovať dve zložky – nákladovú a ziskovú.

Súčasná právna úprava - Zákon č.526/1990 Zb. odporúča využívať zmluvnú cenu, ktorá predstavuje kombinovanú cenu.

Pri uplatňovaní ceny v cestovnom ruchu nevystupuje cena ako reprezentant určitej služby, ale celého balíka služieb z rôznych odvetví hospodárstva v určitom trhovom prostredí. Hlavný vplyv na ceny majú: 1. náklady, 2. konkurencia, 3. dopyt a 4. objem predaja. Cenová politika by mala vždy vychádzať z jasne formulovaných podnikateľských cieľov. Jedným z nich môže byť zvýšenie predaja produktu cestovného ruchu. Na rast predaja voľne nadväzuje udržanie pozície na trhu, zlepšenie postavenia na danom trhu. Taktiež to môže byť aj vytvorenie priaznivého image a goodwillu, získanie nových klientov a pod.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Cenu možno stanoviť:
- na rovnakej úrovni ako v predchádzajúcom období
- na úrovni konkurencie, na základe výšky nákladov a konštantnej sumy zisku
- na základe výšky nákladov a percenta zisku
- na základe výšky dopytu

Strategické cenové rozhodovanie sa orientuje na základný proces a aktivity, ktorými podnik dochádza k stanoveniu ceny pri zavádzaní nových distribučných kanálov alebo pri ponuke služieb cestovného ruchu vo fáze uvedenia produktu cestovného ruchu.

Distribúcia - predstavuje v cestovnom ruchu súbor činností, ktoré zabezpečujú komercionalizáciu produktu cestovného ruchu. Ide o to, ako čo možno najefektívnejšie z organizačného hľadiska predať službu cestovného ruchu, o ktorú prejavil záujem potencionálny zákazník. Spôsobov distribúcie poznáme viacero, napr. exluzívna – vybraný subjekt cestovného ruchu na vybranom území, intenzívna – maximálny počet kanálov na čo najširší trh cestovného ruchu, selektívna – vybrané produkty cestovného ruchu do vybraných distribučných kanálov.

Promotion - je procesom komunikácie medzi subjektami ponuky a spotrebiteľmi s cieľom vytvoriť pozitívny a prvoradý vzťah k ponúkanému tovaru alebo službe.
Základné ciele promotion sú:

- zvýšenie predaja produktov alebo jednotlivých služieb cestovného ruchu
- rýchlejšie zavedenie a získanie nových produktov cestovného ruchu
- zvýšenie záujmu o kontakt spotrebiteľa s ponúkaným a novým produktom
- premena jednorazových spotrebiteľov na permanentných klientov
- vytváranie priaznivej kúpnej a spotrebnej atmosféry s estetickým vplyvom prostredia prevádzky
- správania sa personálu až po konkrétnu spotrebu produktu cestovného ruchu
- zvyšovanie záujmu o aktivity všetkých účastníkov trhu cestovného ruchu na strane ponuky a dopytu

V priamej i nepriamej podpore predaja sa frekventujú public relations, propagácia, reklama a prezentácia.

Trh cestovného ruchu v súčasnom období štartuje svoj rozvoj, začína pozvoľna fungovať konkurencia s lepšou, či horšou kvalitou služieb a produktov. Trh cestovného ruchu má svoje špecifiká, ktoré vyplývajú predovšetkým z rozmanitosti činností v cestovnom ruchu a komplexu rôznych služieb a preto je možné označiť ho výstižne ako multitrh.

Za podnikateľský subjekt v cestovnom ruchu možno považovať podnik, ktorý poskytuje aspoň 3 druhy služieb. Súčasná prax ukazuje, že sa v Slovenskej republike vytvorili tzv. hybridy subjektov, ktorých rozsah podnikateľskej aktivity je podmienený kapitálovou úrovňou, prípadne jestvujúcou materiálno – technickou základňou.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Kvalita predstavuje dôležitý prvok podnikateľského úspechu a vytvára konkurenčnú schopnosť podnikov cestovného ruchu na trhu. Podľa marketingových odborníkov „ kvalita nie je len problém, ktorý treba riešiť, je to konkurenčná príležitosť."

Kvalita v službách predstavuje rozdiel medzi poskytnutou službou a tým, čo zákazník očakával. Podľa uvedenej tézy možno vyjadriť kvalitu v nasledovnom vzťahu:

Kvalita= skutočná realizovaná služba= očakávaná služba (Novacká, Kuľčáková 1996)

Nehmotný charakter služieb, ktorý je typický pre produkt cestovného ruchu, však veľmi komplikuje možnosť definovať a merať kvalitu tohto produktu. V prípade poskytovania služieb je veľmi dôležité: 1.čo poskytujem svojmu zákazníkovi, 2.akým spôsobom, 3. na akej úrovni.

V procese poskytovania služieb existujú tri dimenzie kvality, ktoré odzrkadľujú rôzne fázy produkcie služieb.

Algoritmus produkcie služieb je možné vyjadriť v poradí: 1. príprava služieb, 2. potreba služieb hosťom, 3. výsledok spotreby daných služieb

Z tohto dôvodu je veľmi dôležitý prvý kontakt klienta cestovného ruchu s určitou službou. Je to tzv. „moment pravdy", kedy klient prichádza po prvý krát do styku s podnikom cestovného ruchu, ktorý poskytuje dané služby, s jeho zamestnancami, s jeho technológiou, v jeho prostredí a s jeho atmosférou. Moment pravdy je úspešný, ak boli preto vytvorené maximálne predpoklady.

2.3.4 Znaky produktu cestovného ruchu

- nemateriálnosť a vysoká spotreba ľudskej práce
- začlenenie vonkajšieho faktora (zákazníka) do procesu poskytovania služby
- synchronizácia poskytovania produktu s jeho spotrebou
- pominuteľnosť služby

Špeciálne znaky:

- určujúca je primárna ponuka (prírodný a kultúrno-historický potenciál)
- miestna a časová podmienenosť produktu a jeho sezónnosť
- komplexnosť a komplementarita služieb
- mnohoodborový charakter služieb a nevyhnutnosť ich sprostredkovania
- nevyhnutnosť poskytovania informácií o produkte, jeho kvalite, cene a pod. (Gúčik, Patúš, Šebová 2007).

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

2.3.5 Tvorba balíčkov služieb (packaging) v destinácii

Balík služieb – súbor (kombinácia) služieb, určený na optimálne uspokojenie potrieb návštevníkov. V ponuke podnikateľských subjektov, hlavne cestovných kancelárií, má podobu zájazdu alebo pobytu. Je neskladovateľný, s obmedzenou životnosťou. Nevyhnutné je prispôsobovať ho meniacim sa potrebám spotrebiteľov. (Gúčik 1993)

Jadrom tohto balíčka býva ubytovanie, ku ktorému sa pridružia aj ďalšie služby ako výlety, atrakcie, cesty do konkrétnych destinácií a späť, preprava v rámci lokality. Tieto balíčky sú často používané ako pokus prilákať návštevníkov hlavne mimo sezóny, kedy sa prevádzkovatelia usilujú zvýšiť obsadenosť kapacít a znižovať ceny. Taktiež to platí o miestach počas víkendu, kedy sa znižujú počty ľudí na obchodných cestách a hotely nie sú vyťažené. Prostredníctvom balíčka môže agentúra (stredisko cestovného ruchu) propagovať určitý image destinácie, napríklad ako strediská umeleckých, kultúrnych alebo športových akcií, ktoré sú stále populárnejšie. Medzi produkty CR zaraďujeme i zostavovanie balíkov služieb (z angl. packaging), ich programové zameranie (programming) a ľudský faktor.

Packaging predstavuje marketingovú techniku, ktorej cieľom je zostavenie balíka služieb. Ide o spojenie súvisiacich a vzájomne sa dopĺňajúcich služieb (ubytovacích, stravovacích, dopravných a iných doplnkových) do komplexného produktu cestovného ruchu, ponúkaného za jednotnú cenu (najtypickejším príkladom je zájazd z ponuky cestovnej kancelárie).

Programming zahŕňa špecializované činnosti, programy alebo udalosti, ktoré majú zvýšiť príťažlivosť celého balíka alebo jednotlivej služby cestovného ruchu v očiach zákazníka a tak prispieť k zvýšeniu ich spotreby. Predpokladom úspechu programmingu je skutočnosť, že „package“ ponúka výhody tak pre zákazníkov – úspora času, úsilia, cenová výhodnosť, lepšie plánovanie výdavkov, ako i zainteresované organizácie (zvýšenie dopytu v období mimo hlavnej sezóny, tvorba produktu pre rôzne cieľové trhy).

Dôležitú úlohu pri predaji produktu cestovného ruchu zohrávajú hlavne pracovníci, ktorí prichádzajú do priameho kontaktu so zákazníkmi (kontaktný personál). Ich vystupovanie a správanie môže ovplyvniť celkový dojem klienta z poskytnutej služby, umocniť i zničiť zážitok. Vyžaduje sa predovšetkým kvalitný a odborne zdatný personál.

Cestovný ruch predstavuje z ekonomického aspektu súhrn aktivít s cieľom predaja služieb a tovarov, ktoré sú ako výsledok premietnuté v produkte cestovného ruchu. Tento je realizovaný za účelom spotreby konkrétnym účastníkom cestovného ruchu. Žiadna doterajšia prax v plnom rozsahu nepotvrdila, že by cestovný ruch mohol byť výlučne jediným determinantom rozvoja ekonomiky určitého štátu. Je však zrejmé, že cestovný ruch vo vzájomných väzbách podmieňuje rozvoj ekonomiky a môže zohrávať výrazne stimulujúcu úlohu. (Pauličková 2001) Produkt cestovného ruchu pozostáva z primárnej a sekundárnej ponuky, kedy primárnu ponuku tvoria prírodné, či. kultúrno-historické podmienky

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

a sekundárna ponuka pozostáva zo zložitej infraštruktúry cestovného ruchu i zvyšnou infraštruktúrnou vybavenosťou. Tieto dve ponuky sú vzájomne úzko prepojené a predpokladá sa u nich vzájomná spolupráca (resp. spolupráca poskytovateľov služieb cestovného ruchu). Avšak určujúcou je ponuka primárna, je totiž nezastupiteľnou časťou produktu a tam kde nie je, musí sa vytvoriť umelo (Gúčik 2003).

„Určujúcim znakom produktu cestovného ruchu je jeho komplexnosť, ktorá sa musí preniesť nielen do riadenia jednotlivého podniku, ale aj cieľového miesta, regiónu i štátu, ako cestovného cieľa.“ (Gúčik 2003, s.69). Práve komplexnosť ponuky služieb cestovného ruchu je v súčasnosti aktuálny trend, ktorým sa uberajú regióny, strediská ale aj samotní poskytovatelia služieb cestovného ruchu, usilujúc o tvorbu rôznych kombinácií týchto služieb s cieľom oslovenia rôznych segmentov klientov. Package jednotlivých subjektov sa spájajú do komplexného produktu strediska, ktoré následne vytvárajú komplexný produkt regiónu.

3. Empirická analýza kľúčových problémov cestovného ruchu v Prešovskom samosprávnom kraji

3.1 Ciele, problémy, hypotézy

Hlavný cieľ:

Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji

Čiastkové ciele:

ČC1: Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na úrovni „charakteru turistického prostredia“

PC1 k ČC1: Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „potenciálu cestovného ruchu“
PC2 k ČC1: Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „infraštruktúry cestovného ruchu“
PC3 k ČC1: Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „balíka služieb cestovného ruchu“

ČC2: Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na úrovni „aktivít relevantných subjektov“

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

PC1 k ČC2: Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „aktivít subjektov cestovného ruchu“

PC2 k ČC2: Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „koordinačných mechanizmov subjektov cestovného ruchu“

PC3 k ČC2: Zistiť a identifikovať kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „vládnej politiky vo vzťahu k cestovnému ruchu“

Pozn: ČC = čiastkové ciele, PC = pracovné ciele

Hlavný problém:

Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji

Čiastkové problémy:

ČP1: Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na úrovni „charakteru turistického prostredia“

PP1 k ČP1: Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „potenciálu cestovného ruchu“

PP2 k ČP1: Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „infraštruktúry cestovného ruchu“

PP3 k ČP1: Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „balíka služieb cestovného ruchu“

ČP2: Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na úrovni „aktivít relevantných subjektov“

PP1 k ČP2: Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „aktivít subjektov cestovného ruchu“

PP2 k ČP2: Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „koordinačných mechanizmov subjektov cestovného ruchu“

PP3 k ČP2: Aké sú kľúčové problémy v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „vládnej politiky vo vzťahu k cestovnému ruchu“

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Hlavná hypotéza:

Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

Čiastkové hypotézy:

ČH1: Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na úrovni „charakteru turistického prostredia" je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

PH1 k ČH1: Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „potenciálu cestovného ruchu" je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

PH2 k ČH1: Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „infraštruktúry cestovného ruchu" je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

PH3 k ČH1: Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „balíka služieb cestovného ruchu" je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

ČH2: Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na úrovni „aktivít relevantných subjektov" je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

PH1 k ČH2: Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „aktivít subjektov cestovného ruchu" je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

PH2 k ČH2: Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „koordinačných mechanizmov subjektov cestovného ruchu" je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

PH3 k ČH2: Predpokladáme, že identifikácia kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu v Prešovskom kraji na subúrovni „vládnej politiky vo vzťahu k cestovnému ruchu" je diferencovaná vzhľadom na relevantné subjekty cestovného ruchu.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

3.2 Metóda výskumu a štatistické spracovanie empirických dát

Pre analýzu boli s ohľadom na cieľ výskumu použité výskumné metodiky v modifikáciách pre relevantné subjekty riadenia a realizácie cestovného ruchu v Prešovskom samosprávnom kraji:

1. samosprávne orgány verejnej správy (VS)
2. podnikateľské subjekty (MsP)
3. neziskové organizácie (NGO)
4. verejnosť

Výskumné metodiky (CR-VS, CR-MsP, CR-NGO, Verejnosť) obsahovali otázky, identické pre všetky subjekty (viď. formulácia výskumných hypotéz) a otázky, špecifické pre jednotlivé subjekty, v záujme získania ďalších doplnkových relevantných informácií.

Výskumná metodika bola konštruovaná do 3 blokov (úrovne identifikácie – *indikátory* - kľúčových problémov v oblasti cestovného ruchu) a 8 batérií položiek (subúrovní):

A. charakter turistického prostredia

1. potenciál cestovného ruchu
2. infraštruktúra cestovného ruchu
3. balík služieb cestovného ruchu (hodnotenie balíka služieb celkom, hodnotenie ukazovateľov produktu cestovného ruchu)

B. aktivity relevantných subjektov

1. aktivity subjektov cestovného ruchu
2. koordinačné mechanizmy subjektov cestovného ruchu
3. vládna politika vzhľadom na cestovný ruch

C. špecifiká pre subjekt

Súčasťou výskumnej metodiky boli identifikačné znaky na zisťovanie sociálno – demografických charakteristík subjektov cestovného ruchu – s ohľadom na špecifiká subjektu.

Závisle premennými boli položky, vytvorené v operacionalizácii indikátorov charakteru cestovného ruchu, nezávisle premennou bol subjekt a sociálno – demografické znaky v prípade subjektu „verejnosť“.

Samostatne boli predložené respondentom metodiky analyzujúce pohľad verejnosti na charakter turistického prostredia. Metodika Verejnosť obsahovala tri bloky otázok identické s ostatnými metodikami.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Tab. 1: Hodnoty Crambachovej alfy pre súbory položiek na úrovniach a subúrovniach využívania možností cestovného ruchu v obci (regióne) pre subjekty cestovného ruchu

Okruhy analýzy vybraných problémov v oblasti cestovného ruchu	Cronbach´s alpha
Využívanie možností cest. ruchu v obci (regióne)	0,8051
Zložky infraštruktúry a ich uspokojivosť	0,8605
Balík služieb v cestovnom ruchu a jeho využiteľnosť	0,8629
Ukazovatele kvality služieb a spokojnosť s nimi	0,7089
Spokojnosť so spoluprácou s verejnou správou (VÚC)	0,7038
Spokojnosť so spoluprácou s podnikateľskou sférou	0,8504
Spokojnosť so spoluprácou s cestovými kanceláriami a agentúrami	0,8796
Spokojnosť so spoluprácou s neziskovými organizáciami	0,9136
Spokojnosť so spoluprácou s reg. združeniami cestovného ruchu	0,9122
Efektivita činnosti verejnej správy (VUC)	0,9474
Efektivita činnosti podnikateľskej sféry v cestovnom ruchu	0,7733
Efektivita činnosti cestovných kancelárií a agentúr	0,8209
Efektivita činnosti neziskových organizácií	0,9373
Efektivita činnosti regionálnych združení v cestovnom ruchu	0,9317
Vládna politika v cestovnom ruchu a miera jej účinnosti	0,8546
Využité zdroje financovania z fondov	0,7868
Neziskové organizácie	
Význam podpory cestovnom ruchu	0,5273
Miera využívania možností získavania finanč. prostriedkov	0,5673
Malí a strední podnikatelia	
Využívanie jednotlivých foriem propagácie v cestovnom ruchu	0,8229
Benefity – starostlivosť o zamestnancov	0,3583
Verejná správa	
Formy motivácie pracovníkov	0,9400
Malí a strední podnikatelia + verejná správa	
Využívanie možností získavania finančných prostriedkov (banka,leasing)	0,6651

Hodnota Cronbachovej alfy v testoch, určených subjektom cestovného ruchu bola zaznamenaná v rozsahu od 0,3583-0,9474. Nižšie hodnoty boli namerané v prípadoch, kde súbor obsahoval menší počet položiek.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Tab. 2: Hodnoty Crambachovej alfy pre súbory položiek na úrovniach a subúrovniach využívania možností cestovného ruchu v obci (regióne) pre verejnosť

Okruhy analýzy vybraných problémov v oblasti cestovného ruchu	Cronbach´s alpha
Využívanie možností cest. ruchu v obci (regióne)	0,8465
Zložky infraštruktúry a ich uspokojivosť	0,9008
Balík služieb v cestovnom ruchu a jeho využiteľnosť	0,9423

Hodnota Cronbachovej alfy v metodike pre verejnosť bola zaznamenaná v rozsahu od 0,8465 -0,9423.(viď tabuľka 2)

Formulovanie a štruktúra otázok odzrkadľuje dizajn výskumného plánu a charakter informácií, potrebných k naplneniu výskumných cieľov. Preto výskumná metodika obsahovala viacpoložkové otázky (položky merané ako kontinuálne premenné v 7 stupňoch: 1 – rozhodne áno, 7- rozhodne nie), jednopoložkové otázky polouzavreté (merané ako diskrétne premenné) a otvorené otázky (následne zakódované do určených kategórií).

Empirické údaje boli spracované v programe STATISTICA 5.5. pomocou metód deskriptívne štatistiky, jednoduchej analýzy rozptylu ONEWAY, multidimenzionálnej štatistiky rozptylu MANOVA (v systéme opakovaného merania pre vnútrosubjektový faktor SUBJEKT), testy reliability pre viacpoložkové otázky. V analýze boli použité primárne a transformované dáta (súhrnné priemerné skóre a súhrnné spriemernené skóre).

3.3 Výskumná vzorka

Výskumný výberový súbor – objekt skúmania tvorili tieto subjekty: 46 subjektov verejnej správy, 47 malých a stredných podnikateľov, 31 neziskových organizácií – spolu 124 respondentov. Verejnosť vyjadrila svoj názor na dotazované v počte 114 respondentov. Kompletný výskum bol zrealizovaný na území regiónu Prešovského samosprávneho kraja.

Dotazované subjekty zastupovali v prípade malých a stredných podnikov väčšinou živnostníci, poskytujúci v jednotlivých strediskách cestovného ruchu služby súvisiace s cestovným ruchom. Výskumu sa podrobili majitelia lyžiarskych škôl a požičovní, majitelia reštauračných zariadení, najčastejšie bufetov, poskytovatelia ubytovacích zariadení, poskytovatelia servisu a požičovní športových zariadení, súkromní dopravcovia.

Dotazníky vyplnili taktiež štatutárni zástupcovia neziskových organizácií zaoberajúci sa rozvojom cestovného ruchu v regióne Prešovského kraja, ktorých sme vyberali na základe registra neziskových organizácií, cieľovo zameraných na oblasť cestovného ruchu.

Subjekty verejnej správy zastupovali predovšetkým starostovia obcí, kde je rozvoj cestovného ruchu prioritou zaznamenanou aj v Programe hospodárskeho a sociálneho

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

rozvoja obce. Taktiež sme dotazovali zamestnancov VÚC Prešov, konkrétne z odboru regionálneho rozvoja. Z radov verejnosti sme oslovili obyvateľov mesta Prešov a ostatných miest a obcí v rámci celého Prešovského kraja.

3.4. Organizácia zberu empirických údajov

Údaje boli vyzbierané v čase od 01/2010 do 03/2010, dotazovali sme subjekty zaoberajúce sa cestovným ruchom – na základe obchodného registra (firiem, zdužení, občianskych združení, PHSR a ďalších programových dokumentov). Všetky predložené metodiky boli predložené respondentom osobne, väčšiu časť metodík určených verejnosti sme predložili prostredníctvom telefónu, zriedka elektronicky.

Literatúra:

1. BELEŠOVÁ, S. (2009): Právne formy klastrov cestovného ruchu v Slovenskej republike. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč.42, s.39-41

3. BOROVSKÝ, J., SMOLKOVÁ, E., NIŇAJOVÁ, I. (2008): Cestovný ruch trendy a perspektívy. Iura Edition

4. ČERTÍK, M., SYSEL, J., VITÁKOVÁ, M. (2000): Cestovní ruch: vývoj, organizace a řízení. Praha: OFF

5. ČERVEŇÁKOVÁ, A. (2009). Organizačná štruktúra cestovného ruchu v krajinách Európskej Únie s rozvinutým cestovným ruchom a na Slovensku. In: Cooperation and partnership in tourism. A global perspective. Madrid : WTO, 2003. : diplomová práca. Prešov: PU, 2009.

6. Ekonomická revue cestovného ruchu. (2005): Organizácia cestovného ruchu v Škótsku. roč.38, č.1.

7. Ekonomická revue cestovného ruchu. (2007): Cestovný ruch ako súčasť Lisabonskej stratégie. roč.40, č.2.

8. FORET, M., FORETOVÁ, V. (2001): Jak rozvíjet místní cestovní ruch. Praha: Grada Publishing

9. FRANCOVÁ, E. (2003). Cestovní ruch. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc

10. GEORGE, W.R., BARKDALE, M.C. (1974): Marketing activities in service business. Journal of marketing, október, p. 65

11. GÚČIK,M. (1991). Ekonomika a riadenie podniku cestovného ruchu a spoločného stravovania. Edičné stredisko VŠE v Bratislave a Corvex a.s.

12. GÚČIK, M. (1993). Tvorba organizačných štruktúr cestovného ruchu v regiónoch Slovenska. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 26, č. 4, s. 4 – 8.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

13. GÚČIK, M. (1993): Tvorba organizačných štruktúr cestovného ruchu v regiónoch Slovenska. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 31, č. 4, s. 169–173

14. GÚČIK, M., MALACHOVSKÝ, A. (2002): Ciele a predpoklady rozvoja cestovného ruchu na Slovensku v konkurenčnom prostredí. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 35, č. 4, s. 195 – 211.

15. GÚČIK, M. (2003): Podiel verejného sektora na tvorbe organizačnej štruktúry cestovného ruchu. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 36, č. 2, s. 67-77.

16. GÚČIK, M. a kol. (2004): . Krátky slovník cestovného ruchu. Banská Bystrica: Slovensko-švajčiarske združenie pre rozvoj cestovného ruchu

17. GÚČIK M. (2008). Vnútorný cestovný ruch v Európskej únii. Ekonomické revue cestovného ruchu, roč. 41, č. 3, str. 186 – 197

18. GÚČIK, M., PATÚŠ, P., ŠEBOVÁ, Ľ. (2007): Kontroling podnikov cestovného ruchu. Dali-BB, s.r.o. pre Slovak-Swiss Tourism, Banská Bystrica

19. GÚČIK, M. (2009). Cestovný ruch – teória a prax v podmienkach globalizácie. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 42, č. 2.

20. HALL, C. M. (2005): Tourism Rethinking the Social Science of Mobility. Pearson Education Limited, England

21. HESKOVÁ, M. (1999): Základní problémy cestovního ruchu. Praha: Vysoká škola ekonomická

22. HORNER, S., SWARBROOKE, J. (2003): Cestovní ruch, ubytování a stravování, využití volného času. Praha: Grada Publishing

23. HRALA, V. (2000): Geografie cestovního ruchu. 2. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická

24. HUDÁKOVÁ, S. (1988): Trendy vývoja cestovného ruchu vo svete. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 31, č.1, s.3 – 9

25. KALUŽA - Zemplínska Šírava, 2007, Excel Enterprise, s.r.o.

26. KASPAR, C. (1995): Management im Tourismus. Eine Grundlage fuer die Fuehrung von Tourismusunternehmungen und –organisationen. 2. vzdanie. P. Haupt Verlag : Bern; Stuttgart; Wien

27. KASPAR, C. (1995c): Základy cestovného ruchu. Knižnica cestovného ruchu 1. Banská Bystrica : Trian

28. KERN, J. (2005). Je konkurenceschopnost regionů podmínkou jejich efektivního rozvoje? New Members - New Challenges for the European Regional Development Policy, Technická univerzita Košice, s. 171-174

29. KERN, J. (2007). Učící se regiony - vliv univerzit. Území, znalosti a rozvoj na počátku 21. století. Sborník příspěvků sekce konference Nové výzvy pro rozvoj regionů, států a mezinárodních trhů., Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava, s. 53-61

30. KONEČNÁ, A., MICHALOVÁ, V., NOVACKÁ, Ľ. (1999): Služby a cestovný ruch. Bratislava: SPRINT

31. KOPŠO, E. (1985): Ekonomika cestovného ruchu, SPN Bratislava

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

32. KOTLER, P., ARMSTRONG, G. (1992): Marketing. SPN Bratislava

33. MALÁ, V., NETKOVÁ, J. a kol. (2002): Základy cestovního ruchu, sborník prací. Praha: Vysoká škola ekonomická

34. MALÁ,V., NETKOVÁ, J., PETRU, Z. (2000): Cestovní ruch a Evropská unie. sborník prací. Praha: Vysoká škola ekonomická

35. MALINOVSKÝ, J., KERN, J. (2006): Učící se regiony v teorii a praxi. Zborník vedeckých, odborných prispevkov a posterov z medzinárodnej vedeckej konferencie Regióny-vidiek-životné prostredie 2006- II. časť, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, s. 603-607

36. MICHÁLKOVÁ, A. (1995): K organizácii cestovného ruchu vo Švajčiarsku. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 28, č.2, s. 89

37. NEMČANSKÝ, M. (1999): Odvětví cestovního ruchu. vybrané kapitoly I. díl. Opava: Slezská univerzita

38. NEMČANSKÝ, M. (1999): Odvětví cestovního ruchu. vybrané kapitoly II. díl. Opava: Slezská univerzita

39. NEMČANSKÝ, M. (1998): Propagace v cestovním ruchu. Opava: Slezská univerzita

40. NOVACKÁ, Ľ., KULČÁKOVÁ, M. (1996): Klient v cestovnom ruchu. EUROUNION, spol.s.r.o., Bratislava

41. NOVACKÁ Ľ. (1993): Marketingový management podnikov cestovného ruchu. Elita, Bratislava

42. ORIEŠKA, J. (1996): Technika služieb cestovného ruchu. Praha: IDEA SERVIS

43. PARMOVÁ, D. (2003): Provoz služeb v cestovním ruchu. České Budějovice: Jihočeská univerzita

44. PETRU, Z. (1999): Základy ekonomiky cestovního ruchu. Praha: IDEA SERVIS

45. PÍCHA, K. (2006): Klastry – teorie, přínosy. Marketing Inspirations, roč. 1, č.1, s.13-16

46. SAMUELSON, A., NORDHAUS, W. (2000): Ekonómia. Elita, s.r.o. Bratislava

47. STASZEWSKA, J. (2009). Vplyv klastra na úspech podnikov cestovného ruchu. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 42, č. 2, s. 80

48. STASZEWSKA, J. (2007): Úloha klastrov na trhu cestovného ruchu. Ekonomická revue cestovného ruchu, roč. 41, č.1. s. 26-27

49. VAŠKO, M. (2002): Cestovní ruch a regionální rozvoj. 1. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická

50. VÝROSTOVÁ, E. (2010): Regionálna ekonomika a rozvoj. EKONÓMIA

51. WOOD, D. J. , GRAY, B. (1991): Toward a Comprehensive Theory of Collaboration. The Journal of Applied Behavioral Science, Vol. 27, No. 2, s. 139-162

52. ZBIERKA ZÁKONOV Č. 48/2010. Zákon o podpore cestovného ruchu č. 91/2010 Z.z., strana 698

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Internetové zdroje:

53. Cooperation and partnership in tourism. A global perspective. Madrid : WTO, 2003

54. Produkt regiónu cestovného ruchu. 2011. [online]. Dostupné na internete: http://www.infoweby.sk/cestovanie/cestovny-ruch/134-produkt-regionu-cestovneho-ruchu

55. ENTERPRISE PLC. 2007. Klastr cestovního ruchu Amerika, technicko-ekonomická studie (online). Praha : Stredočeský kraj. Dostupné na internete: http://www.enterpriseplc.cz (cit.9. 12.2008).

56. Európska stratégia trvaloudržateľného rozvoja 2005-2010. [online]. Dostupné na internete: http://europa.eu.int. In Ekonomická revue cestovného ruchu. 2007. ISSN 0139-8660.

57. Ministerstvo hospodárstva Slovenskej republiky, 2005. [online]. Dostupné na internete: http://www.economy.gov.sk/index/go.php?id=1

58. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, 2011. [online]. Dostupné na internete: http://www.culture.gov.sk/cestovny-ruch

59. Národný program rozvoja cestovného ruchu v Slovenskej republike [online]. [cit. 3. 2. 2010] Dostupné na internete: <http://new.sacr.sk/fileadmin/user_upload/strukturalne_fondy/dokumenty2006/Narodn8_program_rozvoja_cestovneho_ruchu_v_Slovenskej_republike_01.doc.>

60. Návrh modelu na rozvoj cestovného ruchu v Slovenskej republike [online]. 2008. Koncepčný dokument ZMOS [cit. 3. 2. 2010] Dostupné na internete: www.municipalia.sk <http://www.municipalia.sk/municipalia/uploaded_files/Navrh_modelu_zakona_o_podpore_rozvoja_CR.doc.>

61. NOVACKÁ, Ľ. 2011, Turistický satelitný účet má spresniť informácie. [online]. Dostupné na internete: http://ekonomika.etrend.sk/svet/turisticky-satelitny-ucet-ma-spresnit-informacie.html

62. Odbor regionálneho rozvoja – VÚC Prešov, 2009 [online]. Dostupné na internete:http://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/urad/odbor-regionalneho-rozvoja-uzemneho-planu-a-zivotneho-prostredia/oddelenie-cestovneho-ruchu/cinnost-oddelenia-cestovneho-ruchu-cr.html

63. Pohronský región, 2009. Marketing ČR (semestrálna práca), 2009 [online]. Dostupné na internete: http://www.economy.gov.sk/index/go.php?id=193

64. Regionalizácia cestovného ruchu v Slovenskej republike. 2005. Ministerstvo hospodárstva SR, odbor cestovného ruchu 2005.

65. SACKA, 2010 - Slovenská asociácia cestovných kancelárií a cestovných agentúr , 2010, [online]. Dostupné na internete: http://www.sacka.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=11

66. Štátna politika cestovného ruchu [online]. 2009. [cit. 7. 4. 2010] Dostupné na internete: www.economy.gov.sk <http://www.economy.gov.sk/statna-politika-cestovneho-ruchu-slovenskej-republiky-6283/127968s>

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

67. eTREND, 2009 . Eurofondy otvárajú šance pripraveným. [online]. Dostupné na internete: http://www.etrend.sk/relax/cestovanie/ eurofondy-otvaraju-sance-pripravenym/32006.html

68. PAULIČKOVÁ. A, PAULIČKOVÁ, R. (2005): Spolupráca verejného a súkromného sektora na trhu cestovného ruchu v Slovenskej republike [online]. [cit. 25. 3. 2010] Dostupné na internete: <www.cers.tuke.sk/cers2005/doc/Paulickova_rpaulickova.pdf>

69. Problémy rozvoja cestovného ruchu. 2011. [online]. Dostupné na internete: http://www.vioregio.sk/sk/vzdelavanie/prirucka/problemy_rozvoja_cr.php

70. Profini – internetový denník o Slovenskej a svetovej ekonomike, 2009 [online]. Dostupné na internete: http://www.profini.sk/

71. Why Tourism Matters. Britain's Tourism Industry [cit. 14. 3. 2010] [online]. Dostupné na internete: www.visitbritain.org <http://www.visitbritain.org/britaint ourismindustry/introbritainstourism/tourismmatters/index.aspx>

72. BRITAIN´S TOURISM INDUSTRY [cit. 14. 3. 2010] Why Tourism Matters. [online]. Dostupné na internete: www.visitbritain.org <http://www.visitbritain.org/britaint ourismindustry/introbritainstourism/tourismmatters/index.aspx>

73. ORGONÁŠ, J. 2010. Význam turizmu v hospodárstve. In Cestovný ruch na Slovensku [online]. [cit. 3. 4. 2010] Dostupné na internete: http://www.mpa.sk/clanky/s10/preco-dovolenka-na-slovensku/t119.html>

74. Zahraničie informovať, domácich motivovať. Top hotelierstvo. 2007. [online]. Dostupné na internete: http://www.tophotelierstvo.sk/domaci-cestovny-ruch/turizmus/zahraniie-informova-domacich-motivova/. 2011.

75. Prešovský samosprávny kraj, Odbor regionálneho rozvoja, Oddelenie cestovného ruchu. 2011. [online]. Dostupné na internete::http://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/urad/odbor-regionalneho-rozvoja-uzemneho-planu-a-zivotneho-prostredia/oddelenie-cestovneho-ruchu/

76. Možnosti čerpania fondov z EÚ. Prednáška z predmetu Financie MSP. 2010. Podnikateľské poradenské centrum. citované: 20.5.2011. [online]. Dostupné na internete: http://www.ppcentrum.sk/wp-content/prednaskaFMSP.pdf

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie

Analysis of Key Issues in the Tourist Industry in Presov Region.

Abstract:

The aim of the thesis is to determine, respectively and identify key issues in the field of tourism in the region of Presov. The first chapter defines the basic theoretical concepts related to tourism, characterizes and classifies tourism in many ways: categorize tourism, infrastructure and services themselves. This chapter is an overview of organizations engaged in tourism and also has the competence for determining the rules. The second chapter addresses the economic aspects of tourism and its importance for the national economy, each factor affecting tourism, selected areas of promoting tourism by government institutions and the European Union, a detailed analysis of the tourism product, especially its quality and sales. The focus of this work is the analytical part, consisting of the methodological and interpretative section, which is in detail starting research and analysis of the problem area, objective, research sample, hypotheses, evaluation questionnaires, methods of work. The fourth chapter contains proposals and recommendations for partial elimination of the tourism activities in the examined region.

Finally a brief summary of important information from the work - theoretical and practical benefits of research and recommendations for practice.

Key words: Tourism. Participant tourism. Tourism infrastructure. Packaging. Programming. Organization in tourism. Economic aspects of tourism. Marketing mix. Tourism product. Promotion.

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, Katedra politológie